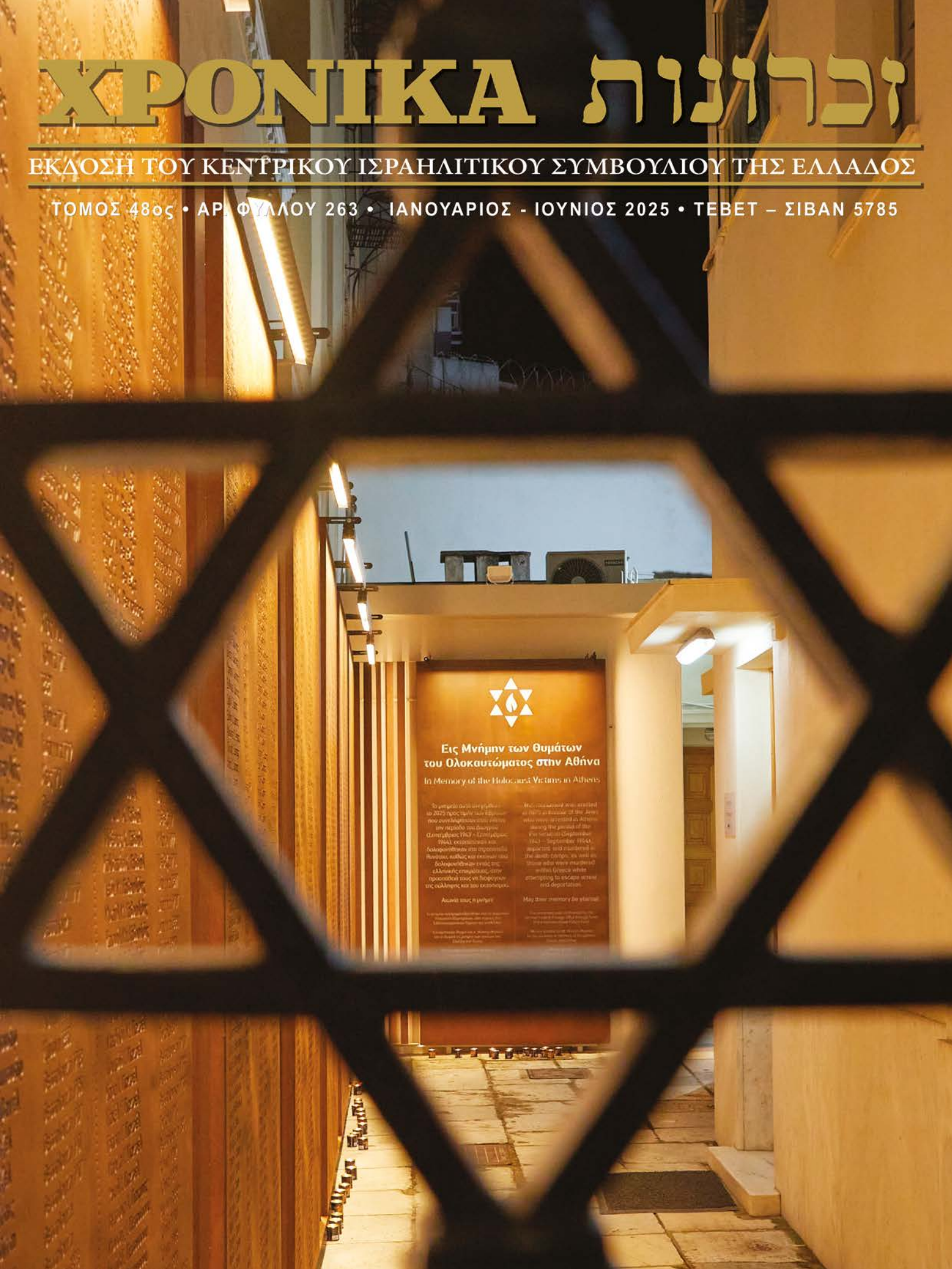

ΧΡΟΝΙΚΑ זכרונות

ΕΚΔΟΣΗ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΙΚΟΥ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΤΟΜΟΣ 48ος • ΑΡΙΘΜΟΣ 263 • ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ - ΙΟΥΝΙΟΣ 2025 • ΤΕΒΕΤ - ΣΙΒΑΝ 5785

Εις Μνήμην των Θυμάτων του Ολοκαυτώματος στην Αθήνα

In Memory of the Holocaust Victims in Athens

Το μνημείο αυτό ανεγέρθηκε το 2002 προς τιμή των Εβραίων που συνολικά περίπου 25000, από τον Σεπτέμβριο 1942 έως τον Ιούνιο 1944, συρράχθηκαν και δολοφονήθηκαν στη Γροσσό Ροσσά, καθώς και εκείνων που δολοφονήθηκαν κατά τις ελληνικές επιδρομές, από προσκεκλημένους τους εν θόρον της εκδήλωσης και του εκτελέσεως.

Αυτά τα παιδιά πέθανε

Το μνημείο αυτό ανεγέρθηκε το 2002 προς τιμή των Εβραίων που συνολικά περίπου 25000, από τον Σεπτέμβριο 1942 έως τον Ιούνιο 1944, συρράχθηκαν και δολοφονήθηκαν στη Γροσσό Ροσσά, καθώς και εκείνων που δολοφονήθηκαν κατά τις ελληνικές επιδρομές, από προσκεκλημένους τους εν θόρον της εκδήλωσης και του εκτελέσεως.

Το μνημείο αυτό ανεγέρθηκε το 2002 προς τιμή των Εβραίων που συνολικά περίπου 25000, από τον Σεπτέμβριο 1942 έως τον Ιούνιο 1944, συρράχθηκαν και δολοφονήθηκαν στη Γροσσό Ροσσά, καθώς και εκείνων που δολοφονήθηκαν κατά τις ελληνικές επιδρομές, από προσκεκλημένους τους εν θόρον της εκδήλωσης και του εκτελέσεως.

May their memory be eternal

Το μνημείο αυτό ανεγέρθηκε το 2002 προς τιμή των Εβραίων που συνολικά περίπου 25000, από τον Σεπτέμβριο 1942 έως τον Ιούνιο 1944, συρράχθηκαν και δολοφονήθηκαν στη Γροσσό Ροσσά, καθώς και εκείνων που δολοφονήθηκαν κατά τις ελληνικές επιδρομές, από προσκεκλημένους τους εν θόρον της εκδήλωσης και του εκτελέσεως.

Αντισημιτισμός

Του ΗΛΙΑ ΚΑΝΕΛΛΗ

ΜΕΤΑ ΤΟ ΠΑΣΧΑ, στην Αθήνα, στη Θεσσαλονίκη και στα Γιάννινα, σε περιοχές όπου υπάρχουν πολλά διαμερίσματα τα οποία νοικιάζονται σε τουρίστες (Airbnb), τοιχοκολλήθηκαν αφίσες στις οποίες, με εβραϊκή γραφή, κυριαρχούσε το σύνθημα: «Εβραίοι, δεν είστε καλοδεχούμενοι». Οι αφίσες είναι ανυπόγραφες, αλλά προϋποθέτουν οργάνωση και χρήματα, είναι δηλαδή κάτι περισσότερο από τρέλα κάποιων λίγων «ιδιόρρυθμων» ή ενός αντιτουριστικού κινήματος τύπου Βαρκελώνης. Επιπλέον, δείχνουν μεθόδευση. Επειδή και οι τρεις πόλεις στις οποίες έχουν τοιχοκολληθεί είναι κάτι πολύ παραπάνω από τουριστικοί προορισμοί.

Η ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ ήταν ένα ανθηρό σεφαραδίτικο κέντρο, μια πόλη με ανθηρή, οικονομικά και πολιτιστικά, εβραϊκή κοινότητα, η οποία εξοντώθηκε στην Κατοχή, τα μέλη της οδηγήθηκαν στα στρατόπεδα θανάτου του ναζισμού, και όσοι επιβίωσαν, μετά το τέλος του πολέμου, βρέθηκαν σε περιβάλλον που αδιαφορούσε για τη μνήμη - χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της αδιαφορίας είναι ο τρόπος που η εβραϊκή μνήμη καταγράφηκε στη λογοτεχνία: συστηματικά, από τους Θεσσαλονικείς συγγραφείς, μόνο ο Γιώργος Ιωάννου αναφέρεται στη ζωή και στη μοίρα των Εβραίων της πόλης. Η ιστορία των Εβραίων της Θεσσαλονίκης ανασύρθηκε πολλές δεκαετίες μετά, αρχικά μέσω του ενδιαφέροντος θεραπόντων των ανθρωπιστικών σπουδών. Ωσπου ένας ανοιχτομάτης δήμαρχος, ο Γιάννης Μπουτάρης, να επιχειρήσει να αναδείξει εκ νέου το εβραϊκό παρελθόν της πόλης του, εκτός των άλλων προσελκύοντας και τουρισμό.

ΤΑ ΓΙΑΝΝΙΝΑ είναι τόπος της εξίσου ανθηρής, κυρίως ρωμανιώτικης εβραϊκής κοινότητας, που επίσης εξοντώθηκε από τους Ναζί στη διάρκεια της Κατοχής. Μεταπολεμικά, κι εδώ, υποβαθμίστηκε ακόμα κι η παρουσία του εβραίου ποιητή και συγγραφέα Γιοσέφ Ελιγιά, ο οποίος άρχισε να διδάσκεται στο Πανεπιστήμιο στα τέλη της δεκαετίας του 1990. Η μνήμη της κοινότητας, όμως,

καταγράφηκε από τον Δημήτρη Χατζή στη συλλογή διηγημάτων του «Το τέλος της μικρής μας πόλης». Κι εδώ, ένας πρωτοπόρος δήμαρχος, ο εβραϊκής καταγωγής Μωυσής Ελισάφ, συνέβαλε πρόσφατα στο να αναδειχθεί το εβραϊκό παρελθόν της πόλης.

Η ΑΘΗΝΑ, ως κέντρο, χωνευτήρι πολιτισμών και χώρος όπου εκφράζονται επιμέρους ευαισθησίες, είναι η πόλη που πρώτη άνοιξε τα μάτια στην εβραϊκή μνήμη του τόπου μας. Στην Κατοχή, άλλωστε, στην Αθήνα κατέφυγαν, κρύφτηκαν και φιλοξενήθηκαν Εβραίοι οι οποίοι γλίτωσαν το πογκρόμ των γερμανικών δυνάμεων. Εξάλλου, η Αθήνα είναι το κέντρο που σηματοδότησε τη βαθμιαία εγκατάλειψη από το κράτος των μπάαθικών ιδεών του Ανδρέα Παπανδρέου και την προσέγγιση Ελλάδας και Ισραήλ, με αποτέλεσμα τις σημερινές άριστες σχέσεις των δύο χωρών.

ΜΕ ΒΑΣΗ τα δεδομένα αυτά, είναι προφανές ότι η συγκεκριμένη αφισοκόλληση δεν έχει στόχο απλώς κάποιους Ισραηλινούς τουρίστες στην Ελλάδα. Είναι κάτι πολύ παραπάνω. Είναι το σήμα διά του οποίου διατυπώνεται ένας νέος αντισημιτισμός, που έχει έδαφος για να ανθήσει.

ΕΚΤΟΣ ΤΟΥ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΟΥ αντισημιτισμού, που εκφράζει τη ριζοσπαστική Ακροδεξιά (σήμερα χώρος ευρύτερος της «Χρυσής Αυγής») διεισδύοντας και στους κόλπους της θεσμικής Δεξιάς, έχει μεγάλη διάδοση ένας προοδευτικός αντισημιτισμός: μια δήθεν αντισιωνιστική θεώρηση των ελληνοϊσραηλινών σχέσεων που οδηγεί στην πολιτιστική θεώρηση του ρόλου των Εβραίων (οι οποίοι συνεχίζουν να εικονογραφούνται με τα παραδοσιακά στερεότυπα του 19ου και του 20ού αιώνα) αλλά ακόμα και στη λατρεία της Χαμάς, που σκιαγραφείται ως κίνημα αυτοδιάθεσης.

ΔΕΝ ΕΙΝΑΙ ΟΡΘΟ να ξεχνάμε ότι ο αντισημιτισμός είναι φασισμός. Κι ότι έχουμε υποχρέωση να μην επιτρέψουμε να ανθήσει – οι δημοκρατικοί πολίτες αλλά και το συντεταγμένο κράτος.

(ΤΑ ΝΕΑ, 26.4.2025)

ΕΙΚΟΝΑ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: Άποψη του «Τοίχου των Ονομάτων» των 1.029 ταυτοποιημένων θυμάτων του Ολοκαυτώματος στην Αθήνα, που τοποθετήθηκε στην Συναγωγή Αθηνών.

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΗ ΤΟΥ ΚΙΣΕ για την έξαρση φαινομένων αντισημιτισμού στην Ελλάδα

Το Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο Ελλάδος εκφράζει την έντονη ανησυχία που διακατέχει τους Έλληνες Εβραίους για την πρωτοφανή και ραγδαία αύξηση των φαινομένων που εκδηλώνονται το τελευταίο διάστημα κατά εβραϊκών στόχων σε διάφορες πόλεις της Ελλάδας.

Βεβηλώθηκαν το Μνημείο του Ολοκαυτώματος στη Λάρισα, το Μνημείο του Παλαιού Εβραϊκού Νεκροταφείου στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο στη Θεσσαλονίκη, και αντιεβραϊκή επιγραφή σχηματίσθηκε στον τοίχο του Εβραϊκού νεκροταφείου στο Βόλο.

Τέτοιες εκδηλώσεις συνοδεύονται από ακραία ρητορική που έχει οδηγήσει σε πράξεις ωμής βίας, με επιθέσεις σε τουρίστες, προπηλακισμούς, βανδαλισμούς και διαρκή στοχοποίηση ανθρώπων, που συχνά τους αποδίδεται και ο χαρακτηρισμός «δολοφόνοι», αποκλειστικά και μόνο λόγω της εθνικής ή θρησκευτικής τους ταυτότητας.

Επαναλαμβάνουμε ότι η κριτική

προς την εκάστοτε κυβέρνηση του Ισραήλ, όσο αυστηρή κι αν είναι αυτή, δεν συνιστά αντισημιτική συμπεριφορά. Οι γενικευμένοι ανιστόρητοι και αφοριστικοί χαρακτηρισμοί όμως, πολιτών του Ισραήλ ως δολοφόνων, ναζί και ανεπιθύμητων, είναι μια χυδαία και απαράδεκτη ρητορική μίσους που απειλεί την ευημερία των Ελλήνων Εβραίων πολιτών και θέτει σε κίνδυνο την ασφάλεια ξένων πολιτών εβραϊκού θρησκευάματος που για οποιοδήποτε λόγο διαμένουν ή επισκέπτονται τη χώρα μας.

Το Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο Ελλάδος καλεί τις αρχές της Πολιτείας και της Τοπικής Αυτοδιοίκησης να αποδοκιμάσουν τα φαινόμενα αυτά και να λάβουν όλα τα απαραίτητα μέτρα για την προστασία της ζωής των Ελλήνων πολιτών

εβραϊκού θρησκευάματος καθώς και των επισκεπτών εβραϊκής καταγωγής.

Είναι απαραίτητο να σταλεί ένα σαφές μήνυμα μηδενικής ανοχής απέναντι στην εβραιοφοβία που αναπτύσσεται στη χώρα

μας, που με βεβαιότητα οδηγεί στον αντισημιτισμό. Η ιστορία διδάσκει ότι ο αντισημιτισμός ξεκινά πλήττοντας τους Εβραίους, αλλά ποτέ δεν σταματά στους Εβραίους. Πλήττει τις αξίες της ελευθερίας και του πολιτισμού ολόκληρης της κοινωνίας.

Αθήνα, 19 Ιουνίου 2025

ΚΕΝΤΡΙΚΟ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΕΛΛΑΔΟΣ

Με το βλέμμα στον συνάνθρωπο

Η αξιακή παράδοση
των Εβραίων
της Θεσσαλονίκης

Του ΔΑΥΙΔ ΣΑΛΤΙΕΛ

Ο Πρόεδρος του Κεντρικού Ισραηλτικού Συμβουλίου Ελλάδος (ΚΙΣΕ) και της Ισραηλτικής Κοινότητας Θεσσαλονίκης (ΙΚΘ), Δαυίδ Σαλτιέλ, αναγορεύτηκε Επίτιμος διδάκτορας της Σχολής Επιστήμης και Τεχνολογίας του Διεθνούς Πανεπιστημίου της Ελλάδος (ΔΙΠΑΕ) κατά τη διάρκεια τελετής που έγινε στις 14.3.2025, στο Διεθνές Πανεπιστήμιο της Ελλάδος στη Θεσσαλονίκη.

Όπως αναφέρει το Πανεπιστήμιο, η αναγόρευση έγινε «σε αναγνώριση της εξέχουσας συμβολής του Δαυίδ Σαλτιέλ στον κοινωνικό τομέα, στον επιχειρηματικό τομέα, στον πολιτισμό και στον τομέα της εκπαίδευσης», καθώς και για το ότι, με «τη διττή του ιδιότητα ως πρόεδρου του ΚΙΣΕ και της ΙΚΘ, έχει διαδραματίσει πρωτεύοντα ρόλο στην αντιμετώπιση του ρατσισμού και του αντισημιτισμού».

Στην ομιλία του, που ακολούθησε της αναγόρευσης και δημοσιεύεται παρακάτω, ο Δ. Σαλτιέλ μίλησε για τη συμβολή των Εβραίων της Θεσσαλονίκης στην πρόοδο της πόλης, τονίζοντας ότι «η ευεργεσία και η φιλανθρωπική δράση υπήρξε και παραμένει μία διαχρονική πρακτική στην ιστορία του εβραϊσμού» και εξέφρασε την πεποίθηση ότι κανένας άνθρωπος -όσο επιτυχημένος και να είναι επαγγελματικά- δεν μπορεί να αισθάνεται ολοκληρωμένος αν δεν αφιερώσει τη ζωή του στον συνάνθρωπο. Παράλληλα, αναφέρθηκε στην επιχειρηματική του δραστηριότητα, αλλά και σε χαρακτηριστικά ρηξικέλευθα έργα του για την εβραϊκή κοινότητα, τα οποία υλοποίησε πάντα προσηλωμένος στη δέσμευσή του «να γίνουν τα ιστορικά δεδομένα κομμάτι της συλλογικής συνείδησης».

**«ΓΙΑ ΤΟΝ ΕΒΡΑΪΣΜΟ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
Η ΦΙΛΑΝΘΡΩΠΙΚΗ ΔΡΑΣΗ ΠΕΡΙΛΑΜΒΑΝΕΙ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ
ΚΑΘΗΚΟΝΤΑ, ΚΟΙΝΟΤΙΚΕΣ ΑΝΑΓΚΕΣ ΚΑΙ ΑΤΟΜΙΚΗ
ΥΠΕΥΘΥΝΟΤΗΤΑ, ΑΠΟΤΕΛΩΝΤΑΣ ΑΠΑΡΑΙΤΗΤΗ ΣΥΝΘΗΚΗ
ΑΚΟΜΑ ΚΑΙ ΣΤΙΣ ΠΙΟ ΚΡΙΣΙΜΕΣ ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ ΣΤΙΓΜΕΣ»**

Δ. ΣΑΛΤΙΕΛ

Αξιότιμε κύριε Πρύτανη,
Αξιότιμα μέλη της Συγκλήτου,
Αγαπητοί προσκεκλημένοι,

Με ιδιαίτερη συγκίνηση και βαθιά ευγνωμοσύνη, αποδέχομαι την τιμή που μου αποδίδει το Διεθνές Πανεπιστήμιο της Ελλάδος. Αυτή η αναγνώριση δεν είναι μόνο προσωπική, αλλά αποτελεί φόρο τιμής στη μακρά και σπουδαία διαδρομή της Ισραηλιτικής Κοινότητας Θεσσαλονίκης. Και πιστέψτε με τα δύο αυτά στοιχεία συνδέονται μέσω της αποψινής εκδήλωσης.

Όπως είναι ευρύτερα γνωστό, στο πέρας των αιώνων οι Εβραίοι της πόλης εισήγαγαν νέες γνώσεις και τεχνικές στην τυπογραφία, την υφαντουργία, τη ναυτιλία και τις χρηματοοικονομικές υπηρεσίες, καθιστώντας τη Θεσσαλονίκη ένα κέντρο επιχειρηματικότητας και τεχνολογικής καινοτομίας. Οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης διαδραμάτισαν καθοριστικό ρόλο στη βιομηχανική επανάσταση της πόλης, με επιχειρήσεις που είχαν διεθνή προσανατολισμό, αξιοποιώντας τόσο τη ναυτιλιακή όσο και τη σιδηροδρομική σύνδεση της πόλης με την Ευρώπη.

Πολλοί γνωρίζουν διάσημα ονόματα όπως αυτό της οικογένειας Αλλατίνι, που ίδρυσε το πρώτο σύγχρονο αλευροποιείο. Ανάλογα γνωστό είναι το όνομα της οικογένειας Μοδιάνο, από την οποία προερχόταν ο τραπεζίτης και επιχειρηματίας Σαούλ Μοδιάνο, από τους πρώτους που εισήγαγαν τραπεζικές πρακτικές σύγχρονου τύπου και διευκόλυναν τη ροή του εμπορίου.

Το εμβληματικό εργοστάσιο «Κάρολος Φιξ», που σήμερα αποτελεί μια σημαντική επένδυση της εταιρίας Demand, ήταν το παλιό ζυθοποιείο «Όλυμπος», που ανήκε στις τρεις μεγάλες εμπορικές οικογένειες των Αλλατίνι, Μισραχή και Φερνάντεζ.

❖

Οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης διαδραμάτισαν καθοριστικό ρόλο στη βιομηχανική επανάσταση της πόλης, με επιχειρήσεις που είχαν διεθνή προσανατολισμό, αξιοποιώντας τόσο τη ναυτιλιακή όσο και τη σιδηροδρομική σύνδεση της πόλης με την Ευρώπη.

❖

Στην πραγματικότητα, η ευεργεσία υπήρξε και παραμένει μία διαχρονική πρακτική στην ιστορία του εβραϊσμού. Στην περίπτωση της Ισραηλιτικής Κοινότητας Θεσσαλονίκης, η φιλανθρωπική δράση περιλαμβάνει θρησκευτικά καθήκοντα, κοινοτικές ανάγκες και ατομική υπευθυνότητα, αποτελώντας απαραίτητη συνθήκη ακόμα και στις πιο κρίσιμες ιστορικές στιγμές.

Μια ακόμη σημαντική φυσιογνωμία στο επιχειρηματικό γίγνεσθαι της Θεσσαλονίκης ήταν ο Δαβίδ Ουζιέλ, ένας από τους κύριους μετόχους της Εταιρείας Τροχιοδρόμων της Θεσσαλονίκης.

Δεν πρέπει να παραλείψω να αναφερθώ και στον μεγαλοεπιχειρηματία βαρόνο Μωρίς ντε Χιρς, που παρότι δεν ήταν Θεσσαλονικιός, επένδυσε στην πόλη - μέσω των διαρκών επαφών του με την Κοινότητα. Μεταξύ άλλων εξασφάλισε την ανάθεση κατασκευής σιδηροδρομικού δικτύου 2.500 χιλιομέτρων. Ειδικά για τη Μακεδονία, η τελική μελέτη προέβλεπε 350 χιλιόμετρα σιδηροδρομικής γραμμής που θα ένωνε την Θεσσαλονίκη με την Μητροβίτσα, πόλη κοντά στα τουρκοσερβικά σύνορα, όπως επίσης και την σιδηροδρομική γραμμή προς το Παρίσι.

Πρόσωπα όπως ο Μοσέ Αλλατίνι, ο Σαούλ Μοδιάνο αλλά και άλλοι όπως ο Ιακώβ Καζές και ο Μωύς Μορπούργο διέπρεψαν στον οικονομικό τομέα, αλλά παράλληλα έπαιξαν καίριο ρόλο στην αναγέννηση της εκπαίδευσης και στην κοινωνική πρόνοια της Θεσσαλονίκης, μέσω δράσεων και παροχών μέριμνας και αλληλεγγύης. Σημεία αναφοράς γι' αυτούς αλλά και για χιλιάδες άλλους Εβραίους της Θεσσαλονίκης δεν ήταν μόνο οι επιχειρήσεις τους, αλλά και η συμβολή τους στην ίδρυση και διοίκηση φιλανθρωπικών ιδρυμάτων της Θεσσαλονίκης.

Οι αυτοί οι άνθρωποι αντιλαμβάνονταν ότι εκτός από την επιτυχία και την αναγνώριση που είχαν ως επιχειρηματίες, γιατροί, δικηγόροι, Ραββίνοι, λόγιοι και άτομα κάθε άλλης ιδιότητας, έπρεπε -ανεξάρτητα από το πώς έβγαζαν τα προς το ζην- να έχουν ρόλο, να αναλάβουν ευθύνη, να προσφέρουν προς το ευρύτερο κοινωνικό σύνολο και ιδιαίτερα προς όσους έχουν ανάγκη.

Για αυτούς τους ανθρώπους, η αλ-

ληλεγγύη και η ενεργή συμμετοχή στην κοινωνία ήταν απόλυτη ανάγκη από την αρχή. Κάτι που θεωρείτο σχεδόν αυτονόητο. Και αυτό συνέβαινε αιώνες πριν την εμφάνιση εννοιών και πρακτικών, όπως η εταιρική κοινωνική ευθύνη, που εφαρμόζουν σήμερα οι σύγχρονοι επιχειρηματικοί όμιλοι. Στην πραγματικότητα, η ευεργεσία υπήρξε και παραμένει μία διαχρονική πρακτική στην ιστορία του εβραϊσμού. Στην περίπτωση της Ισραηλιτικής Κοινότητας Θεσσαλονίκης, η φιλανθρωπική δράση περιλαμβάνει θρησκευτικά καθήκοντα, κοινοτικές ανάγκες και ατομική υπευθυνότητα, αποτελώντας απαραίτητη συνθήκη ακόμα και στις πιο κρίσιμες ιστορικές στιγμές.

Η εισαγωγή αυτή γίνεται γιατί νιώθω ότι εδώ και χρόνια ακολουθώ το ίδιο μονοπάτι. Σχετικά με την επαγγελματική μου πορεία, έχω δραστηριοποιηθεί σε πολλούς τομείς. Στον τομέα εμπορίας αγροτικών προϊόντων, στον οποίο ασχολούμαι από τις αρχές της δεκαετίας του 1980, δίνω πάντα ιδιαίτερη προσοχή στην υψηλή ποιότητα, καθώς και στη σημασία της τεχνολογίας και της τυποποίησης. Για να το πετύχω αυτό, ταξίδεψα σε διάφορες χώρες προκειμένου να ενημερωθώ για τις τελευταίες τεχνολογικές εξελίξεις. Διατηρούσα επαφές και αναζητούσα τα οφέλη που προκύπτουν από διεθνείς συνεργασίες. Ενδεικτικά, αναφέρω τη συνεργασία με τη γνωστή ιταλική εταιρεία Alivar Bertolli για την εξαγωγή ελαιόλαδου, καθώς και με την ελβετική Saint-Gobain για την εισαγωγή υαλοπινάκων με τις πιο σύγχρονες προδιαγραφές. Μέσα από παρόμοιες διαδικασίες, το 1999 προέκυψε η συνεργασία με την ιταλική Euricom SpA για τη δημιουργία της Euricom Hellas, της οποίας είμαι ιδρυτικό μέλος.

Από την αρχή αυτής της επιχειρηματικής κίνησης, είχα ένα ξεκάθαρο όραμα:

Πιστεύω ακράδαντα ότι κανένας άνθρωπος δεν μπορεί –όσο επιτυχημένος και αν είναι επαγγελματικά– να αισθάνεται ολοκληρωμένος αν δεν αφιερώσει τον εαυτό του στον συνάνθρωπο.

Το Ολοκαύτωμα και η μνήμη του δεν αφορούν μόνο τους επιζώντες και τους απογόνους τους, αλλά όλους μας, ως αναπόσπαστο κομμάτι της Ελληνικής Ιστορίας. Αποτελούσε τη μεγαλύτερη Ύβρη για τον πολιτισμό της Ελλάδας και της Ευρώπης. Αν δεν γνωρίζουμε και δεν θυμόμαστε, η ιστορία κινδυνεύει να επαναληφθεί.

να εκσυγχρονίσουμε την ορυζοκαλλιέργεια στην Ελλάδα και να καθιερώσουμε το ελληνικό ρύζι ως ανταγωνιστικό προϊόν υψηλής ποιότητας στις διεθνείς αγορές. Αυτό επιτεύχθηκε μέσω καινοτόμων καλλιεργητικών τεχνικών, προηγμένων τεχνολογιών μεταποίησης, διαφοροποίησης ποικιλιών και στρατηγικής βιώσιμης ανάπτυξης. Η Euricom Hellas συνέβαλε καθοριστικά στην καθιέρωση της Ελλάδας ως αξιόπιστου παραγωγού και εξαγωγέα ρυζιού υψηλής ποιότητας, επενδύοντας σε νέους σπόρους, σύγχρονες ποικιλίες και στρατηγική συμβολαιακής γεωργίας, βασισμένη στην επιστήμη και την τεχνολογία. Δεν ξεχνώ όμως πως στο επίκεντρο των προσπαθειών μου βρισκείται ο Άνθρωπος. Γι' αυτό και η ζωή μου δεν επικεντρώνονταν μόνο στο επιχειρείν.

Όταν πριν από 25 χρόνια ο αείμνηστος Πρόεδρος της Κοινότητας, Ανδρέας Σεφίχας, με προσέγγισε για να αναλάβω ενεργό ρόλο στα κοινοτικά δρώμενα, ήξερα ότι η Κοινότητα θα γινόταν ο τομέας στον οποίο θα αφιέρωνα ένα σημαντικό μέρος του χρόνου μου. Αυτό που συνειδητοποίησα σε προσωπικό επίπεδο ήταν ότι το κίνητρό μου δεν ήταν μόνο η συμμετοχή στη διαχείριση της καθημερινότητας της Κοινότητας. Όταν εκλέχθηκα για πρώτη φορά Πρόεδρος της Ισραηλιτικής Κοινότητας Θεσσαλονίκης και αργότερα του Κεντρικού Ισραηλιτικού Συμβουλίου Ελλάδος, κατάφερα να θέσω θέματα που αφορούν την κατανόηση της ιστορίας μας και της σύγχρονης πραγματικότητας.

Κάθε επιδίωξη μου, θεμελιώνεται πάντα στην ιστορική αλήθεια και στο δίκαιο. Αυτό μπορεί να ακούγεται γενικόλογο και αόριστο αλλά δεν είναι. Κάθε επιλογή μου, κάθε στόχος μου, θέλω –όταν πραγματώνεται– να κάνει

κάποια πτυχή της κοινωνίας μας καλύτερη. Επιτρέψτε μου να αναφέρω, εν τάχει, κάποια παραδείγματα.

Επέμεινα στον εντοπισμό των οστών του ήρωα Συνταγματάρχη Μαδροχαίου Φριζή και στην ταφή τους σε ελληνικό έδαφος, όχι μόνο για να τιμήσω έναν ήρωα που ελάχιστοι γνώριζαν, αλλά και για να αναδείξω την ιστορική αλήθεια για τους Έλληνες Εβραίους που πολέμησαν, τραυματίστηκαν ή έπεσαν υπερασπίζοντας την Πατρίδα τους.

Πάλεψα για πάνω από τέσσερα χρόνια, μαζί με λίγους αλλά εκλεκτούς συνοδοιπόρους, για να ψηφιστεί η «Ημέρα Μνήμης των Ελλήνων Εβραίων Μαρτύρων και Ηρώων του Ολοκαυτώματος» από το Ελληνικό Κοινοβούλιο, με απόλυτη σύμπνοια και ομοφωνία. Αυτό δεν ήταν απλώς μια τυπική υποχρέωση που είχε καθυστερήσει για δεκαετίες, ούτε μόνο μια αναγνώριση των αθών θυμάτων του ναζισμού. Ήταν απαραίτητο να αναγνωριστεί η ιστορική αλήθεια για το Ολοκαύτωμα στην Ελλάδα, να συζητηθούν τα γεγονότα, οι σκοτεινές πτυχές του και τα διδακτικά του μαθήματα στα σχολεία και να μην περιοριζόμαστε σε σύντομες αναφορές σε βιβλία εκατοντάδων σελίδων.

Επέμεινα επί σειρά ετών για την απόδοση αποζημίωσης για το Παλαιό Εβραϊκό Νεκροταφείο, το οποίο βρίσκονταν στη θέση του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Τα χρήματα που έλαβε η Κοινότητα για ένα ελάχιστο τμήμα του εκτεταμένου νεκροταφείου, το οποίο καταστράφηκε και βεβηλώθηκε από τους Ναζί και τους συνεργάτες τους, ήταν το λιγότερο. Το γεγονός ότι η ιστορική πραγματικότητα αποτυπώθηκε σε έναν νόμο του Ελληνικού Κράτους που πέρασε από την Βουλή των Ελλήνων ήταν το ζητούμενο. Να γίνουν τα ιστορικά δεδομένα κομμάτι της συλλογικής συνείδησης. Με την ίδια επιμο-

▼

Σήμερα –80 χρόνια μετά την πρώτη φορά που η ανθρωπότητα αντίκρισε την αλήθεια του Άουσβιτς– ως επικεφαλής του Ελληνικού Εβραϊσμού και της Ισραηλιτικής Κοινότητας Θεσσαλονίκης αγωνίζομαι για να διορθωθούν αδικίες –συνέπειες του Ολοκαυτώματος, όπως η επιστροφή περιουσιακών στοιχείων και τεκμηρίων πολιτισμού εκεί που δικαιωματικά ανήκουν. Είναι πράγματα που θα έπρεπε –θα μπορούσαν– να έχουν γίνει πραγματικότητα στις δεκαετίες που προηγήθηκαν.

νή παρέμεινα σταθερός στη θέση μου για την ανέγερση ενός μνημείου στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο και για την ίδρυση της Έδρας Εβραϊκών Σπουδών, δύο προτάσεις που για χρόνια αντιμετώπιζονταν με επιφυλακτικότητα. Ωστόσο, όταν αυτές οι προτάσεις υλοποιήθηκαν, χάρη στη συνεργασία ανθρώπων που κατανοούσαν την ανάγκη για γενναϊότητα και ειλικρίνεια απέναντι στο παρελθόν, βοήθησαν την πόλη και τη χώρα να προχωρήσουν και να υιοθετήσουν μια νέα νοοτροπία. Παράλληλα, η δημιουργία του πάρκου μνήμης στην Πλατεία Ελευθερίας είναι ένα έργο που ελπίζω να υλοποιηθεί σύντομα, μετά από χρόνια αναβολών, επί δημαρχίας κ. Αγγελούδη.

Σήμερα –80 χρόνια μετά την πρώτη φορά που η ανθρωπότητα αντίκρισε την αλήθεια του Άουσβιτς– ως επικεφαλής του Ελληνικού Εβραϊσμού και της Ισραηλιτικής Κοινότητας Θεσσαλονίκης αγωνίζομαι για να διορθωθούν αδικίες –συνέπειες του Ολοκαυτώματος, όπως η επιστροφή περιουσιακών στοιχείων και τεκμηρίων πολιτισμού εκεί που δικαιωματικά ανήκουν. Είναι πράγματα που θα έπρεπε –θα μπορούσαν– να έχουν γίνει πραγματικότητα στις δεκαετίες που προηγήθηκαν.

Εδώ, πρέπει να τονίσω τον καθοριστικό ρόλο που διαδραμάτισε ο αείμνηστος Γιάννης Μπουτάρης στην αλλαγή της νοοτροπίας.

Παράλληλα, προχωρά με γρήγορους ρυθμούς η πρωτοβουλία για την ανέγερση του Μουσείου Ολοκαυτώματος Ελλάδος. Όταν είχα αναφέρει αυτή την ιδέα πριν από δεκατρία χρόνια, φαινόταν αδύνατη και εξωπραγματική. Ωστόσο, ήταν κάτι που έπρεπε να γίνει. Το Ολοκαύτωμα και η μνήμη του δεν αφορούν μόνο τους επιζώντες και τους απογόνους τους, αλλά όλους μας, ως αναπό-

σπαστο κομμάτι της Ελληνικής Ιστορίας. Αποτελούσε τη μεγαλύτερη Ύβρη για τον πολιτισμό της Ελλάδας και της Ευρώπης. Αν δεν γνωρίζουμε και δεν θυμόμαστε, η ιστορία κινδυνεύει να επαναληφθεί. Πιστεύω -όπως το συζητούσα πολλές φορές με τον Γιάννη Μπουτάρη, με τον οποίο αγωνιστήκαμε για αυτό- ότι το Μουσείο Ολοκαυτώματος Ελλάδος θα έχει καθοριστική σημασία για την κοινωνία μας, χρησιμοποιώντας τις νέες τεχνολογίες, ως φάρος διαρκούς υπενθύμισης της ιστορικής αλήθειας, ενάντια σε όσους την παραποιούν, αλλά και ως εργαλείο για την καταπολέμηση του αντισημιτισμού, της μισαλλοδοξίας και του ρατσισμού, ενισχύοντας τις θέσεις της χώρας μας σε διεθνή φόρα.

Αναφέρθηκα σε τέσσερα παραδείγματα. Υπάρχουν δεκάδες ακόμα στην καθημερινότητα. Φιλανθρωπικές δράσεις σε συνεργασία με διεθνείς και τοπικούς φορείς, ευρωπαϊκά προγράμματα, έργα που στοχεύουν στην ψηφιοποίηση των αρχείων και την ανάδειξη της πολιτισμικής κληρονομιάς των Ελλήνων Εβραίων, ενέργειες και συνεργα-

▼
«Για να γυρίσει
ο ήλιος θέλει
δουλειά πολλή»,
έγραψε ο
Οδυσσέας
Ελύτης. Τον
χρησιμοποιούμε τον
ήλιο, ψηλά, για
να ζεσταίνει τις
καρδιές ΟΛΩΝ
των ανθρώπων.
Είναι υποχρέωση
να προσπαθούμε
κάθε μέρα γι'
αυτό.

σίες για τη διάσωση της Ισπανοεβραϊκής γλώσσας, υιοθέτηση νέων τεχνολογιών και πρωτοποριακών προγραμμάτων για το Εβραϊκό Μουσείο Θεσσαλονίκης και πολλά πολλά άλλα.

Πρωτοβουλίες –μικρές και μεγάλες– που στο πέρασμα των ετών, αλλά και σήμερα δείχνουν πόσο απαιτητικό και δύσκολο είναι το έργο μας.

Πιστεύω ακράδαντα ότι κανένας άνθρωπος δεν μπορεί –όσο επιτυχημένος και αν είναι επαγγελματικά– να αισθάνεται ολοκληρωμένος αν δεν αφιερώσει τον εαυτό του στον συνάνθρωπο.

Αυτό ακριβώς προσπάθησα να εφαρμόσω στη ζωή μου, εμπνευσμένος από το παράδειγμα των Εβραίων της Θεσσαλονίκης. Ελπίζω ότι η πορεία μου και οι αξίες των ανθρώπων που αγάπησαν αυτόν τον τόπο και εργάστηκαν για την πρόδο του, θα γίνουν πηγή έμπνευσης για τις επόμενες γενιές.

Τα μέλη του Διεθνούς Πανεπιστημίου, είμαι βέβαιος ότι γνωρίζουν το πόσο δύσκολο, αλλά και το πόσο αναγκαίο και ουσιαστικό είναι αυτό.

Να είστε βέβαιοι ότι θα συνεχίσω να εργάζομαι με το ίδιο πάθος και ζήλο για κάθε τι που συνεισφέρει στη δημιουργία μιας πιο ανοιχτής και δεκτικής κοινωνίας. Μιας κοινωνίας που βασίζεται στην αλληλεγγύη, τον σεβασμό στα ανθρώπινα δικαιώματα και τις πιο σημαντικές αξίες. Μιας κοινωνίας ανθρώπων που δεν εφησυχάζει, αλλά κρίνει τα πρόσωπα με βάση το έργο τους και όχι τις εντυπώσεις που δημιουργούνται από στρεβλά στερεότυπα.

«Για να γυρίσει ο ήλιος θέλει δουλειά πολλή», έγραψε ο Οδυσσέας Ελύτης. Τον χρειαζόμαστε τον ήλιο, ψηλά, για να ζεσταίνει τις καρδιές ΟΛΩΝ των ανθρώπων.

Είναι υποχρέωση να προσπαθούμε κάθε μέρα γι' αυτό.

Σας ευχαριστώ

ΝΕΑΡΟΙ ΕΒΡΑΙΟΙ ΣΤΗ ΜΕΤΑΠΟΛΙΤΕΥΣΗ:

Ρήξεις και
συνέχειες
(1974-1982)*

Της ΕΛΕΝΗΣ ΜΠΕΖΕ

Η Μεταπολίτευση είναι μια περίοδος στη διάρκεια της οποίας (ανα)διαμορφώνονται ποικίλες ταυτότητες –ιδεολογικές, πολιτικές, θρησκευτικές. Είναι επίσης η περίοδος κατά την οποία η Ελλάδα βρίσκεται αντιμέτωπη με αντιθέσεις, όπως φιλοευρωπαϊσμός/αντιδυτικισμός, κοσμικότητα/ορθοδοξία. Την ίδια περίοδο, η σχέση με τον Άλλο επαναπροσδιορίζεται. Εξάλλου, η «Ελλάς Ελλήνων χριστιανών» δεν ευνοούσε την ανάδειξη κανενός είδους ετερότητας.

Ας μετατοπίσουμε τη ματιά μας ακριβώς στον Άλλο και ειδικά στους Εβραίους, η φανταστική επίφοβη εικόνα των οποίων τους αμφισβητεί την ιδιότητα του πολίτη διαχρονικά. Ισχύει κάτι ιδιαίτερο για τους Εβραίους στη Μεταπολίτευση; Πώς βίωσε αυτή την έντονη, από πολιτική άποψη, εποχή μια θρησκευτική μειονότητα, με σημαίνοντες δεσμούς με μια άλλη κρατική οντότητα (Ισραήλ); Πιο συγκεκριμένα, πώς βίωσε αυτή την εποχή πολιτικοποίησης η εβραϊκή νεολαία; Με άλλα λόγια, πώς βίωσαν οι νεαρές και νεαροί Έλληνες Εβραίοι, οι γονείς των οποίων έζησαν τη Σοά, αυτή την εποχή αφενός ενίσχυσης της αριστεράς, αφετέρου αραβο-ισραηλινών συρράξεων, που δεν άφησαν ανεπηρέαστες τις ευρωπαϊκές κοινωνίες; Τέλος, ποια θέση κατέλαβε η Σοά στις συνειδήσεις των νεαρών Εβραίων και πώς ενδεχομένως καθόρισε την εβραϊκή τους ταυτότητα αλλά και τη σχέση τους με τη μεγαλύτερη γενιά;

Όπως δείχνει η έρευνα που από το 2023 διεξαγούμε με τον ιστορικό Αχιλλέα Φωτάκη, σε αυτά τα συμφραζόμενα έντονων ιδεολογικών αντιπαράθεσεων αλλά και βίαιων εξάρσεων, νέες ελληνο-εβραϊκές ταυτότητες αναδύθηκαν, ενώ παλιότερες άλλαξαν περιεχόμενο. Εδώ θα επικεντρωθώ σε θέματα

που σχετίζονται με τις διαμορφούμενες ταυτότητες των Ελλήνων Εβραίων που κατά την πρώτη δεκαετία της Μεταπολίτευσης υπήρξαν νέες και νέοι, δηλαδή ανήκαν στις ηλικίες από 18 έως 30 ετών. Κύριες πηγές της σχετικής έρευνας αποτέλεσαν 24 συνεντεύξεις με Εβραίες και Εβραίους που υπήρξαν νέες και νέοι την εποχή αυτή. Επίσης, η έκδοση της εβραϊκής νεολαίας *Νέα Γενιά*, που είδε το φως το 1975, και διατηρήθηκε για μία δεκαετία, καθώς και η περιοδική έκδοση του Κεντρικού Ισραηλιτικού Συμβουλίου Ελλάδος *Χρονικά*.

Οπως προκύπτει από το πρώτο φύλλο της *Νέας Γενιάς*, το Ισραήλ αποτέλεσε έναν από τους κύριους άξονες γύρω από τους οποίους οργανώθηκαν οι ελληνο-εβραϊκές νεανικές ταυτότητες¹. Εξάλλου, οι διάυλοι επικοινωνίας μεταξύ ελληνο-εβραϊκής κοινότητας και Ισραήλ ήταν ανοιχτοί. Ισχυροί φαίνεται πως ήταν για ορισμένα μέλη της νέας γενιάς και οι δεσμοί με τον σιωνισμό. Ο θάνατος του Ασέρ Μωυσή (1899-1975) προκάλεσε συγκίνηση στους εκπροσώπους της νεολαίας της Αθήνας. «Εσείς ο αναμφισβήτητος πνευματικός μας

* Το πλήρες κείμενο δημοσιεύτηκε στο περ. *Ιστορικά*, τχ. 80, Απρίλιος 2025, σ. 92-103.

1 «Γράμμα από τη σύνταξη», *Νέα Γενιά*, τχ. 1, Φεβρουάριος 1975, σ. 1.

πατέρας με τα έργα σας κατακτήσατε μια σημαντική θέση μέσα στο πνεύμα μας»². Οι εκπρόσωποι της εβραϊκής νεολαίας παίρνουν τη σκυτάλη από τον πατέρα του ελληνικού μεταπολεμικού σιωνισμού³. Ωστόσο, δεν ίσχυε αυτό για όλους τους νεαρούς Έλληνες Εβραίους της εποχής.

Επιπλέον, ο πόλεμος του Γιομ Κιπούρ φαίνεται πως ήταν καθοριστικός για τη διαμόρφωση των συνειδήσεων των νεαρών Ελλήνων Εβραίων. Αυτός ο αραβο-ισραηλινός πόλεμος έλαβε χώρα τον Οκτώβριο του 1973 έπειτα από επίθεση συνασπισμού αραβικών χωρών υπό την ηγεσία της Αιγύπτου και της Συρίας. Έληξε με νίκη του Ισραήλ, έμεινε στη συνείδηση του εβραϊκού λαού ωστόσο, μεταξύ άλλων, για τις μεγάλες απώλειες Ισραηλινών στρατιωτών, καθώς και τον μεγάλο αριθμό στρατιωτών που τραυματίστηκαν ψυχικά⁴. Επίσης, ο συγκεκριμένος πόλεμος προκάλεσε δημόσια συζήτηση στο Ισραήλ και στη Διασπορά για την αναγκαιότητα το Ισραήλ να διαπραγματευτεί με τα αραβικά κράτη, καθώς και να επιστρέψει μέρος από τα εδαφικά κέρδη του. Αποτέλεσε επίσης αφετηρία για διαφορετικές τοποθετήσεις, που ενίοτε κατέληξαν σε συγκρούσεις τόσο μεταξύ των νεαρών Ελληνο-εβραίων, όσο και μεταξύ της νέας γενιάς και της μεγαλύτερης – ακριβώς σε αυτές τις ενδογενεακές και διαγενεακές σχέσεις θα σταθώ. Θα διερευνήσω τους κραδασμούς που προκάλεσαν οι δημόσιες τοποθετήσεις ορισμένων νεαρών Εβραίων στα χρόνια της Μεταπολίτευσης.

Η γενιά των μεγαλύτερων αφενός σηματοδεύτηκε από την εμπειρία της Σοά. Αφετέρου, διατηρούσε στενούς δεσμούς με το Ισραήλ, που ενισχύθηκαν από το μεταναστευτικό κύμα προς την Παλαιστίνη κι έπειτα προς το εβραϊκό κράτος μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Η νεότερη γενιά, όπως έδειξαν οι συνεντεύξεις, μεγάλωσε στη σκιά της Σοά. Χαρακτηριστικό είναι πως ένας από τους συνομιλητές μας, στην ερώτηση πού γεννήθηκε, απάντησε στο Ισραήλ, κάτι που εξήγησε κάνοντας αναδρομή στις

ιστορίες των γονιών του στη διάρκεια της Κατοχής. «Εκεί βρέθηκαν οι γονείς μου μετά το τέλος του πολέμου [...]. Η μητέρα μου έχασε τους γονείς και τη μικρή αδερφή της [...]. Ο πατέρας μου, του οποίου η οικογένεια διασώθηκε [...], αποφάσισε [...] το '45 [...] να μεταναστεύσει στην Παλαιστίνη, μόνος»⁵.

Στη συγκεκριμένη αφήγηση, η προσωπική ιστορία διαπλέκεται με τις ιστορίες των γονιών, κομβικό γεγονός των οποίων είναι η Σοά. Με άμεση αναφορά στη Σοά εξηγείται και η επιλογή των γονιών να μεταναστεύσουν στην τότε Παλαιστίνη και κατ'έκταση η γέννηση του αφηγητή στο Ισραήλ. Με άλλα λόγια, η Σοά βρίσκεται στο φόντο της εξιστόρησης του επιζώντα δεύτερης γενιάς. Οι εμπειρίες της Κατοχής, της γενοκτονίας, των μεταπολεμικών δώξεων και του εγχώριου αντισημιτισμού μεταδόθηκαν άλλοτε ρητά και άλλοτε άρρητα μέσα από τις σχέσεις με τους γονείς –εξάλλου, όπως παραδέχτηκε ο ίδιος αφηγητής, «Δεν ρωτήσαμε όσα έπρεπε όσο ήταν οι γονείς μας ζωντανοί». Η αφήγηση των γονιών, όπου υπήρχε, επηρεάστηκε από παράγοντες όπως οι εμπειρίες του στρατοπέδου ή της Αντίστασης. Επίσης, από τις ιδεολογικές τους αναφορές, με κυριότερες την αριστερά και τον σιωνισμό, χωρίς αυτές να αλληλοαποκλείονταν.

Η μελέτη της *Νέας Γενιάς* επιβεβαίωσε πως η Σοά κατείχε κεντρική θέση στη μνήμη της δεύτερης γενιάς. Στις συνειδήσεις ορισμένων νεαρών Εβραίων pláι στη Σοά στεκόταν πλέον το Ισραήλ, σύμβολο δύναμης και ελπίδας⁶. Κεντρικά θέματα που απασχόλησαν τη νεολαία ήταν επίσης ο αντισημιτισμός – σύμφωνα με έκθεση του Παγκόσμιου Εβραϊκού Συμβουλίου, το 1976 σημειώθηκε διεθνώς αύξηση αντισημιτικών επιθέσεων, ενώ αυξήθηκαν και οι εκδόσεις ακραία αντισημιτικών κειμένων. Εξάλλου, οι εκπρόσωποι του ελληνικού εβραϊσμού επισήμαναν την ανανέωση του εγχώριου αντισημιτισμού.⁷ Τη νεολαία απασχόλησε ακόμη ο αντισιωνισμός, ιδίως στον απόηχο της απόφασης του ΟΗΕ του

2 Ε.Ν.Α., «Για τον Ασέρ Μωυσή», *Νέα Γενιά*, τχ. 4, Μάιος 1975, σ. 1.

3 Ελένη Μπεζέ, «Νέα ζωή». *Έλληνες Εβραίοι μετά τη Σοά. Ιστορία, μνήμη, ταυτότητα (1944-1955)*, πρόλογος Ρίκα Μπενβενίστε, Αθήνα 2024, σ. 59-63.

4 Martin Gilbert, *Israel. A History*, Λονδίνο 2008, σ. 461.

5 Για λόγους προστασίας της ανωνυμίας των συνομιλητών μας, δίνονται ψευδώνυμα αρχικά. Συνέντευξη Β.Χ., 14 Μαρτίου 2023.

6 *Νέα Γενιά*, τχ. 4, Μάιος 1975, σ. 1. Πρβλ. «Γράμμα από τη σύνταξη», *Νέα Γενιά*, τχ. 5, Ιούνιος-Ιούλιος 1975, σ. 1.

7 *Χρονικά*, τχ. 6, Φεβρουάριος 1978, σ. 2.

1975, που εξίσωνε τον σιωνισμό με τον ρατσισμό⁸.

Επίσης, την εποχή αυτή η Ελλάδα αποτέλεσε θέατρο τρομοκρατικών επιθέσεων σε βάρος ισραηλινών και εβραϊκών στόχων, με θύματα Ισραηλινούς αλλά και Έλληνες Εβραίους και μη. Κάποια από τα γεγονότα αυτά αποτυπώθηκαν σε συνεντεύξεις, όπου αποτυπώθηκαν επίσης τα συναισθήματα φόβου και απειλής κατά της ζωής εξαιτίας της εβραϊκής ταυτότητας, συναισθήματα που πιθανολογώ συνδέσαν τη νέα με τη μεγαλύτερη γενιά. Με άλλα λόγια, πιθανολογώ πως λειτούργησαν σαν καύσιμη ύλη που πυροδότησε την αναβίωση του διαγενεακού τραύματος της Σοά. Εξάλλου, τα τρομοκρατικά χτυπήματα στον διεθνή χώρο ενίσχυσαν το αίσθημα ανασφάλειας των ελληνικών εβραϊκών κοινοτήτων⁹.

Σε αυτά τα συμφραζόμενα, όπου συνυπήρχαν πόλεμοι, τρομοκρατία, αντισημιτισμός και αντισιωνισμός, νεαρές Εβραίες και νεαροί Εβραίοι επιχείρησαν να πάρουν θέση απέναντι στα τεκταινόμενα. Κι αυτό, άλλοτε δημόσια, με δημοσιεύματα σε μη εβραϊκά έντυπα, και άλλοτε στον ημιδημόσιο χώρο της κοινότητας, με δημοσιεύματα στο έντυπο της εβραϊκής νεολαίας.

Δύο είναι τα κείμενα που ξεχώρισαν στην εποχή τους για τον αντίκτυπο που είχαν εντός της κοινότητας –και που συμπυκνώνουν τη διάσταση μεταξύ της γενιάς που έζησε τη Σοά και της νεότερης, μιας γενιάς αρκετά μέλη της οποίας ανήκαν στην

Αριστερά. Θα πρέπει να σημειωθεί πως τα κείμενα αυτά προκάλεσαν διάσταση και μεταξύ των νεαρών Εβραίων της εποχής, που θα μπορούσε να αποδοθεί ως διάσταση μεταξύ σιωνιστών και αριστερών – χωρίς αυτό να σημαίνει πως οι αριστεροί Εβραίοι και Εβραίες της εποχής δεν συνδέονταν με ποικίλους δεσμούς με το Ισραήλ. Το πρώτο κείμενο είναι αυτό που δημοσίευσε το 1976 ο Θεσσαλονικιός φοιτητής στο Ισραήλ Μπένης Νατάν¹⁰ ως απάντηση στο κείμενο του Άγγελου Ραφαήλ με τίτλο «Είμαι σιωνιστής»¹¹, κείμενο που με τη σειρά του γράφτηκε στον απόηχο της απόφασης του ΟΗΕ.

Το δεύτερο κείμενο είναι αυτό που υπέγραψαν 29 νεαροί και νεαρές τον Ιούνιο του 1982 θέλοντας να τοποθετηθούν κριτικά απέναντι στην εισβολή του Ισραήλ στον Λίβανο. Ένας ακόμη στόχος του κειμένου ήταν να στηλιτεύσει τον εγχώριο αντισημιτισμό, που βρήκε έκφραση με αφορμή τα γεγονότα του Λιβάνου¹².

Η παρέμβαση αυτή εξακολουθεί σήμερα να προκαλεί αντιπαράθεσεις μεταξύ μελών της γενιάς αυτής, που αποτυπώθηκαν στις συνεντεύξεις, όπου αποτυπώθηκε επίσης και μια τάση αυτοκριτικής ορισμένων από αυτούς που υπέγραψαν. Όπως προέκυψε, για κάποιους, η σύγκρουση με τη μεγαλύτερη γενιά που είχε τόσο υποφέρει ήταν πηγή μιας μη χειρίστης ενοχής.

10 Μπένης Νατάν, «Απάντηση-άρθρο στο άρθρο του Α. Ραφαήλ “Είμαι σιωνιστής”», *Νέα Γενιά*, τχ. 8, Ιανουάριος 1976, σ. 9.

11 *Νέα Γενιά*, τχ. 7, Δεκέμβριος 1975, σ. 8.

12 Ενδεικτικά, «Έλληνες Εβραίοι κατά της εισβολής» εφ. *Τα Νέα*, 29 Ιουνίου 1982.

Απάντηση-άρθρο του Μπένης Νατάν στο άρθρο του Α. Ραφαήλ «Είμαι σιωνιστής», *Νέα Γενιά*, τχ. 8, Ιανουάριος 1976, σ. 9.

8 «Ψήφισμα για την απόφαση των Ηνωμένων Εθνών για το σιωνισμό», *Νέα Γενιά*, τχ. 8, Ιανουάριος 1976, σ. 9.

9 Συνέντευξη Β.Ζ., 23 Φεβρουαρίου 2023.

Ας πάρουμε τα πράγματα από την αρχή. Προτού δημοσιεύσει το κείμενο που έμελλε να ταράξει τις σχέσεις του με την κοινότητα καταγωγής του, ο Νατάν δημοσίευσε το καλοκαίρι του 1975 στη *Νέα Γενιά* αποσπάσματα από το ημερολόγιο που κράτησε στη διάρκεια του πολέμου του Γιομ Κιπούρ. Ο πόλεμος αυτός τον καθόρισε ως Εβραίο, Ισραηλινό και αριστερό¹³. Ενάμισης χρόνος είχε παρέλθει από τον πόλεμο και ο Νατάν ένιωσε την ανάγκη να προβεί σε ορισμένες διευκρινίσεις σχετικά με όσα κατέγραψε στο ημερολόγιό του.

Γράφει λοιπόν, «Δεν είμαι Σιωνιστής. Αγαπώ το Ισραήλ [...] χωρίς αυτό να σημαίνει ότι συμμερίζομαι τις θέσεις της [...] κυβέρνησής του»¹⁴. Το κείμενο αυτό αποτέλεσε το προοίμιο για το επόμενο κείμενο, το οποίο θα προκαλούσε την οργισμένη αντίδραση της κοινότητας Θεσσαλονίκης, που προχώρησε μάλιστα στη διακοπή της υποτροφίας του συγγραφέα.

Τι υποστήριξε ο Νατάν; Όπως εξήγησε, ουσιαστικά έγραψε πως το Ισραήλ όφειλε να διαπραγματευτεί. Με τα δικά του λόγια: «Στην ουσία είπα ότι υπάρχει παλαιστινιακός λαός κι ότι έχει τα δίκια του. Αυτό θεωρήθηκε μαχαίρι στην πλάτη των Εβραίων της Διασποράς»¹⁵. Στην πραγματικότητα, το κείμενο, που φέρει τη σφραγίδα της κομμουνιστικής φρασεολογίας της εποχής, πήγε παραπέρα. Ο Νατάν όχι μόνο έγραψε πως ο σιωνισμός είναι μια μορφή ιμπεριαλισμού, αλλά πως επιπλέον έκλεισε τον εβραϊκό λαό σε γκέτο, αφού «καμιά επικοινωνία δεν έχει σήμερα με τους γείτονές του»¹⁶. Το κείμενο έκλεινε με μία αιχμηρή παρότρυνση προς τον συντάκτη του άρθρου με τίτλο «Είμαι σιωνιστής». Γράφει ο Νατάν: «Μην παραποιείς την ιστορία. Μέσα στο ίδιο το Ισραήλ όλοι ξέρουνε πως οι Άραβες δεν έφυγαν και τόσο θεληματικά»¹⁷.

Ο περιορισμένος χώρος δεν μου επιτρέπει να αναλύσω περισσότερο το κείμενο αυτό, που αποτελεί ντοκουμέντο των ιδεολογικών ζυμώσεων στο

Δημοσίευση στην εφημερίδα Ελευθερία της Λάρισας (29.6.1982) της ανακοίνωσης ομάδας νεαρών Ελλήνων Εβραίων με την οποία εκφράζουν την αντίθεσή τους στην Ισραηλινή πολιτική στον πόλεμο του Λιβάνου.

εσωτερικό της ελληνο-εβραϊκής κοινότητας της δεκαετίας του 1970. Θα προσθέσω μόνο πως ο συντάκτης του κειμένου έχει πάρει αποστάσεις από αυτό και ιδίως από την κομμουνιστική ρητορική¹⁸. Τέλος, να αναφέρω πως η κοινότητα της Αθήνας και το Κεντρικό Ισραηλινικό Συμβούλιο, με πρωτοβουλία του παλιού αντάρτη Μανόλη Αρούχ (1914-1997), ανέλαβε να δώσει υποτροφία στον Νατάν, ο οποίος μπόρεσε έτσι να ολοκληρώσει τις σπουδές του.

Θα κλείσω με μια σύντομη αναφορά στο κείμενο του 1982. Με την παρέμβαση αυτή, νεαροί και νεαρές Εβραίοι θέλησαν να καταδικάσουν την εισβολή του Ισραήλ στον Λίβανο. Με το κείμενο θέλησαν επίσης να εφιστήσουν την προσοχή γύρω από την ενίοτε σκόπιμη χρήση ως ταυτόσημων των όρων «Ισραηλινός», «Ισραηλίνης», «Εβραίος» και «σιωνιστής». Με άλλα λόγια, θέλησαν να πάρουν θέση απέναντι στον φραστικό αντισημιτισμό της ελληνικής κοινωνίας. Εξάλλου, όπως θυμάται ένας από τους συνομιλητές μας που υπέγραψε το κείμενο και την εποχή εκείνη πρόσκειτο στο ΚΚΕ εσωτερικού, στις αριστερές παρέες «μας ταυτίζαν λόγω της εβραϊκής ιδιότητάς μας με το Ισραήλ και ήταν και επιθετικοί»¹⁹. Με την παρέμβασή τους διεκδίκησαν τον δικό τους δημόσιο χώρο, παίρνοντας απόσταση τόσο από τον δεξιό Τύπο όσο και από τον αριστερό.

13 «Μιλχεμέτ Γιομ Ακιπουρίμ», *Νέα Γενιά*, τχ. 5, Ιούνιος-Ιούλιος 1975, σ. 17.

14 Στο ίδιο, σ. 19. Η έμφαση δική μου.

15 Συνέντευξη, 21 Νοεμβρίου 2022.

16 Νατάν, «Απάντηση-άρθρο», *ό.π.*

17 Στο ίδιο.

18 Ηλεκτρονική αλληλογραφία με τον Μπένη Νατάν, 1η Μαΐου 2024.

19 Συνέντευξη, Β.Ζ., 23 Φεβρουαρίου 2023.

Όπως σημείωσα, το κείμενο προκάλεσε αντιδράσεις στα μέλη της κοινότητας. Οι μεγαλύτεροι φαίνεται πως το βίωσαν ως προδοσία είτε επειδή ειπώθηκε δημόσια κάτι που έπρεπε να παραμείνει ιδιωτικό, είτε επειδή με την κίνηση αυτή οι νέοι και οι νέες διαφοροποιήθηκαν από τη μεγαλύτερη γενιά. Όπως είπε ο πατέρας μίας από τις κοπέλες που υπέγραψαν «γιατί διαχωρίζεις τον εαυτό σου; Και ποιος σου είπε ότι εμείς συμφωνούμε;»²⁰. Αλλά και πολλοί συνομήλικοι το κατέκριναν. Ένας από αυτούς είπε πως δεν διαφωνούσε με το ανθρωπιστικό θέμα που έθιγε. Διαφωνούσε με τη δημοσιοποίηση της κριτικής στο Ισραήλ, αφού κάποιιοι θα μπορούσαν να την εκμεταλλευτούν²¹. Επίσης, φαίνεται πως κάποιιοι από αυτούς που υπέγραψαν στην πορεία μετακινήθηκαν²². Η κοπέλα της οποίας ο πατέρας διαφώνησε με την κίνηση αυτή και η οποία σήμερα έχει πάρει τις αποστάσεις της, μας είπε: «Ήταν σαν να έπρεπε να απολογηθούμε για το Ισραήλ»²³. Θα πρόσθετα πως στα μάτια της σήμερα οι νέοι και οι νέες που υπέγραψαν υπέκυψαν σε μια κοινωνική πίεση που παρέπεμπε σε αντισημιτισμό. Εξάλλου, όπως το έθεσε ένας από τους νεαρούς που υπέγραψαν με «κρύα καρδιά», σε ένα βαθύτερο επίπεδο εκείνο που φαίνεται να «δούλευε» (για εκείνους που το μετάνιωσαν) ήταν η εμπειρία της Σοά και, εξαιτίας της, το χρέος απέναντι στους γονείς.

Θα κλείσω με τα λόγια του: «Έχω μια αίσθηση [...] ότι έτσι έπρεπε να το βλέπουμε γιατί είχε συμβεί το Ολοκαύτωμα. [...] Ήταν ένα χρέος απέναντι στη μάνα μου. [...] Σε βαθμό που και πράγματα τα οποία δε πολυσυμφωνούσε κανείς, έκλεινε τα μάτια. Δηλ. η συμπάθεια ήταν ισχυρότερη μιας κριτικής ματιάς. Αυτό ήταν μια παρένθεση η οποία έφερε μεγάλες αντιδράσεις από τους μεγαλύτερους, θεωρώντας ότι δεν είμαστε εμείς αυτοί οι οποίοι δημόσια θα κριτικάρουμε την πολιτική του Ισραήλ»²⁴. Έχει σημασία προκειμένου να κατανοήσουμε τα παραπάνω λόγια του συνομιλητή μας, να λάβουμε υπόψη πως η μητέ-

ρα του ήταν επιζήσασα του Άουσβιτς. Μάλιστα, μετά την απελευθέρωσή της, και αφού ανέρρωσε και σπούδασε στη Σουηδία, βρέθηκε μετανάστρια στο Ισραήλ. Ο συνομιλητής μας σημείωσε πως η «συμπάθεια» προς το Ισραήλ υπερτερούσε έναντι της κριτικής στο εβραϊκό κράτος σαν «χρέος απέναντι στη μάνα του». Σαν, κατά κάποιο τρόπο, οι εμπειρίες της μάνας του στρατοπέδου και της αποκατάστασης, το ηθικό χρέος απέναντί της, και βέβαια η αγάπη για εκείνη να μετουσιώθηκαν σε αγάπη άνευ όρων για το Ισραήλ. Και, βέβαια, στα λόγια του αποτυπώνεται η πεποίθηση πως η κριτική προς το Ισραήλ οφείλει να μένει «μεταξύ μας».

Συνοψίζοντας, με την έρευνα αυτή επιχειρώ να παρακολουθήσω πώς διαμορφώθηκαν οι ταυτότητες των νεαρών Εβραίων κατά τη Μεταπολίτευση, καθώς και να διερευνήσω πώς αυτές επηρεάστηκαν από τις σχέσεις με τη μεγαλύτερη γενιά. Μία πρώτη ένδειξη που προκύπτει είναι πως οι συναισθηματικοί δεσμοί με τους μεγαλύτερους, από τους οποίους κληροδοτήθηκε το τραύμα της Σοά, καθώς και οι δεσμοί με το Ισραήλ ήταν για τη γενιά αυτή οι πλέον σημαντικοί παράγοντες που διαμόρφωσαν την εβραϊκή της ταυτότητα. Μία ακόμη ένδειξη που προκύπτει είναι πως για κάποια από τα μέλη της δεύτερης γενιάς η διάκριση μεταξύ δημόσιου και κοινοτικού χώρου ήταν –ή είναι σήμερα– ισχυρή, όπως εξάλλου ήταν για τους γονείς. Σε ένα φαίνεται να συμφωνούν οι περισσότεροι από τους νέους και τις νέες που τοποθετήθηκαν δημόσια σε σχέση με τις πολιτικές του Ισραήλ τις δεκαετίες του 1970 και 1980, ανεξάρτητα από το αν έχουν αναθεωρήσει ή όχι: το προσωπικό κόστος υπήρξε μεγάλο.

* *Η Ελένη Μπεζέ είναι φιλόλογος και ιστορικός. Μεταδιδακτορική ερευνήτρια στο τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας και συνεργάτης του Εβραϊκού Μουσείου Ελλάδος. Το βιβλίο της «Νέα ζωή. Έλληνες Εβραίοι μετά τη Σοά» προήλθε από τη διδακτορική διατριβή της με θέμα τη διαμόρφωση της εβραϊκής μνήμης και ταυτότητας κατά την πρώτη δεκαετία μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο.*

Το παρόν άρθρο αποτελεί επεξεργασμένη μορφή της εισήγησής της στην Ημερίδα «Έλληνες Εβραίοι μετά τη Σοά. Ιστορία, Ταυτότητες, αντισημιτισμός (1945 – 1990)» που έγινε στις 9.5.2024, στο Ιστορικό Αρχείο του Πανεπιστημίου Αθηνών.

20 Συνέντευξη Β.Β., 8 Δεκεμβρίου 2023.

21 Συνέντευξη Β.Χ., 14 Μαρτίου 2023.

22 Συνέντευξη, Β.Β., 8 Δεκεμβρίου 2023, Β.Ζ., 23.2.2023 και Γ.Β., 13 Ιουλίου 2023.

23 Συνέντευξη Β.Β., 8 Δεκεμβρίου 2023.

24 Συνέντευξη Β.Ζ., 23 Φεβρουαρίου 2023.

Η εικόνα των Εβραίων του Διδυμοτείχου μέσα από τις εφημερίδες του Έβρου (1924-1940)

Γ' μέρος

Του ΘΡΑΣΥΒΟΥΛΟΥ ΟΡ. ΠΑΠΑΣΤΡΑΤΗ

Το Διδυμότειχο του Μεσοπολέμου ήταν μια μικρή πόλη με ιδιαίτερη ανάπτυξη. Η γειτονική Ορεστιάδα ήταν ακόμη στα πρώτα της βήματα, ενώ η Αλεξανδρούπολη ήταν μεν πρωτεύουσα του νομού Έβρου, αλλά δεν είχε το πληθυσμιακό μέγεθος που απέκτησε αργότερα. Το Διδυμότειχο ήταν συγκοινωνιακό, αγροτικό και εμπορικό κέντρο με ιδιαίτερη γεωπολιτική σημασία. Στην πόλη έδρευε Έπαρχος, Στρατιωτικός Συνοριακός Τομέας με δύναμη Συντάγματος, λειτουργούσαν τότε εκεί πλήρες Γυμνάσιο, το μοναδικό στον Βόρειο Έβρο, τρία δημοτικά σχολεία και η Ισραηλιτική Σχολή, τρεις Λέσχες, Στρατιωτική, Δημαρχιακή και μια ιδιωτική, ενώ η πόλη συνδεόταν συγκοινωνιακά με την Αδριανούπολη και τη Βουλγαρία. Η δε εβραϊκή κοινότητα της πόλης ήταν εύρωστη και ακμαία και αποτελείτο από χίλια περίπου άτομα.

Ο τοπικός Τύπος είχε ιδιαίτερη σημασία, καθώς παρουσίαζε τις μικρές τοπικές ειδήσεις που δεν έφταναν παραπέρα, αλλά επίσης μαχόταν για τα τοπικά συμφέροντα. Στο μεσοπολεμικό Διδυμότειχο εκδίδονταν δυο εβδομαδιαίες εφημερίδες με σχετική πλούσια ύλη για τα δεδομένα της εποχής.

Η εφημερίδα *Έβρος*¹ ήταν η πλέον μακρόβια, αλλά τα φύλλα της δεν απόκεινται σε καμία δημόσια βιβλιοθήκη ή αρχείο. Ο γράφων κατόρθωσε να αποκτήσει πρόσβαση στα σώματα της έτερης εφημερίδας, της *Θράκης*, που σώζονται σε ιδιωτική συλλογή². Η έρευνα στα φύλλα της *Θράκης* απέδωσε πλήθος πληροφοριών για τη ζωή της εβραϊκής κοινότητας, επιβεβαιώνοντας τη θέση για τον δυναμισμό και την ευρωστία της. Η *Θράκη* εκδιδόταν από τον Γρηγόρη Μήτκα, που διατηρούσε βιβλιοπωλείο στην πλατεία της πόλης, το οποίο αποτελούσε και άτυπο εντευκτήριο των πνευματικά καλλιεργημένων Δημοτιανών. Η *Θράκη* άρχισε να εκδίδεται το 1930 και διέκοψε την κυκλοφορία της το 1934, όταν ο εκδότης της διορίστηκε Γενικός Γραμματέας του Δήμου

Διδυμοτείχου. Η αρθρογραφία της αφορούσε τόσο τα πολιτικά, όσο και τα τοπικά θέματα, με έμφαση στα δημοτικά και οικονομικά, αλλά και στα καλλιτεχνικά και αθλητικά³.

Η εικόνα των Εβραίων μέσα από τις στήλες της *Θράκης* είναι γενικά θετική. Αντιμετωπίζονται ως ισότιμοι πολίτες και παρουσιάζεται η συμμετοχή τους στα καθημερινά δρώμενα του Διδυμοτείχου, τόσο σε ατομικό επίπεδο, όσο και κοινοτικό. Μελανή εξαίρεση αποτελεί άρθρο για τα γεγονότα του Κάμπελ το 1931. Στη συνέχεια επιχειρείται μια περιδιάβαση στα δημοσιεύματα της *Θράκης* που αφορούν στο εβραϊκό στοιχείο.

Οι αναφορές στους Εβραίους το 1930

Στις 30 Ιανουαρίου στη Λέσχη του Αλέξανδρου Γκαρίδη έγιναν αρχαιρεσίες στο σωματείο των παντοπωλών «Ομόνοια», το μεγαλύτερο σωματείο του Διδυμοτείχου. Ως σύμβουλοι στο νέο Διοικητικό Συμβούλιο εξελέγησαν και οι Δαβήδ Ταραμπουλούς και Μ. Αλκαμπές⁴.

Τον Φεβρουάριο πραγματοποιήθηκε από τον Σύνδεσμο Πολυτέκνων ο χορός των καλλιστείων

1 Εβδομαδιαία εφημερίδα που εξέδωσε ο Γεώργιος Αποστολίδης τον Ιούνιο του 1928 και συνέχισε να εκδίδεται μέχρι το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Ασχολείτο με τα τοπικά κοινωνικά και αθλητικά θέματα και είχε σημαντική κυκλοφορία. Κανδυλάκης, *Εφημεριδογραφία...*, 345

2 Ευχαριστώ θερμά τον Ιωάννη Σαρσάκη για τη βοήθεια του.

3 Τσιρταβής, «Εικόνες από το παλιό Διδυμότειχο...», 77-78, Κανδυλάκης, *Εφημεριδογραφία...*, 352

4 *Θράκη*, φ. 1/02.02.1930

προκειμένου να εκλεγεί η Μις Διδυμότειχον. Ανάμεσα στις υποψήφιες ήταν και οι προκριθείσες δεσποινίδες Ρεβέκκα Δεκαλό και Μπεχάρ-Τσιγκά⁵.

Στις 20 Φεβρουαρίου ο Συνοριακός Τομεύς Έβρου διοργάνωσε τελετή με την ευκαιρία της απόλυσης των κληρωτών του 1928, όπου βεβαίως συμμετείχαν αρκετοί Διμοτειανοί Εβραίοι. Παρευρέθησαν ο Πρόεδρος της Ισραηλιτικής Κοινότητας Σ. Μπεχάρ μετά των συμβούλων της Κοινότητας Χαΐμ Εργάς και Σιμόν Εσκεναζή και του Διευθυντού της Σχολής Πέσαχ⁶. Στο ίδιο φύλλο διαβάζουμε ευχαριστήριο επιστολή του Ζήση Παπαδόπουλου προς τον γιατρό Μάρκο Ναχόν και άλλους θεράποντες γιατρούς του «δια τας προσπάθειας και φροντίδας ας κατέβαλον» για τη θεραπεία του.

Στη στήλη «Μικραί Ειδήσεις» της 9^{ης} Μαρτίου μαθαίνουμε ότι ο Νομάρχης Τζανέτος, που τόσο είχε ταλαιπωρήσει την εβραϊκή Κοινότητα του Διδυμοτείχου, απελύθη και στη θέση του διορίστηκε ο κ. Χώτζης, που δυο χρόνια αργότερα θα είναι ένας από τους «πλείστους διακεκριμένους πολίτες» της Αλεξανδρούπολης, που γράφτηκε μέλος στην αντισημιτική ΕΕΕ⁷. Ο Τζανέτος, αν κρίνουμε από ένα προγενέστερο δημοσίευμα, δεν πρέπει να άφησε και τις καλύτερες εντυπώσεις στον νομό Έβρου⁸.

Ο εορτασμός της εθνικής εορτής της 25^{ης} Μαρτίου αποτελούσε και αποτελεί σημαντικό γεγονός για τις επαρχιακές πόλεις και απαιτούσε ιδιαίτερη προετοιμασία. Κατά τη δοξολογία στην εκκλησία της Παναγίας προσκαλούνται οι Θρησκευτικοί Αρχηγοί των αλλόδοξων και αλλοθρήσκων και τα προεδρεία των αλλοεθνών Κοινοτήτων. Ηχεί παράξενα σήμερα ο όρος «αλλοεθνής», που αφο-

ρούσε ασφαλώς και στην Ισραηλιτική Κοινότητα, όσο κι αν προσπαθεί κάποιος να τον ερμηνεύσει με το πνεύμα της εποχής. Ποιος καθορίζει την έννοια του Έθνους, στους αγώνες του οποίου οι Έλληνες Εβραίοι ήταν πάντοτε παρόντες; Γι' αυτό άλλωστε, καθήκοντα κοσμήτορα στην αλλόθρησκη εκκλησία εκτέλεσε ο δημοτικός Σύμβουλος Λεόν Μπεχάρ, το εβραϊκό θρήσκευμα του οποίου δεν τον διαχώριζε καθόλου από το ελληνικό έθνος⁹. Γι' αυτό και κατά τον εορτασμό, εκ των πρώτων κατέφθασαν ο Σύλλογος των Ισραηλιτών νέων «Ατέχια» μετά των λαβάρων του¹⁰.

Οι Έλληνες Εβραίοι συμμετείχαν και συμμετέχουν σε όλες τις κοινωνικές δραστηριότητες και ανάμεσά τους και στον αθλητισμό. Έτσι ο Μώης Τολέδο ήταν γνωστός ως διαιτητής σε ποδοσφαιρικούς αγώνες της περιοχής και εν προκειμένω διαιτητεύσε στον αγώνα της Μικτής Διδυμοτείχου με τον Εθνικό Αλεξανδρουπόλεως¹¹.

Τον Μάιο του 1930 επισκέφτηκε τη Θράκη ο πρωθυπουργός Ελευθέριος Βενιζέλος. Κατά τη σύντομη στάση του στο Σουφλί «επεσκέφθη...το εργοστάσιον μεταξουργίας του κ. Δζίβρε». Τον Βενιζέλο συνόδευε ο γνωστός Αμερικανοεβραίος φιλέλληνας Χένρι Μόργκενταου, επικεφαλής της Επιτροπής Αποκαταστάσεως Προσφύγων¹². Ο Μόργκενταου επισκέφθηκε τη Συναγωγή Διδυμοτείχου, όπου «ήσαν συγκεντρωμένοι άπαντες οι Ισραηλίται της πόλεως. Τον κ. Μόργκενταου προσεφώνησε ο κ. Άλμπερτ Δζίβρε, εκφράσας την χαράν του Ισραηλιτικού κόσμου διότι έχει την τιμήν να επισκεφθεί την πόλιν μας. Εις ερώτησιν του κ. Μόργκενταου εάν οι Ισραηλίται της πόλεώς μας είναι Βενιζελικοί, απάντησαν ούτοι ότι είναι Βενιζελικοί. Ακολούθως τους προέτρεψε να αγαπούν τον Βενιζέλον, διότι ο Βενιζέλος αγαπά τους Ισραηλίτας».

5 *Θράκη*, φ. 4/23.02.1930

6 *Θράκη*, φ. 4/23.02.1930

7 *Θράκη*, φ. 6/09.03.1930

8 «Οι νέοι Νομάρχαι»: *Θράκη*, φ. 4/23.02.1930. Η εφημερίδα σημειώνει, επ' ευκαιρία κυβερνητικής ανακοίνωσης για τη βελτίωση του θεσμού των νομαρχών και την εκκαθάριση του κλάδου από ανίκανους και ακατάλληλους νομάρχες, ότι «η εργασία του Νομάρχου πρόκειται να εξυπηρετήσει τον λαόν, να εξυπηρετήσει τα κοινά, να συντελέσει εις την παντοειδή ανάπτυξιν και προκοπήν του τμήματος της χώρας του οποίου την διοίκησιν ενεπιστεύθησαν εις αυτόν». Χωρίς να κατονομάζει το Τζανέτο, η *Θράκη* αναφέρει ότι «τα προσόντα των νομαρχών πρέπει να εναρμονίζονται προς τας εξαιρετικές συνθήκας εις ας αύτη εξακολουθεί να διατελή» και ο «χαρακτήρ και τα αισθήματα των να ανταποκρίνονται προς την αγνότητα των ηθών και εθίμων».

9 «Πρόγραμμα Εορ. 25 Μαρτίου 1930»: *Θράκη*, φ. 8/23.03.1930

10 *Θράκη*, φ. 9/30.03.1930

11 *Θράκη*, φ. 13/27.04.1930

12 Η Επιτροπή Αποκαταστάσεως Προσφύγων ήταν σημαντικός οργανισμός που επιμελήθηκε τα θέματα των προσφύγων, με κορυφαίο το στεγαστικό. Στη *Θράκη* [φ. 11/13.04.1930] δημοσιεύεται ευχαριστήριο πολιτών, μεταξύ των οποίων και ο Βιτάλης Δζίβρε, προς την Επιτροπή για το διακανονισμό του ζητήματος των οικιών τους, αλλά και προς το διαπρεπή βουλευτή Φ. Μανουηλίδη, για την αποτελεσματική μεσολάβηση του.

Στο ίδιο φύλλο διαβάζουμε και μια είδηση από το αστυνομικό ρεπορτάζ. Την 9^η Μαΐου και «περί ώραν 3 μ. μεσονύκτιον» ο νυχτοφύλακας της πόλης «αντελήφθη φως εις το κατάστημα αδελφών Αλκαμπές». Εισελθών στο κατάστημα εντόπισε διαρρήκτη και κάλεσε την Αστυνομία που τον συνέλαβε και άρχισε ανακρίσεις¹³.

Η γιορτή της Ισραηλτικής Σχολής αποτελούσε κοσμικό γεγονός για τη μικρή κοινωνία του Διδυμοτείχου, στην οποία η είσοδος ήταν «ελευθέρα

εις πάντας τους έχοντας την διάθεσιν να τιμήσουν αυτήν δια της παρουσίας των»¹⁴. «Η αίθουσα είχε πληρωθεί ασφυκτικώς» και την τελετή «ετίμησαν άπανσαι αι στρατιωτικάι και πολιτικάι αρχαί. Το πρόγραμμα της...ήτο πλουσιότατον από ποιήματα και διαλόγους εις γλώσσαν ελληνικήν, ισραηλιτικήν και γαλλικήν. Τα παιδιά όλα με μεγάλην ευχέριαν και απίστευτο θάρρος απέδосαν όλα τα ποιήματα και διαλόγους». Η *Θράκη* απονέμει εύσημα στους δασκάλους και στο Διευθυντή της Σχολής κ. Ι. Πέσσαχ, τους οποίους συγχαίρει, όπως και τα μέλη της Κοινότητας «δια το προοδευτικόν πνεύμα όπερ τους διακρίνει», καταχωρώντας την εύστοχο προσλαλιά του κ. Πέσσαχ, ότι «οι διδάσκαλοι απέβλεψαν να δώσουν στα παιδιά μόρφωση ελληνοεβραϊκή με ιδιαίτερο κεφάλαιο των αρχαίων φιλικών σχέσεων των δύο αθάνατων φυλών ελληνικής και εβραϊκής. Αν και το έργο τους δεν ήταν εύκολο κατά τα πρώτα έτη ώστε να μετατραπεί το σχολείο αμέσως εις ελληνικόν “ήδη όμως μετ’ υπερηφανείας τολμών να είπω ότι επροοδεύσαμεν αρκετά εις την γλώσσαν και βαίνομεν με πεποίθησιν σταθερά προς πληρεστέραν ελληνικήν μόρφωσιν”», επισημαίνοντας ότι «η θρησκεία μας διατάσσει την υποχρεωτικήν εκπαίδευ-

Πρωτοσέλιδο της *Θράκης* (11.5.1930) για την επίσκεψη Ελ. Βενιζέλου με αναφορά στην επίσκεψη Μοργκεντάου στη Συναγωγή Διδυμοτείχου.

σθημα αγάπης και πίστεως προς την κοινήν πατρίδα την Ελλάδα μας». Μετά τον Διευθυντή Ι. Πέσσαχ, μίλησε ο Γυμνασιάρχης Δρακοντίδης, που συνεχάρη το διδακτικό προσωπικό και την Κοινότητα για τις προόδους της σχολής και για τα αισθήματα τα ελληνικά «υπό των οποίων εμφορούνται»¹⁵.

Οι κοινωνίες δεν αποτελούνται από αγγέλους. Το ίδιο ισχύει και για τις θρησκευτικές κοινότητες. Έτσι δεν πρέπει να μας παραξενεύει η σύλληψη του Θεσσαλονικιού Μαήρ Ιακώβ Συβή, ο οποίος «μεταβάς εις τον...οίκον ανοχής» του Διδυμοτείχου, ήρθε σε συμφωνία με τη διευθύντρια αυτού, όπως εγκαταστήσει μια γυναίκα που είχε φέρει από τη Θεσσαλονίκη «ίνα εργασθί ως κοινή γυναίκα». Ο συλληφθείς οδήγησε τη γυναίκα, ονόματι Μπέλλα, προφανώς Εβραία, «αλλά αυτή μόλις είδε το περιβάλλον...αντελήφθη περί τίνος επρόκειτο και ήρχισε διαμαρτυρόμενη, η δε διευθύντρια...κατήγγειλε την πράξιν». Ο συλληφθείς απεστάλη στον Εισαγγελέα, η δε Μπέλλα αφέθηκε ελεύθερη¹⁶.

Οι κοινωνίες όμως γιορτάζουν και τις μικρές καθημερινές χαρές τους. Έτσι στα «Κοινωνικά» μαθαί-

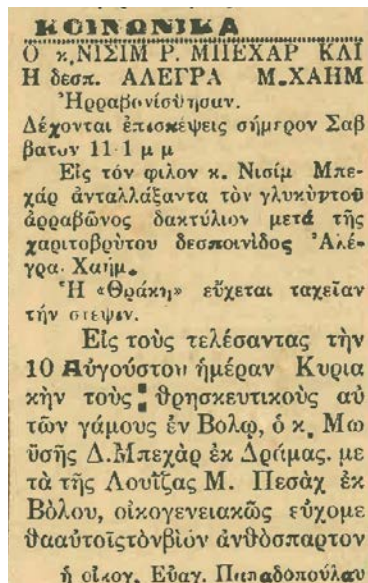
σιν των τάξεων του λαού διότι την σωτηρίαν των πόλεων δεν την επιφέρουν οι ναοί αλλά τα σχολεία». Έκλεισε την ομιλία του λέγοντας ότι «Το πρόγραμμα της εργασίας εν τη σχολή μας είνε να συντελέση την Επίσημον συνάντησιν δυο λαών με μεγάλο παρελθόν μα και μεγαλύτερον μέλλον». Η δε Ισραηλιτική Κοινότητα απέτεινε εγκάρδιο χαιρετισμό προς όλους τους συμπατριώτες και είναι «υπερήφανος διότι και αυτή συντείνει εις την διάνοξιν της μεγάλης λεωφόρου της καλλιτέρας αύριον ανθρωπότητος ηνωμένη εν αδελφική αγάπη με το αυτό αί-

13 *Θράκη*, φ. 15/11.05.1930

14 *Θράκη*, φ. 21/22.06.1930

15 *Θράκη*, φ. 22/29.06.1930

16 *Θράκη*, φ. 28/10.08.1930

Θράκη, φ. 29/17.8.1930.
Αγγελία αρραβόνων Μπε-
χάρ - Χαΐμ.

Μ. Πέσαχ εκ Βόλου», κόρης του Αρχιραβίνου Βόλου και αδελφής του Διευθυντή της Σχολής Διδυμοτείχου και η φιλική τους οικογένεια Ευαγ. Παπαδόπουλου τους εύχεται «τον βίον ανθόσπαρτον»¹⁷.

Τον Σεπτέμβριο συνεδρίασε το κοινοτικό συμβούλιο του χωριού Μάνδρα σχετικά με τον διορισμό του γιατρού Μάρκου Ναχόν ως κοινοτικού γιατρού έναντι 500 δραχμών μηνιαίως. Η απόφαση εγκρίθηκε από τον Έπαρχο Διδυμοτείχου. Ο γιατρός Ναχόν, που έχαιρε μεγάλου σεβασμού στην κοινωνία του Διδυμοτείχου, συνελήφθη όπως και όλοι οι Εβραίοι συμπολίτες του και εκτοπίστηκε στο Άουσβιτς-Μπίρκεναου. Ήταν ένας από τους ελάχιστους που επέστρεψαν και έγραψε τη συγκλονιστική μαρτυρία του από τα στρατόπεδα του θανάτου¹⁸. Στο ίδιο

φύλλο καταχωρείται διαφημιστική αγγελία του διδασκαλου Ζοζέφ Ρεητάν, διπλωματούχου των Βρυξελλών, ο οποίος αναλαμβάνει «την παράδωσιν Γαλλικών μαθημάτων με συμφέρουσαν αμοιβήν». Περισσότερες πληροφορίες δίνονταν στα γραφεία της εφημερίδας.¹⁹

Θράκη, φ. 34/20.9.1930.
Αγγελία Ζοζέφ Ρεητάν για
μαθήματα γαλλικής.

Τα χρόνια εκείνα τα ταξίδια αποτελούσαν σημαντικά γεγονότα, πολλώ δεν

μάλλον όταν γίνονταν στο εξωτερικό. Έτσι καταχωρείται ως κοινωνικό γεγονός η άφιξη εκ Βιέννης του «εκ των εγκρίτων εμπορών της πόλεως μας κ. Αλμπέρτ Τολέδο». Την ίδια περίοδο καταχωρείται η Περίληψη ενός Προγράμματος Αναγκαστικού Πλειστηριασμού Ακινήτου του συμβολαιογράφου του Διδυμοτείχου Ιωάννη Δουφεξόπουλου, με το οποίο επισπεύδεται πλειστηριασμός από τους Αρών Γιουδά Αλκαμπές και Μωύς Ελιέζερ Ναχμία κατά του Σαλή υιού Αλή Τσολάκ, για οφειλή 8.500 δραχμών. Μαθαίνουμε επίσης ότι το συμβολαιογραφείο αυτό βρισκόταν κάτωθι της οικίας Νισήμ Τολέδο, επί των οδών Ρήγα Φερραίου και Κατακουζηνού²⁰. Ένα ακόμη πρόγραμμα πλειστηριασμού με επίσπευση του Μωύς Νισήμ Τολέδο καταχωρείται τον Νοέμβριο του 1930, προκειμένου ο επισπεύδων να εισπράξει την απαίτησή του εκ 12.000 δραχμών από τον οφειλέτη Δημήτριο Καραμανάκη ή Καραμάνη. Το κατασχεθέν ακίνητο, δίπλα στο οποία υπήρχε οικόπεδο του Σαπάτ Τολέδο, βρισκόταν στην οδό Σταθμού, εκείνη τη μοιραία οδό, που θα ακολουθήσουν δεκατρία χρόνια αργότερα όλοι οι Εβραίοι του Διδυμοτείχου κατά την εκτόπισή τους στο Άουσβιτς-Μπίρκεναου²¹.

Η Ισραηλιτική Σχολή Διδυμοτείχου είχε υποστεί πολλά δεινά το 1928 με το ζήτημα των τετραδίων. Δεν πρέπει να ξαφνιάζει λοιπόν το δημόσιο Ευχαριστήριο της Κοινότητας, που υπογράφει ο Πρόεδρος της Μποχώρ Ταραμπολούς, προς τον πρωθυπουργό Βενιζέλο, τον Υπουργό Παιδείας, το Γενικό Διοικητή, τον Επιθεωρητή Δημοτικών Σχολείων και τους βουλευτές του Νομού Έβρου «για τας προσπαθείας τας οποίας κατέβαλον όπως χορηγηθή ποσόν 25 χιλιάδων δραχμών δια τας ανάγκας της Σχολής»²².

Τον Οκτώβριο αφίχθη στο Διδυμότειχο εκ Σόφιας η ράπτρια γυναικείων

Θράκη, φ. 38/18.10.1930.
Αγγελία Ρόζας Αλκαμπές
ράπτριας από τη Σόφια.

17 Θράκη, φ. 29/17.08.1930

18 Μάρκος Ναχόν, Μπίρκεναου. Το στρατόπεδο του θανάτου, ίδρυμα Έτς Αχαΐμ, Θεσσαλονίκη 1991

19 Θράκη, φ. 34/20.09.1930

20 Θράκη, φ. 35/27.09.1930

21 Θράκη, φ. 42/15.11.1930

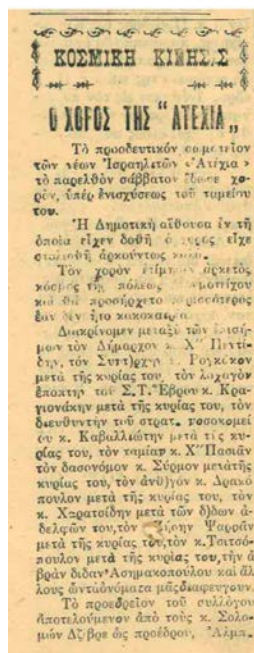
22 Θράκη, φ. 37/11.10.1930

ενδυμάτων Ρόζα Αβράμ Αλκαμπές και εγκαταστάθηκε στο κατάστημα της καπελλούς Μαρίκας Δουγαντζιογλου. Τα χρόνια εκείνα, που δεν υπήρχαν έτοιμα ενδύματα, όλες οι κυρίες έραβαν, οπότε η εν λόγω ράπτρια θέλησε με τη διαφημιστική της καταχώρηση στη *Θράκη* να ενημερώσει τις υποψήφιες πελάτισσες της. Και επειδή το χρήμα τότε δεν ήταν άφθονο, η Αλκαμπές πληροφόρησε ότι «αναλαμβάνει και γυρίσματα ανδρικών ενδυμάτων» και πως για όλα αυτά «Μια επίσκεψις αρκεί δια να σας πείση».²³

Ο Δήμος Διδυμοτείχου όπως είχε υποχρέωση από το νόμο, προέβαινε σε καταβολές για τη λειτουργία των σχολείων. Έτσι στις 26 Νοεμβρίου 1930 το Δημοτικό Συμβούλιο ψήφισε διάφορα ποσά υπέρ όλων των σχολείων του Δήμου, μεταξύ των οποίων και πέντε χιλιάδες δραχμές για το Ισραηλιτικό. Το ίδιο διάστημα εντάθηκε η χορευτική κίνηση στην Ορεστιάδα και σε μεγάλη χοροεσπερίδα που δόθηκε στην εμπορική Λέσχη συμμετείχαν μεταξύ άλλων οι δεσποινίδες αδελφές Ρασέλ και Μπέρτα Μένδα και Κλάρα Τάραντο και ο κύριος Χαϊμάτσιο Κάλβο.²⁴

Λίγες μέρες μετά ανακοινώνεται η χοροεσπερίδα του Ισραηλιτικού Συλλόγου Νέων η *Αναγέννησις* ή *Ατέχια*, που θα πραγματοποιηθεί στις 13 Δεκεμβρίου στη Δημοτική Λέσχη.²⁵ Μαθαίνουμε επίσης ότι ο δημοτικός σύμβουλος κ. Ταραμπολούς αντικαταστάθηκε από τον κ. Παπαχρυσάφη, ενώ σε ωραία τελετή χάριν της απολύσεως των κληρωτών του έτους 1929, συμμετείχε το Προεδρείο της Ισραηλιτικής Κοινότητας μετά του Γραμματέως της κ. Πέσσα.²⁶

Ο χορός του προοδευτικού σωματίου «Ατέχια» τιμήθηκε από αρκετό κόσμο, που θα ήταν περισσότερος αν δεν είχε κακοκαιρία. Παρευρέθησαν ο Δήμαρχος Χατζηπεντίδης, ο Συνταγματάρχης Ρογκάκος, ο λοχαγός Κραγιονάκης επόπτης του Στρατι-

Θράκη, φ. 47/20.12.1930. Αναλυτικό ρεπορτάζ για τον χορό της Ατέχια.

ωτικού Τομέως, ο διευθυντής του Στρατιωτικού Νοσοκομείου Καβαλλιώτης και πολλοί άλλοι επίσημοι. Το συμβούλιο του Συλλόγου αποτελείτο από τους Σολομών Δζίβρε ως Πρόεδρο, Αλμπ. Δζίβρε, Μωύς Τολέδο, Νισήμ Τολέδο και τις δεσποινίδες Ρεβέκκα Τολέδο, Μαρίκα Δζίβρε, Ελίζ Σιμσή, Βικτώρια Μαγκρίσο και Ρεβέκα Δεκαλό, που κατέβαλαν «αρκετάς προσπάθειάς να ευχαριστήσουν τους τιμήσαντας τον χορόν των». Την έναρξη του χορού έκανε ο Συνταγματάρχης με Καλαματιανό, ενώ οι δεσποινίδες Τολέδο και Σιμσή διεκρίθησαν στους ευρωπαϊκούς χορούς. Κατά τον χορό επικράτησε «μεγάλη τάξις...και γενική ευθυμία διαρκέσασα μέχρι των πρωινών ωρών».²⁷

Σε σχόλιο της εφημερίδας για το χορό, σημειώνεται ότι έβλεπε κανείς να χορεύουν «νέοι και γέροντες και γρηές και γεροντοκόρες με αφάνταστην όρεξιν», ενώ δεν έλλειψαν και οι αιώνιοι...διακεκριμένοι που η εφημερίδα βάζει μόνο τα αρχικά των ονομάτων τους. Σε άλλο σχόλιο για τη χοροεσπερίδα, διαβάζουμε ότι εκτός της επιτυχίας της είχε και μοναδική πρωτοτυπία και ατραξιόν, αφού εμφανίστηκαν δέκα δεσποινίδες καλυμμένες με χαρτιά, έχοντας ανάμεσα τους ένα απόγονο του ισχυρού φύλου, «όστις και εξετέθη μετά των δεσποινίδων εις κλήρωσιν»...²⁸

Ενδιαφέρουσα είναι μια αγγελία του Λεόν Βεχάρ ότι ενοικιάζονται «τρία καταστήματα εν κεντρική θέσει» στην οδό Βενιζέλου. Ενώ το 1930 θα κλείσει την παράκληση της Επιτροπής για τη Γιορτή του παιδιού προς τον θρησκευτικό Αρχηγό των Ισραηλιτών της πόλης, όπως ενεργήση αναλόγως μεταξύ των «ομοεθνών» του.²⁹

** Ο Θρασύβολος Παπαστρατής είναι νομικός και ιστορικός, ΜΑ Δημόσιας Ιστορίας. Τα α' και β' μέρη της μελέτης αυτής δημοσιεύθηκαν στα προηγούμενα τεύχη 261 και 262 των Χρονικών.*

23 *Θράκη*, φ. 38/18.10.1930

24 *Θράκη*, φ. 44/29.11.1930

25 *Θράκη*, φ. 45/6.12.1930

26 *Θράκη*, φ. 46/13.12.1930

27 *Θράκη*, φ. 47/20.12.1930

28 *Θράκη*, φ. 47/20.12.1930

29 *Θράκη*, φ. 48/27.12.1930

ΕΒΡΑΙΟΙ ΑΘΛΗΤΕΣ ΚΑΙ ΑΘΛΗΤΡΙΕΣ στη Θεσσαλία, Μακεδονία και Θράκη πριν και μετά τον πόλεμο

Της ΩΡΑΙΟΖΙΑΗΣ ΓΕΩΡΓΙΑΔΟΥ

Κατά τη διάρκεια των αιώνων οι Ισραηλίτες δημιούργησαν σε όλο τον κόσμο και στην Βόρειο Ελλάδα οργανωμένες Εβραϊκές Κοινότητες. Οι κοινότητες αυτές ακολούθησαν αυστηρά την εβραϊκή παράδοση η οποία προάγει μια σειρά υγιεινών διατροφικών συνηθειών και σωματικών δραστηριοτήτων που στοχεύουν στη δημιουργία συνειδητού σεβασμού για το σώμα, κάτι το οποίο δύναται να επιτευχθεί μέσω της πειθαρχίας. Αυτό οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η γυμναστική και το αθλητικό ιδεώδες δεν θα μπορούσε να αφήσει ασυγκίνητους τους Ισραηλίτες ανά τον κόσμο. Έτσι και οι Εβραίοι των Ισραηλιτικών Κοινοτήτων της Βόρειας Ελλάδας, που αποτελούν αντικείμενο αυτής της μελέτης, ανέπτυξαν μια αξιόλογη αθλητική δραστηριότητα που διανθίζεται από σημαντικές επιτυχίες Εβραίων αθλητών κυρίως κατά την προπολεμική περίοδο.

Εβραίοι Αθλητές και Αθλήτριες¹

Ο συστηματικός αθλητισμός στην Ελλάδα ξεκίνησε έπειτα από το 1896, ενώ στην αρχή συγκέντρωνε κυρίως μέλη της αστικής τάξης. Ήδη πριν από το 1896 είχε ιδρυθεί ο σύλλογος Sporting Club με 60 μέλη, προερχόμενα από την αστική κοινωνία της Θεσσαλονίκης, συμπεριλαμβανομένων των μεγάλων οικογενειών Αλλατίνι, Μοδιάνο, Μορπούργο και υπό την προεδρία του Εμέκ Κάουμπερς (πρόξενος Βελγίου και πρόεδρος Εταιρείας Υδάτων Θεσσαλονίκης)². Το 1898 ιδρύθηκε το Τέννις και Κρόκετ Κλάμπ, το οποίο δεχόταν τα μέλη του από την καλή κοινωνία της Θεσσαλονίκης, ανεξαρτήτως θρησκείας. Ακολούθησαν αθλητικά τμήματα των διακεκριμένων σχολών της πόλης, όπως ο Σύλλογος των Αποφοίτων της Αλλιάνας (1897). Την πρώτη Ιουλίου 1899 ιδρύθηκε η Ένωση Φιλομούσων, ανοικτή μόνο σε Έλληνες Χριστιανούς Ορθόδοξους, όπου από το 1902 περιλάμβανε τον

αθλητισμό. Όμως το πρώτο κατεχοχόν αθλητικό σωματείο που ιδρύθηκε ήταν η «Ουνιόν Σπορτίβ», το 1902³. Σ' αυτήν συμμετείχαν Εβραίοι και Χριστιανοί, αλλά και μέλη από τις ξένες παροικίες. Επιπλέον, σ' αυτήν οφείλεται και η πρώτη εμφάνιση του ποδοσφαίρου. Τον Απρίλιο του 1905 διεξήχθη ο πρώτος επίσημος ποδοσφαιρικός αγώνας, μεταξύ της Ουνιόν Σπορτίβ και της Ένωσης Φιλομούσων. Το 1906, που άρχισε να διαδίδεται περισσότερο ο αθλητισμός, η Ουνιόν Σπορτίβ οργάνωσε τους πρώτους αγώνες αντοχής, από τον Λευκό Πύργο έως τον κήπο των πριγκίπων, (Μπεχτσινάρ), ενώ παράλληλα διατηρούσε και τμήμα ξιφασκίας.

Σημαντικός Γυμναστικός Σύλλογος της Θεσσαλονίκης, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, ήταν η Μακαμπί, με ποικίλο έργο. Παράλληλα μ' αυτήν και τον Ηρακλή, ιδρύθηκαν και άλλα εβραϊκά σωματεία όπως η Αλλιάνας, η Ένωση των παλαιών μαθητών της γαλλογερμανικής σχολής Γκατένιο, η Προγκρές Σπορτίβ (Αθλητική Πρόοδος), τα οποία είχαν ισχυρές ποδοσφαιρικές ομάδες

1 Ναρ Αλμπέρτος: *Κειμένη επί ακτής θαλάσσης*, University Studio Press 1997, σελ.191-207

2 Molho Rena: «Les Juifs en Grèce au XXe siècle», *Matériaux pour l'histoire de notre temps*, 71(2003), 39-48, p.40.

3 Ζάικος: *Γυμναστικός*, σελ.16.

και αθλητικά τμήματα⁴. Ανάμεσα στα μέλη τους διακρίνονται οι πρώτοι σπουδαίοι Εβραίοι ποδοσφαιριστές: Γκορμεντζάνο, Λεβή, Κλάιμπερ, Μπρέχτερ, Ζακ Ναάρ, Σίλερ, Νατζαρίτ, Ναχμίας, Μπαρού. Το 1920 υπήρχαν διάφορα σωματεία που διατηρούσαν τμήματα αθλητισμού όπως η Ισραχή, με ομάδες ποδοσφαίρου, ποδηλασίας και κλασσικού αθλητισμού, το σωματείο Μάξ Νορδάου, Θεόδωρος Χέρζλ και ο Γυμναστικός Ισραηλιτικός Σύνδεσμος Ακόαχ.

Η Ακόαχ ιδρύθηκε το 1924 με σκοπό τη διαμόρφωση τέλειων Ελλήνων πολιτών και χρηστών Ισραηλιτών, μέσω της σωματικής και πνευματικής ανάπτυξης, αλλά και της σύσφιξης σχέσεων με τους Έλληνες Χριστιανούς⁵. Γύρω στο 1920 αριθμούσε 400 μέλη και διατηρούσε τμήματα ποδοσφαίρου, ποδηλασίας, κλασσικού αθλητισμού, ναυτικών αθλημάτων, γυναικείου αθλητισμού και προσκοπικές ομάδες. Διέθετε γήπεδο με αθλητικές εγκαταστάσεις, το οποίο της το παραχώρησε ο Ισαάκ Μοδιάνο, στην οδό Τομπάτζη. Τόσο η Μακαμπή όσο και η Ακόαχ, διέθεταν άρτια οργανωμένα προσκοπικά τμήματα, η κοινωνική συμβολή των οποίων, φάνηκε ιδιαίτερα με την πυρκαγιά του 1917, όπου οι πρόσκοποι βοηθούσαν με αυτοθυσία τους πληγέντες, τόσο κατά τη διάρκεια της φωτιάς, όσο και έπειτα. Άλλωστε ο προσκοπισμός, αποσκοπούσε στη δημιουργία καλών πολιτών και στρατιωτών⁶.

Στην πόλη της Θεσσαλονίκης, όπως ήταν αναμενόμενο, πραγματοποιούνταν αγώνες μεταξύ των Γυμναστικών Συλλόγων που υπήρχαν, χριστιανικών και εβραϊκών. Για παράδειγμα, το 1913 διεξήχθη στο γήπεδο της Αλλιάνς, το οποίο βρισκόταν δίπλα στο νοσοκομείο Χιρς, το πρώτο πρωτάθλημα ποδοσφαίρου. Στους αγώνες αυτούς συμμετείχαν και η Ισραηλιτική Ένωση, η Προγκρές Σπορτίβ, η Γαλλο-γερμανική Σχολή και ο Ηρακλής⁷. Μάλιστα δεν παρατηρούνται ιδιαίτερα προβλήματα στη συμμετοχή Εβραίων αθλητών, σε ομάδες που είχαν ιδρυθεί από Χριστιανούς και το αντίστροφο. Επιπροσθέ-

τως, κάποιες φορές αθλητικοί σύλλογοι «δανείζονταν αθλητές» ο ένας από τον άλλο, ασχέτως με το εάν είχαν ιδρυθεί από Εβραίους ή Χριστιανούς. Το 1914 κατά τη διάρκεια του πρωταθλήματος ενίσχυσαν τον Ηρακλή οι Ουμβέρτος Ερρέρα, Ραούλ Νισσίμ, Μπενμαγιόρ, αλλά και ποδοσφαιριστές από τις ξένες παροικίες της πόλης. Ακόμη όταν το 1914 πραγματοποιήθηκε ποδοσφαιρική συνάντηση μεταξύ της Αλλιάνς και του Εθνικού Αθηνών, η Αλλιάνς, η οποία νίκησε, ενισχύθηκε από τους παίκτες του Ηρακλή, Λιόντα και Κίτσο⁸.

Ποδοσφαιρική ομάδα της Μακαμπή 1930, Αρχείο Εβραϊκού Μουσείου Θεσσαλονίκης.

Η Μακαμπή παρουσίασε επιτυχή παρουσία στο άθλημα του ποδοσφαίρου, στα μέσα της δεκαετίας του 1920, όπου συμμετείχε στο πρωτάθλημα Θεσσαλονίκης Β' Κατηγορίας, μαζί με τις ομάδες: ΑΕΚ, Μέγας Αλέξανδρος, Νεολαία Τούμπας, Εργατικός Αστέρας, Όμιλος Θεσσαλονίκης, Όμιλος Ταχυδρομικών και Νέα Γενεά. Από τα μέσα της δεκαετίας του 1920 υπήρξε μαζική συμμετοχή νέων Εβραίων σε ποικίλα αθλήματα, όπως αγώνες ανωμάλου δρόμου (υπό την αιγίδα της ΧΑΝΘ), ποδηλατικούς αγώνες, αγώνες στίβου εφήβων. Ακόμη η Μακαμπή και η Ακόαχ είχαν σημαντικές επιτυχίες και στον χώρο της Πετοσφαίρισης, αλλά και της Αντισφαίρισης, η οποία ήταν διαδεδομένη από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα στην αστική τάξη. Γύρω στο 1925 δέσποζαν οι Ισραηλιτικοί σύλλογοι: Ράκετ Κλάμπ και Μισιόν Λαϊκ⁹. Τον Ιούνιο του 1928 πραγματοποιήθηκαν, μεταξύ Σόφιας - Θεσσαλονίκης, οι

4 Ζάικος: *Γυμναστικός*, σελ.16-17.

5 Tsokopoulos Vassias: «La formation de la vie sportive à Thessalonique (première moitié du XXe s)», *Études balkaniques*, 11 (2004), 127-144, p.129.

6 Ζάικος: *Γυμναστικός*, σελ.25.

7 Tsokopoulos Vassias: *La formation*, p.139.

8 Ζάικος: *Γυμναστικός*, σελ.98.

9 Ζάικος: *Γυμναστικός*, σελ.98.

πρώτοι Διεθνείς Αγώνες Αντισφαίρισης στη Θεσσαλονίκη, στο γήπεδο του Ελληνικού Ομίλου Αντισφαίρισης.

Οι Εβραίοι αθλητές όμως, δεν συμμετείχαν μόνο σε αθλητικές εκδηλώσεις της Θεσσαλονίκης, αλλά οπουδήποτε υπήρχαν εβραϊκές κοινότητες στην Ελλάδα. Ένα τέτοιο παράδειγμα αποτελεί η Καβάλα, όπου υπήρχαν Εβραίοι αθλητές στους αγώνες του Μουσικογυμναστικού Συλλόγου της πόλης το 1912. Μάλιστα οι αθλητές Χαΐμ Αβραάμ, Σολομών Ισαάκ, Αβραάμ Κοέν, αναφέρονται σε αφίσα του συλλόγου που έχει διασωθεί. Επιπροσθέτως

Πρωτάθλημα σκυταλοδρομιών Θεσσαλονίκης 1928. Διακρίνονται αθλητές του Ηρακλή, του Άρη και της Μακαμπί. Συλλογή ΧΑΝΘ.

του κλασικού αθλητισμού. Ενώ, τέλος, στη Λάρισα ο Σιωνιστικός Σύλλογος Λάρισας, διοργάνωνε συνέδρια και τουρνουά πινγκ-πονγκ και άλλων αθλημάτων με απονομή κυπέλλων.

Ο Λεών Πασσύ μαζί με τα αδέρφια του Αλβέρτο, Ισαάκ και Τζάκο. Αρχείο Έστερ Πασσύ-Νταφάν.

από τους «Φίλιππους» Καβάλας ξεκίνησε και ο Λεών Πασσύ, σημαντικός αθλητής στίβου. Στην Ξάνθη υπήρχε προσκοπική ομάδα «Μακαμπί» και στην Καστοριά λειτουργούσαν οργανωμένες προσκοπικές ομάδες που μόρφωναν τους νέους τους. Υπήρχαν επίσης, δύο αθλητικοί σύλλογοι, η Χασμοναήμ και η Μακαμπί, που παρείχαν την ευκαιρία στη νεολαία τους να επιδίδεται στα σπορ. Επίσης, στον Βόλο υπήρχε η αθλητική Ομάδα νέων «Ατικβά» την οποία διαδέχθηκε η «Ακοάχ», καθώς και η προσκοπική ομάδα «Μακαμπί» (1933), αλλά και άλλα παρεμφερή υπό την εποπτεία του αρχιραβίνου Μωυσή Πέσσαχ. Επιπροσθέτως στα Τρίκαλα δρούσε ο Γυμναστικός Σύλλογος Τρικάλων, ο οποίος ιδρύθηκε το 1896 και είχε παράδοση 80 περίπου χρόνων. Η ιστορία του ήταν γεμάτη με πολυάριθμες νίκες και θριάμβους σε όλους τους τομείς

Ένα άλλο σημαντικό κομμάτι του Εβραϊκού Ελληνικού Αθλητισμού, αποτελούν οι συμμετοχές της ελληνικής αποστολής στις Μακαμπιάδες. Με τον όρο Μακαμπιάδα εννοούνται οι μεγάλοι διεθνείς αγώνες, που πραγματοποιήθηκαν για πρώτη φορά το 1932 στο Τελ Αβίβ στην τότε υπό Βρετανική Εντολή Παλαιστίνη, με σκοπό να συγκεντρωθούν οι καλύτεροι Εβραίοι αθλητές από όλον τον κόσμο. Η δεύτερη Μακαμπιάδα έλαβε χώρα μετά από τρία χρόνια, το 1935, παρόλο που αρχικά είχε οριστεί να πραγματοποιούνται κάθε τέσσερα χρόνια, λόγω της αύξησης Ναζιστικών αντιλήψεων στην Ευρώπη. Οι χώρες που συμμετέχουν στους αγώνες αυτούς, διαγωνίζονται με τα εθνικά τους χρώματα. Το 1969 η Ελλάδα έστειλε αθλητές στην 8^η Μακαμπιάδα, για πρώτη φορά μετά το 1935 (2^η Μακαμπιάδα), και από τότε συνεχίζει η Ελληνική ομάδα να συμμετέχει ανελλιπώς, στην μεγάλη αυτή αθλητική δραστηριότητα¹⁰.

Κατά τη διάρκεια των αιώνων εμφανίστηκαν κάποιιοι ιδιαίτερα σπουδαίοι Εβραίοι αθλητές, οι οποίοι αξίζει να μνημονευτούν. Ένας από αυτούς είναι ο Λεών Πασσύ, ο οποίος ξεκίνησε τον αθλητισμό από τους Φίλιππους Καβάλας σε ηλικία 15 ετών (1925), ενώ ταυτόχρονα εργαζόταν σαν καπνεργάτης. Υπήρξε πανελληνιονίκης, με πλήθος νίκες στο

10 Ζάικος: *Γυμναστικός*, σελ.58-60.

ιστορικό του, ρέκορντμαν και μέλος της εθνικής ομάδας στίβου¹¹. Ακόμη, υπήρξε ο Αλβέρτος Ναχμίας, μία από τις σημαντικότερες μορφές του αθλητισμού της Βόρειας Ελλάδας. Ήταν ένας αθλητής με λαμπρή διαδρομή στον χώρο του αθλητισμού για πάνω από μία δεκαετία, τόσο ως δρομέας ταχύτητας και δρόμων μετ' εμποδίων, όσο και ως ποδοσφαιριστής του Γ. Σ. Ηρακλή και βασικό στέλεχος της μεικτής ομάδας Θεσσαλονίκης¹². Ο Ντίνος Ουζιέλ υπήρξε άλλος ένας σπουδαίος Εβραίος αθλητής, ήταν άριστος ερασιτέχνης πυγμάχος μέσων βαρών, με επίκτητα και φυσικά χαρακτηριστικά. Ήταν Έλληνας, μέλος της εβραϊκής κοινότητας, πυγμάχος, αθλητής του στίβου και της επιτραπέζιας αντισφαίρισης, μέλος της εθνικής ομάδας πυγμαχίας, μετέπειτα προπονητής, διαιτητής και διοικητικός παράγοντας. Η συμβολή του στον αθλητισμό ήταν τεράστια και το έργο του αξιέπαινο και αξιομνημόνευτο. Εκτός από αθλητές υπήρξαν και σπουδαίες αθλήτριες κυρίως σε αθλήματα της αντισφαίρισης, της κολύμβησης και της πετοσφαίρισης. Όμως στο στίβο διέπρεψε η Αλλέγκρα Γκατένιο, η οποία είναι ίσως η λιγότερο γνωστή Εβραία πρωταθλήτρια¹³. Άλλη μία σημαντική αθλήτρια που έχει να επιδείξει η Εβραϊκή κοινότητα, στο άθλημα της κολύμβησης αυτήν τη φορά, είναι η Εβελίνα Σιακή από τον Βόλο. Ακόμη, η Κλαιρ Μπενβενίστ από την Θεσσαλονίκη, κατέκτησε κύπελλο στο άθλημα της ξιφασκίας κατά την προπολεμική περίοδο.

Ακόμα μία αξιοσημείωτη αθλήτρια ήταν η σπρίντερ Σάρα Εσκενάζη. Η 37χρονη σήμερα πρώην δρομέας ταχυτήτων θεωρείται ότι υπήρξε η καλύ-

τερη αθλήτρια στην ηλικία των 17 ετών, και αγωνιζόταν με τον Πανελλήνιο Γυμναστικό Σύλλογο. Άλλος ένας νεαρός τότε και επιτυχημένος Εβραίος αθλητής, ο Μπασκετμπολίστας Μάριος Ματαλόν, είχε κατακτήσει το κύπελλο Θεσσαλονίκης με την ομάδα του Άρη ενώ αποτελούσε και βασικό στέλεχος της Ελληνικής εθνικής ομάδας για την ηλικία κάτω των 19 ετών.

Ο καλαθοσφαιριστής Μάριος Ματαλόν με τα χρώματα της Εθνικής Ελλάδος, 2007

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- «Εβραίοι της Θεσσαλονίκης που Διακρίθηκαν σε Διαφόρους Κοινωνικούς Τομείς» *Χρονικά*, 70 (Σεπτέμβριος 1984), 65-67.
- Ζάικος Νίκος, *Γυμναστικός Σύλλογος Μακαμπή Θεσσαλονίκης 1908- 2010, Έλληνες Εβραίοι Αθλητές και Αθλήτριες. Η Συμβολή της Θεσσαλονίκης, Κέντρο Ιστορίας Θεσσαλονίκης 2010.*
- Μποντικούλης Δημήτρης, «Λεών Πασσύ (1909-1977) Εβραίος της Καβάλας Πρωταθλητής στο τρέξιμο», *Χρονικά*, 149, Μάιος – Ιούνιος 1997.
- Ναρ Αμπέρτος, *Εγχειρίδιο της Ισραηλιτικής Κοινότητας Θεσσαλονίκης, Jewish community of Thessaloniki 2006, σελ.12-13.*

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Molho Rena: «Les Juifs en Grèce au XXe siècle», *Matériaux pour l'histoire de notre temps*, 71(2003), 39-48, p.40.
- Tsokopoulos Vassias, «La formation de la vie sportive à Thessalonique (première moitié du XXe s)», *Études balkaniques*, 11 (2004), 127-144, p.129.

* Η **Ωραιοζίλη Γεωργιάδου** είναι καθηγήτρια Φυσικής Αγωγής. Είναι απόφοιτος του Τμήματος Επιστήμης Φυσικής Αγωγής & Αθλητισμού του ΑΠΘ και έχει κάνει την μεταπτυχιακή της εργασία στο θέμα «Αθλητική και Πολιτιστική δραστηριότητα των Εβραίων σε Θεσσαλία, Μακεδονία και Θράκη», στο Διατμηματικό πρόγραμμα μεταπτυχιακών σπουδών των συνεργαζόμενων Τμημάτων Φυσικής Αγωγής και Αθλητισμού, του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης και του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας.

11 Μποντικούλης Δημήτρης: «Λεών Πασσύ (1909-1977) Εβραίος της Καβάλας Πρωταθλητής στο τρέξιμο», *Χρονικά*, 149 (Μάιος – Ιούνιος 1997), 24, σελ. 24.

12 «Εβραίοι της Θεσσαλονίκης που Διακρίθηκαν σε Διαφόρους Κοινωνικούς Τομείς» *Χρονικά*, 70 (Σεπτέμβριος 1984), 65-67, σελ.67.

13 Ζάικος: *Γυμναστικός*, σελ.71.

Τα τραγούδια του Ολοκαυτώματος των Ελλήνων Εβραίων

Της ΜΑΡΙΑΝΤΖΕΛΑΣ ΧΑΤΖΗΣΤΑΜΑΤΙΟΥ

Συχνά, όταν γίνεται λόγος για τα τραγούδια του Ολοκαυτώματος, η αυθόρμητη αντίδραση της πλειοψηφίας του κοινού είναι η έκφραση αμφιβολίας: «σιγά μην είχαν όρεξη να τραγουδούν τραγουδάκια εκεί μέσα [στο στρατόπεδο]». Μια τέτοια σκέψη, αν και επιφανειακά εύλογη, εδράζεται στην οπτική του σύγχρονου παρατηρητή που δεν έχει βιώσει την εξορία, τον εκτοπισμό, τον φόβο και, εντέλει, ό,τι απάνθρωπο εκφράζει το Ολοκαύτωμα. Πρόκειται για μια οπτική από απόσταση, η οποία αδυνατεί να συλλάβει τον ρόλο της μουσικής και της έκφρασης της προσωπικής και συλλογικής εμπειρίας, που εν τέλει λειτουργεί καθαρτικά, αλλά όπως θα δούμε και έπειτα, σαν άμεση μορφή μαρτυρίας, πολύτιμη για όσους μελετούν το Ολοκαύτωμα σήμερα.

Οι στίχοι που έγραψαν και τραγούδησαν οι Έλληνες Εβραίοι από την αρχή του διωγμού τους έως και την απελευθέρωση είναι εντυπωσιακά πολυάριθμοι, γεμάτοι πληροφορίες και έντονα συναισθήματα. Αποτελούν ξεκάθαρη απάντηση στην προκατάληψη πως «αποκλείεται να είχαν διάθεση να τραγουδούν τραγουδάκια». Αντιθέτως, η μελέτη τόσο των ιδίων των στίχων όσο και των προφορικών μαρτυριών επιζώντων που συνοδεύουν τις αναφορές σε τραγούδια, αποκαλύπτει ότι αυτά διαδραμάτισαν κρίσιμο ρόλο στη ζωή μέσα στα στρατόπεδα. Σε αρκετές περιπτώσεις συνέβαλαν καθοριστικά στην επιβίωση μεμονωμένων ατόμων, ενώ ταυτόχρονα αποτέλεσαν μια μορφή άμεσης μαρτυρίας, ακόμη και από ανθρώπους που τελικά δεν κατάφεραν να επιβιώσουν.

Η μουσική, ιδίως όταν συνοδεύει τον λόγο, τείνει να ανθεί στον πόνο και εκεί βρίσκει το πλέον πρόσφορο έδαφος για να εκφράσει όσα ο νους από μόνος του αδυνατεί να διαχειριστεί. Οι λαοί της Μεσογείου, όντες εκ φύσεως εκφραστικοί, διέπονται από μια βαθιά ανάγκη για κάθαρση, μια διαιδικασία υπαρξιακής αποφόρτισης που προϋποθέτει την επίγνωση και την ειλικρινή έκφραση του εσωτερικού πόνου, με σκοπό εν τέλει, την λύτρωση, ακριβώς όπως και η προσευχή προς το Θείο. Πτυχές της ζωής, όπως η ξενιτιά, ο θάνατος, η ερω-

τική απογοήτευση, η απώλεια, το πένθος, η φτώχεια, η φυλακή, και άλλες δυσκολίες, συχνά αποτελούν αγαπημένα θέματα για τους λαϊκούς δημιουργούς. Ενδεικτικά παραδείγματα είναι το *Fado* και το *Cante Alentejano* από την Πορτογαλία όπου η αίσθηση του προσωπικού πόνου από την μία και της κοινωνικής αδικίας από την άλλη, είναι ιδιαίτερα έντονα. Στην ελληνική παράδοση χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι το *ρεμπέτικο τραγούδι* όπου η κοινωνική καταπίεση, η φτώχεια, ο κοινωνικός αποκλεισμός, αλλά και η ξενιτιά, είναι θέματα που κυριαρχούν στην θεματολογία. Το ίδιο συμβαίνει και στο κατά τύπους παραδοσιακό ελληνικό τραγούδι όπου ο λαϊκός δημιουργός πιο πολύ τραγουδάει τον πόνο, την ξενιτιά και την θλίψη παρά την χαρά και την ευημερία. Έτσι, τα παραπάνω είδη μουσικής λειτουργούν σαν καθρέφτες των κοινωνικών και προσωπικών αγωνιών, αλλά ταυτόχρονα προσφέρουν και μια ευκαιρία για συναισθηματική έκφραση, αποφόρτιση αλλά και συλλογική συνειδητοποίηση.

Σε ό,τι αφορά τους Έλληνες Εβραίους την περίοδο που εξετάζουμε, δηλαδή από το καλοκαίρι του 1942 έως και τα πρώτα χρόνια μετά το τέλος του πολέμου, γνωρίζουμε ότι πολιτισμικά εντάσσονται σε δύο κύριες παραδόσεις: τους

Γυναίκες στο Άουσβιτς μεταφέρονται για καταναγκαστική εργασία (Αρχείο Yad Vashem).

Ρωμανιώτες και τους Σεφαραδίτες οι οποίοι αποτελούν και την πλειονότητα.¹ Είναι υψίστης σημασίας να κατανοήσουμε τον ρόλο της παράδοσης και τον τρόπο με τον οποίο αυτή διαμορφώνει τη χρήση του τραγουδιού και της στιχοποιίας. Για τους Σεφαραδίτες Εβραίους, το τραγούδι αποτελεί αναπόσπαστο μέρος της ταυτότητάς τους και της καθημερινής τους ζωής. Ο ερευνητής και συγγραφέας Αλμπέρτο Ναρ αναφερόμενος στους Σεφαραδίτες και στο τραγούδι τους, ενδεικτικά αναφέρει:

«Αυτός ο λαός τραγουδούσε! Και το τραγούδι του ήταν οι ρίζες, η ανάμνηση της μακρινής αλλά όχι λησμονημένης Ισπανίας, ο πόνος της προσφυγιάς, η νοσταλγία για κάποιες χαμένες πατρίδες στην Καστίλη, στη Μαγιόρκα, στην Αραγόνα! Ήταν ακόμα το σκίρτημα της ψυχής, η επίκληση στη θεία παντοδυναμία, ο ύμνος στον αιώνιο κ' ακατάλυτο έρωτα, ο σύντροφος της αναγαλίας και της καταφοράς, στο γάμο, στον ερχομό του παιδιού, στη δουλειά, στο γλέντι, στο θάνατο.»²

1 Θα μπορούσε κανείς να προσθέσει ως ξεχωριστή πολιτισμική υποομάδα και τους Κερκυραίους, οι οποίοι την ίδια περίοδο παρουσιάζουν ένα σύνθετο πολιτισμικό μείγμα Ρωμανιωτών, Σεφαραδιτών και Απουλειανών. Παρ' όλα αυτά, η πολιτισμική τους ταυτότητα φαίνεται να εκφράζεται κυρίως ως απλώς ελληνική, καθώς μουσικά δεν εντάσσονται σε κάποιο συγκεκριμένο ή σαφώς οριοθετημένο είδος τραγουδιού.

2 Από το προοίμιο του Αλμπέρτο Ναρ στο βιβλίο του *Τα τραγούδια μας*, Θεσσαλονίκη: εκδόσεις Ιανός, 2021, σελ. 19.

Ο Ναρ, έχοντας μελετήσει και καταλογογραφήσει μεγάλο αριθμό τραγουδιών της σεφαραδίτικης παράδοσης, κατανοεί με σαφήνεια πως το τραγούδι αποτελεί για τους Ισπανούς Εβραίους αναπόσπαστο μέρος της καθημερινής ζωής· έναν άτυπο κώδικα που περικλείει όλες τις πτυχές της ανθρώπινης ύπαρξης. Πράγματι, τα σεφαραδίτικα τραγούδια αντανakλούν πιστά την καθημερινή ζωή και τα βιώματα της κοινότητας. Μέσα από αυτά καταγράφονται όλες οι όψεις της ανθρώπινης εμπειρίας: τραγούδια πένθους και θρήνου, θρησκευτικού περιεχομένου, ηθοπλαστικά, καθώς και τραγούδια της γέννας, του γάμου, της παιδικής ηλικίας (όπως ταχταρίσματα και νανουρίσματα), προσευχές, ιστορικά τραγούδια του στρατού, μεταξύ άλλων.

Τα τραγούδια της περιόδου του Ολοκαυτώματος

Τα τραγούδια της περιόδου που εξετάζουμε γράφτηκαν στην συντριπτική τους πλειοψηφία ακολουθώντας την μέθοδο *contrafactum* (πληθυντικός *contrafacta*). Πρόκειται για την πρακτική προσαρμογής νέων στίχων πάνω σε προϋπάρχουσες μελωδίες. Η πρακτική αντικατάστασης παλαιών στίχων από νέους έχει τις ρίζες στην εκκλησιαστική μουσική του Μεσαίωνα, αλλά στην πραγματικότητα είναι τόσο παλιά όσο

Γυναίκες μπροστά στις παράγκες του Άουσβιτς (Αρχείο Yad Vashem).

είναι και το τραγούδι σαν τρόπος έκφρασης. Οι Σεφαραδίτες Εβραίοι της Ελλάδος εφαρμόζουν την πρακτική τόσο σε κοσμικό όσο και σε λειτουργικό επίπεδο. Βλέπουμε για παράδειγμα δεκάδες μικρασιάτικα παραδοσιακά και ρεμπέτικα τραγούδια να τραγουδιούνται με νέους στίχους στη λαντίνο με χαρακτηριστικότερο όλων το τραγούδι «Μισσιρλού». Άλλα γνωστά *contrafacta* είναι το «Syen drahtas el dia» πάνω στο ρεμπέτικο «Εργάτης τιμημένος» του Παναγιώτη Τούντα ή το «Una pastora yo ami» πάνω στο «Μια βοσκοπούλα αγάπησα» του Γεωργίου Ζαλοκώστα. Σε λειτουργικό επίπεδο μαθαίνουμε από προφορικές μαρτυρίες πως η πρακτική άρχισε να εφαρμόζεται στην Συναγωγή με σκοπό την πιο ενεργή συμμετοχή των πιστών. Συγκεκριμένα, οι Ραββίνοι προσάρμοζαν τα θρησκευτικά κείμενα της λειτουργίας (ψαλμούς κ.α.) πάνω σε δημοφιλή τραγούδια της εκάστοτε εποχής έτσι ώστε οι πιστοί να πηγαίνουν πιο συχνά στην Συναγωγή, αλλά και να συμμετέχουν ενεργά αφού γνώριζαν τις μελωδίες και μπορούσαν να τις τραγουδήσουν. Η πρακτική *contrafactum* εφαρμόζεται ακόμη και σήμερα στις κατά τόπους Συναγωγές, ειδικά στο Ισραήλ.

Τα τραγούδια που έγραψαν και τραγούδησαν οι Έλληνες Εβραίοι είναι τεκμήρια, είναι ημερολόγιο, προσευχή και έκφραση. Είναι πρωτογενείς μαρτυρίες, που μας αποκαλύπτουν έναν μοναδικό πεδίο έρευνας και εργαλείο που προσφέρει

περαιτέρω κατανόηση του Ολοκαυτώματος. Καταγράφουν την εμπειρία του εγκλεισμού, της απώλειας, της προσμονής, της δουλείας, της αντίστασης και –σε ορισμένες περιπτώσεις– της μεταγενέστερης επεξεργασίας του τραύματος. Θεματικά ακολουθούν την ιστορική διαδρομή του διωγμού: τα καταναγκαστικά έργα, τη ζωή στο διαμετακομιστικό στρατόπεδο, το ταξίδι με το τρένο προς τα στρατόπεδα, τα στρατόπεδα εξόντωσης, την Αντίσταση και την μεταπολεμική εποχή. Η γλώσσα την οποία επιλέγουν οι Έλληνες Εβραίοι για να γράψουν τους στίχους είναι ως επί το πλείστον η ελληνική. Αυτό δεν ήταν καθόλου αυτονόητο, καθώς οι σεφαραδίτικες οικογένειες χρησιμοποιούσαν κυρίως τη λαντίνο γλώσσα στην καθημερινή τους επικοινωνία, ενώ τα πιο μορφωμένα και κοινωνικά υψηλά στρώματα προτιμούσαν τη γαλλική. Ωστόσο, στα στρατόπεδα, σε συνθήκες ξενιτιάς και εγκλεισμού, οι Ελληνοεβραίοι επιλέγουν κυρίως την ελληνική γλώσσα για να επικοινωνήσουν και να εκφραστούν ποιητικά. Το στοιχείο αυτό είναι ιδιαίτερα σημαντικό, κυρίως όταν πρόκειται για τους Θεσσαλονικείς Εβραίους, καθώς μαρτυρά την ουσιαστική και βαθιά ενσωμάτωσή τους στο ελληνικό κράτος Από το 1912, όταν τίθεται το ζήτημα της ενσωμάτωσης των ισραηλιτικών κοινοτήτων, έως και την έναρξη του πολέμου με την ιταλική εισβολή, μεσολαβούν λιγότερα από 30 χρόνια. Κι όμως, μέσα σε αυτό το σχετικά σύντομο διάστημα, η ενσωμάτωση των Εβραίων της Βορείου Ελλάδος αποδεικνύεται με

πολλούς τρόπους: με την ηρωική συμμετοχή στρατιωτών στον ελληνοϊταλικό πόλεμο, με τη διάχυτη χρήση της ελληνικής γλώσσας, με τη θεματολογία των τραγουδιών που συχνά περιλαμβάνει πατριωτικά μοτίβα, αλλά και με συμβολικές πράξεις όπως η απαγγελία του ελληνικού εθνικού ύμνου και η κατασκευή αυτοσχέδιας ελληνικής σημαίας κατά την απελευθέρωση των στρατοπέδων του Άουσβιτς από τον σοβιετικό στρατό.

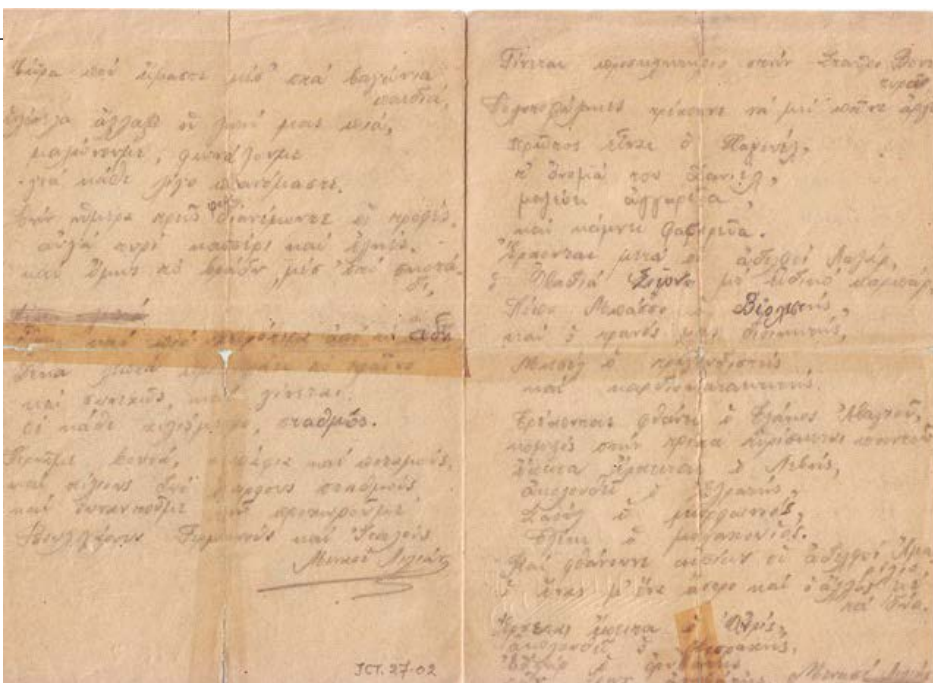
Παρακάτω, παρουσιάζονται τραγούδια από τέσσερις κατηγορίες:

α. Καταναγκαστικά έργα στην Ελλάδα

Ένα τραγούδι από το κάτεργο της Λεπτοκαρυάς Πιερίας.³

Ω! Τρένο που έρχεσαι και περνάς.
Πες τους πως θα ξανάρθουμε.
Τραγουδήσέ τους το μέλλον μας
Από ευτυχία και αφθονία.
Τα από φωτιά μάτια σου μας φωτίζουν.
Το διαπεραστικό σφύριγμά σου
είναι ένα τραγούδι βιολιών.
Πέρασε από τις σκοτεινές πεδιάδες,
τις κοιλάδες, τα δάση.
Χαιρέτησέ τες στο πέρασμα,
Άγγελε λυτρωτή.
Το τρένο έρχεται και περνά
μέσα στην γαλήνη της νύχτας.
Οι ψυχές γεμίζουνε
από άγχος και ελπίδα.
Το πρωί- μακάβριο προσκλητήριο-

3 Το εν λόγω τραγούδι, με άγνωστη μελωδία, διασώθηκε χάρη στην επιζήσασα του Ολοκαυτώματος Miriam Novitch, η οποία το περιλαμβάνει στο βιβλίο της *Το πέρασμα των βαρβάρων*. Σύμφωνα με τη συγγραφέα, το τραγούδι ήταν γραμμένο στην λαντίνο· ωστόσο, η ίδια επέλεξε να δημοσιεύσει μόνο τη μετάφρασή του στη γλώσσα κάθε έκδοσης. Ως εκ τούτου, δεν είναι δυνατή η αποκατάσταση του φυσικού ρυθμού και της πρωτότυπης μορφής του. Έκδοση του Συνδέσμου Φιλίας Ελλάς-Ισραήλ, Αθήνα, 1985, σελ 59.

Το χειρόγραφο που αποδίδεται στην Λίλιαν Μενασέ (υποσημείωση 4).
(Αρχείο του Εβραϊκού Μουσείου Θεσσαλονίκης).

και η εργασία των καταδίκων.
Ω, έλα επιτέλους ημέρα της αναχώρησης!
Ω! τρένο λυτρωτικό
το από κάρβουνο χρώμα σου,
θα μας φανεί σαν τριαντάφυλλο!

β. Διαμετακομιστικά στρατόπεδα

Ένα τραγούδι *contrafactum* από το γκέτο στου Βαρώνου Χίρς, γραμμένο πάνω στην μελωδία του γερμανικού τραγουδιού “Lili Marleen”⁴

Γίνεται προσκλητήριο στήν Σταύρου Βουτυρά,
Πολιτοφύλακες τρέχουνε νά μήν πάνε άργά,
πρώτος είναι ο Χαγουέλ,
τ’ όνομά του Δανιέλ,
μαζεύει άγγαρεία,
καί κάμνει φασαρεία.
Έρχονται μετά οί άδελφοί Λαζάρ,
ό Όβαδιά Σιών, μέ είδικό παρπάρ,
Πέπο Μπάσσο ό Βιολιστής,
καί ό τρανός μας διοικητής,

Η Λίλιαν Μενασέ
(Αρχείο Yad Vashem)

4 Το εν λόγω κείμενο, ανήκει σε μία συλλογή πέντε τραγουδιών που φαίνεται να έγραψε η Λίλιαν Μενασέ, ένα νεαρό κορίτσι που δολοφονήθηκε στο Άουσβιτς. Η συλλογή ανήκει στο Εβραϊκό Μουσείο Θεσσαλονίκης. Περισσότερες πληροφορίες για την εν λόγω συλλογή και την ιστορία της Λίλιαν βλ. Μαριάντζελα Χατζησταματίου, *Τα τραγούδια του Ολοκαυτώματος των Ελλήνων Εβραίων*, Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, 2024, σελ. 44-51.

Μισσέλ ό τραγουδιστής
καί καρδιοκατακτητής.
Τρέχοντας φτάνει ό Τζάκος Άβαγιοϋ,
κομπός στην τρίχα εύρίσκεται παντοϋ,
έπειτα έρχεται ό Λεβής,
άκολουθεϊ ό Έζρατής,
Σαούλ ό μωρφωνιός
Τζέκη ό μοναχουίός
Καί φθάνουνε αίσίως οί άδελφοί Άμαρίλιο,
ό Ένας μ' Ένα άστρο καί ό άλλος μέ τά δύο.
Έρχεται έπειτα ό Άνρίς,
άκολουθεϊ ό Μισραχής,
Έδγάρ ό όρυβάτης
Τών όρων άναβάτης.

γ. Μεταφορά με το τρένο προς την Πολωνία⁵

Τώρα πού είμαστε μέσ' στά βαγώνια παιδιά,
όλότελα άλλαξε ή ζωή μας πιά,
μαλώνουμε, φωνάζουμε
για κάθε λίγο πιανόμαστε.
Τήν ήμέρα τρείς φορές διανέμωντε οί τροφές,
αύγά τυρί κασσέρι καί έληές,
καί όμως τό βράδυ, μέσ' στό σκοτάδι,
Είναι πολύ πιό χειρότερα από τόν άδη.
Δέκα λεπτά προχωράει τό τραϊνο
καί συνεχώς, καί γίνεται
σέ κάθε χιλιόμετρο, σταθμός.
Περνάμε βουνά, χωράφια καί ποταμούς,
καί χίλιους δυό όμορφους σταθμούς,
και συναντοϋμε ένν προχωροϋμε
Βουλάρους, Γερμανούς και Ιταλούς.

δ. Στρατόπεδα συγκέντρωσης και εξόντωσης:

Ένα τραγούδι από το γυναικείο τμήμα
του Μπίρκεναου

Τη φυλακή εγώ δεν ήξερα
και τώρα τη γνωρίζω.
Μες στο κελί γυρίζω
τους τοίχους αντικρίζω.
Όλα στο νου μου τώρα έρχονται'
τα γέλια κι οι αγάπες.

Όλα γινήκαν στάχτες
στο τρένο της ζωής.
Έτσι είναι η ζωή, κορίτσια,
πάντα έτσι είναι η ζωή.
Να' μαστε κλεισμένες μες στο Άουσβιτς.
Νιάτα που περνούν, χαρές που φεύγουν
πίσω δεν γυρνούν.
Κορίτσια, κάντε υπομονή,
θα βγούμε από το Άουσβιτς.⁶

ε. Εθνική αντίσταση

Ένα τραγούδι που διέσωσε ο επιζήσας Ραφαήλ
Σαμπετάι ο οποίος συμμετείχε στην εθνική αντί-
σταση και δεν πήγε στα στρατόπεδα. Ο Σαμπε-
τάι στην μαρτυρία⁷ του δεν θυμάται όλους του στί-
χους του τραγουδιού που ερμηνεύει, αλλά ενδει-
κτικά αναφέρει τους εξής:

Πολύ ψηλά και απ' τους αστούς
πάνω από σύνορα και νόμους
περνώντας τους ωκεανούς
.....
ο Βούλγαρος με τον Ρωμιό
και ο Χριστιανός με τον Εβραίο
για ένα μεγάλο ιδανικό
της ανθρωπότητας το ωραίο...

* Το άρθρο στηρίζεται στο ομότιτλο βιβλίο "Τα τρα-
γούδια του Ολοκαυτώματος των Ελλήνων Εβραίων"
(δίγλωσση έκδοση, ελληνικά/αγγλικά, Αλεξάνδρεια,
2024) και στην έρευνα της Μαριάντζελα Χατζηστα-
ματίου στο πλαίσιο των διδακτορικών της σπουδών
στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Α.Π.Θ.

* Η Μαριάντζελα Χατζησταματίου είναι μονωδός
και από το 2017 ασχολείται με την έρευνα και ερμη-
νεία της εβραϊκής μουσικής παράδοσης στην Ελλά-
δα. Έχει κυκλοφορήσει τους δίσκους "Άγνωστοί μου-
σικοί θησαυροί των Ελλήνων Εβραίων" (ΕΜΘ-ΙΚΘ,
2022) και "Τα τραγούδια του Ολοκαυτώματος των
Ελλήνων Εβραίων" (ΕΜΘ-ΙΚΘ, 2024).

6 *Contrafactum* που βασίζεται στο τραγούδι «Έτσι είν' η ζωή μικρό μου» του Κώστα Γιαννίδη από την ηθογραφία Έτσι είν' η ζωή. Το τραγούδι διέσωσε, σύμφωνα με τον Αλμπέρτο Ναρ, ο επιζών του Ολοκαυτώματος Νισήμ Ματαθίας, βλ. Αλμπέρτο Ναρ, *Κεϊμένη επί ακτής θαλάσσης... μελέτες και άρθρα για την εβραϊκή κοινότητα Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη: University Studio Press, 1977, σελ. 220-221. Για περισσότερες πληροφορίες βλ. Μαριάντζελα Χατζησταματίου, *Τα τραγούδια του Ολοκαυτώματος των Ελλήνων Εβραίων*, Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, 2024, σελ. 59-61.

7 Σαμπετάι, Ραφαήλ. Προφορική μαρτυρία, Visual History Archive, USC Shoah Foundation, κωδικός συνέντευξης: 44379

5 Πρόκειται για κείμενο πάνω σε άγνωστη μελωδία το οποίο ανήκει στην συλλογή Λίλιαν Μενασέ. Ο.π.

Η τραγική ιστορία του Μεναχέμ Λίτση-Ζοντερκομάντο που αυτοκτόνησε στο Άουσβιτς

Το χρηματοκιβωτιάκι που έσωσε την οικογένειά του

Του ΜΩΥΣΗ ΛΙΤΣΗ

Ο Μεναχέμ Λίτσης (φωτογραφία) είναι από τις λίγες καταγεγραμμένες περιπτώσεις «Ζοντερκομάντο» που αυτοκτόνησαν στο Άουσβιτς, μην αντέχοντας την εκτέλεση του επαχθούς καθήκοντος να καίνε στην πυρά τους ομοθρήσκους τους. Το τραγικό είναι πως ακόμη

και η αυτοκτονία θεωρούνταν από τα διεστραμμένα μυαλά των ναζί πράξη αντίστασης, καθώς διεξήγαν έρευνα για τις συνθήκες θανάτου του Μεναχέμ.

Πού κολλάει το χρηματοκιβωτιάκι; Ένα μικρό χρηματοκιβώτιο –ένα κασελάκι, όπως δείχνει και η σχετική φωτογραφία κάτω– με κάποιες λίρες και τιμαλφή που έμεινε πίσω, έσωσε την υπόλοιπη οικογένεια. Το πολύτιμο μάλιστα αυτό κειμήλιο ζει και βασιλεύει στο σπίτι σήμερα των απογόνων του Μεναχέμ Λίτση, στην Πέταχ Τίκβα, πόλη-προάστιο του Τελ Αβίβ.

Το χρηματοκιβωτιάκι μεταφέρθηκε το 1953 στο Ισραήλ από την ίδια την σύζυγο του Μεναχέμ, Μα-

μήμες και ασπρόμαυρες φωτογραφίες που πέρασαν από τους γονείς μου στη μεγάλη αδελφή και τώρα πλέον σε εμένα θυμίζοντας τις τραγικές απώλειες που λίγο ή πολύ, όλοι οι Εβραίοι της Ευρώπης έχουν βιώσει.

Ήρθε ο καιρός οι «Χαμένοι»¹ από τα έξι εκατομμύρια που εξο-

ντώθηκαν στα στρατόπεδα του θανάτου να «αναστηθούν» αποκτώντας σάρκα και οστά, εγχείρημα δύσκολο καθώς οι μνήμες έχουν ξεθωριάσει και οι περισσότεροι απόγονοί τους έχουν πλέον και αυτοί φύγει από τον κόσμο.

Χαρτιά, φωτογραφίες και σκόρπιες μνήμες προσπαθούν να βγάλουν από την αφάνεια των αριθμών, το «είναι» των χιλιάδων ανθρώπων που την καθημερινότητά τους διέκοψε απότομα η άνοδος του ναζισμού και η Σοά.

Η ανάδυση στην επιφάνεια στοιχείων των χιλιάδων αυτών ανθρώπων έχει κατά τη γνώμη μου μία πρόσθετη ακόμη σημασία: να αναδείξει την πολυμορφία ποικιλία της εβραϊκής παρουσίας, πράγμα όχι πάντοτε αυτονόητο για τους απέξω.

Οι άνθρωποι που χάθηκαν τόσο άδικα ήταν αριστοί και σιωνιστές, απολιτικοί και μικροαστοί, εργάτες και κεφαλαιούχοι, θρήσκοι και άθεοι, γυναίκες και οικογενειάρχες, άνθρωποι από όλο το παζλ της ανθρώπινης ύπαρξης. Για το διεστραμμένο μυαλό των ναζί, όπως και κάθε άλλου αντισημίτη, Εβραίος είναι μία σκοτεινή προς εξόντωση ή λαιμοδωρία ύπαρξη, χωρίς επιμέρους διαφορές...

Για αυτό η ένωση των ψηφίδων του παζλ του παρελθόντος έχει ιδιαίτερη αξία.

Το χρηματοκιβώτιο της οικογένειας Μεναχέμ Λίτση, σήμερα στην κατοικία των απογόνων του στην Πέταχ Τίκβα, στο Ισραήλ.

τίλντα, όταν έφυγε οριστικά από την Ελλάδα για μετανάστευση.

Η ανακοίνωση της Ισραηλτικής Κοινότητας της Αθήνας για τη δημιουργία ιστοσελίδας για τα θύματα του Ολοκαυτώματος, με παρακίνησε να καταδυθώ στο οικογενειακό παρελθόν μέσα από

¹ Παραπέμπει στον τίτλο του βιβλίου του Daniel Mendelson «Χαμένοι αναζητώντας έξι από τα έξι εκατομμύρια», Εκδόσεις ΠΟΛΙΣ 2010.

Η ιστορία του Μεναχέμ

Ας πάρουμε από τη αρχή την τραγική και όχι ιδιαίτερα γνωστή ιστορία, ενός ακόμη τραγικού θύματος του Ολοκαυτώματος και της ναζιστικής θηριωδίας: του Μεναχέμ Λίτση.

Την περίπτωση του Μεναχέμ, αδελφού του πατέρα μου Γιουσέφ Λίτση, θείου μου τον οποίο φυσικά δεν γνώρισα ποτέ, ανακάλυψα μέσω μιας ακόμη τραγικής συγκυρίας: από ένα μήνυμα που έλα-

Η οικογένεια του Μποχώρ Λίτση (1924)

βα πριν μερικά χρόνια, στο επαγγελματικό μείλ της εφημερίδας στην οποία εργάζομαι και στο οποίο κάποιος με ρωτούσε τι σχέση έχω με τον Μεναχέμ.

Αποδείχθηκε τελικά μία νοσηρή περίπτωση από-
μου, για την οποία δεν θα ήθελα να επεκταθώ πε-
ραιτέρω. Επανερχομαι λοιπόν στην τραγική ιστορία
του Μεναχέμ. Η οικογένεια Λίτση κατάγεται από
την Ξάνθη, με πιθανολογούμενες ρίζες στην Αδρια-
νούπολη της Τουρκίας. Ο Βιτάλ Λίτση, γιος του Με-
ναχέμ -που απεβίωσε στο Ισραήλ το 2012- αναφέ-
ρει σε μαρτυρία του που έχει καταγραφεί σε βίντεο,
ως πόλη γέννησης την Εντιρνέ, οθωμανική ονομα-
σία της Αδριανούπολης.

Στα καταχωρημένα από συγγενή μου στοιχεία στο Γιαντ Βασέμ, ως τόπος γέννησης του Μεναχέμ αναφέρεται η Ξάνθη και έτος 1900. Σε αίτηση της συζύγου του προς την Ισραηλιτική Κοινότητα της Αθήνας (1945), τόπος και έτος γέννησης αναφέρεται η Ξάνθη 1906.

Ο πατέρας μου Γιουσέφ-Ιωσήφ (Ζοζέφ), από τα νεότερα μέλη, γεννήθηκε το 1920 στην Ξάνθη, η οικογένειά του ωστόσο είχε μετακομίσει στην Αθήνα από τα μέσα ή τα τέλη της δεκαετίας του '20, όπου και ζούσε την εποχή της ιταλικής και γερμανικής κατοχής.

Ο Μεναχέμ έφτιαχνε και πουλούσε ζώνες. Ήταν παντρεμένος με την Ματίλντα (Ματθίλδη) Μαζαλ-τώβ και στη διάρκεια της κατοχής είχε ήδη πέντε παιδιά: τέσσερις κόρες και ένα γιο: τη Ρένα, τη Βικτώρια, τον Βιτάλη, τη Σέλι και την Αλιζα.

Ο Μεναχέμ και η Ματίλντα παντρεύτηκαν στην Αθήνα στις 4 Απριλίου 1928. Η Ματίλντα είχε γεννηθεί στα Σκόπια το 1907.

Η οικογένεια του Μεναχέμ έμεινε τουλάχιστον από το 1938 στην οδό Μελιδώνη 2, ακριβώς απέναντι από τη συναγωγή στο Θησείο. Όσο η Αθήνα βρισκόταν στην ιταλική ζώνη κατοχής δεν υπήρξαν αντιεβραϊκά μέτρα. Η πρόθεση των ναζί άρχισε να διαφαίνεται μετά την ιταλική συνθηκολόγηση, το 1943.

Φωτογραφία γάμου του Μεναχέμ Λίτση με την Ματίλντα Μαζαλτώβ.

Φωτογραφία γάμου του Μεναχέμ Λίτση με την Ματίλντα Μαζαλτώβ.

Στην Παλαιστίνη

Το 1933-34 ο Μεναχέμ είχε επισκεφτεί την Παλαιστίνη, μένοντας για κάποιο χρονικό διάστημα στο Τελ Αβιβ, μόνος του χωρίς την οικογένειά του, όπως προκύπτει και από σχετικό έγγραφο του Εβραϊκού Πρακτορείου από την εποχή εκείνη. Στο σχετικό έγγραφο εμφανίζεται μελίστα του πατέρα του Μποχώρ, σε αντιδιαστολή με αυτήν των «holim»-μεταναστών.

מחלקת העליה וההעברה של הסוכנות היהודית לא"י
שכת העליה מבריטניה

25/12/1939

מס' 7, 1932

תאריך קבלת יריעה

מס	שם העולה	מס	תאריך קבלת יריעה	מס
----	----------	----	------------------	----

א. י. ר. ז.

1	כ"ח	יוסף זכר	26	1
2	כ"ב	זכר	1987	24
3	ח"ס	זכר	2000	25
4	"	זכר	2010	26
5	"	זכר	2020	27
6	"	זכר	2030	28
7	"	זכר	2040	29
8	"	זכר	2050	30

א. י. ר. ז.

1	ח"ס	זכר	2060	31
2	"	זכר	2070	32
3	"	זכר	2080	33
4	"	זכר	2090	34
5	"	זכר	2100	35
6	"	זכר	2110	36
7	"	זכר	2120	37
8	"	זכר	2130	38
9	"	זכר	2140	39
10	"	זכר	2150	40
11	"	זכר	2160	41
12	"	זכר	2170	42
13	"	זכר	2180	43
14	"	זכר	2190	44
15	"	זכר	2200	45
16	"	זכר	2210	46
17	"	זכר	2220	47
18	"	זכר	2230	48
19	"	זכר	2240	49
20	"	זכר	2250	50
21	"	זכר	2260	51
22	"	זכר	2270	52
23	"	זכר	2280	53
24	"	זכר	2290	54
25	"	זכר	2300	55
26	"	זכר	2310	56
27	"	זכר	2320	57
28	"	זכר	2330	58
29	"	זכר	2340	59
30	"	זכר	2350	60
31	"	זכר	2360	61
32	"	זכר	2370	62
33	"	זכר	2380	63
34	"	זכר	2390	64
35	"	זכר	2400	65
36	"	זכר	2410	66
37	"	זכר	2420	67
38	"	זכר	2430	68
39	"	זכר	2440	69
40	"	זכר	2450	70

10-46
4-36
23-18

*Κατάσταση του Εβραϊκού Πρακτορείου
τουριστών στο Ισραήλ, με ημερομηνία
28.7.1933, στην οποία περιλαμβάνονται
τα ονόματα του Μποχώρ και του Μενά-
χέμ Λίτση.*

Άγνωστο τι ήταν αυτό που τον παρακίνησε σε μία μάλλον βολιδοσκόπηση της κατάστασης στην περιοχή, όπου τελικά δεν έμεινε επιστρέφοντας πίσω στην οικογένειά του στην Αθήνα. Πού να γνώριζε τα όσα τραγικά θα συνέβαιναν λίγα χρόνια αργότερα...

Η αποφράδα ημέρα

Την αποφράδα ημέρα της 24^{ης} Μαρτίου 1944, οι ναζί μάζεψαν τους Εβραίους στη συναγωγή Μπεθ Σαλώμ της οδού Μελιδώνη με το πρόσχημα ότι θα τους μοίραζαν ματσά (άζυμα) ενόψει του Πέσαχ (εβραϊκό Πάσχα). Έκλεισαν τις πόρτες και άρχισε η μεταφορά τους αρχικά στο στρατόπεδο Χαϊδαρίου και από εκεί στο Άουσβιτς.

Ούτως ή άλλως πολλοί από τους Εβραίους κατοίκους της Αθήνας παρουσιάζονταν μία φορά την εβδομάδα στα γραφεία της κοινότητας, έδιναν το «παρών», όπως έλεγαν, προκειμένου να εξασφαλίσουν άδειες εργασίας και λιγοστά τρόφιμα. Ο Μεναχέμ είχε μάλιστα παρακινηθεί να μην παρουσιαστεί, δεν ήταν λίγοι οι Εβραίοι που είχαν αρχίσει να διαισθάνονται τις προθέσεις των ναζί, αν και όχι στο μέγεθος που προφανώς ακολούθησε.

Πολλοί ξόρκιζαν τα όσα είχαν ήδη μαθευτεί για τους ομοθηρήσκους τους στη Θεσσαλονίκη, θεωρώντας πως κάτι αντίστοιχο δεν θα μπορούσε να συμβεί σε αυτούς.

Ο πατέρας μου για καλή του τύχη -όσα γράφω στηρίζονται σε μνήμες από όσα σκόρπια είχα ακούσει στο σπίτι- άργησε να πάει να δώσει το «παρών» καθότι δούλευε σε πάγκο στο Μοναστηράκι και είχε εκείνη την ημέρα πολλή δουλειά. Όταν αποφάσισε να πάει στη συναγωγή «για να μη βρει κάνα μπελά», όπως έλεγε, άκουσε τις φήμες πως «μαζεύουν τους Εβραίους» και με το ένστικτο του νέου ανθρώπου πως κάτι τέτοιο προφανώς δεν γίνεται για καλό... δεν εμφανίστηκε τελικά.

Ο αδελφός του ωστόσο, ο Μεναχέμ, ήταν αυτόπτης μάρτυρας όλων όσων συνέβαιναν λίγα μέτρα απέναντι από το σπίτι του.

Να τι έχει καταθέσει η Βικτωρία Μπενουζίλιο, ανιψιά της Ματίλντας Λίτση:²

«Η θεία Ματίλντα, λοιπόν, όντας μέσα στο σπίτι της με τα παντζούρια κλεισμένα, έβλεπε από τις χαραμάδες ότι στη Συναγωγή απέναντι, όπου είχανε μαζέψει όλους τους Εβραίους, όλοι μπαίνανε αλλά κανένας δεν έβγαινε, ενώ συνήθως δίνανε “παρών” και φεύγανε. Εκείνη την ημέρα μπαίνανε στη Συναγωγή, αλλά δεν βγαίνανε.

Αργότερα το μεσημέρι ήρθε ο άντρας της στο σπίτι, ο Μεναχέμ Λίτση, ο οποίος είχε ένα εργοστάσιο δερμάτων που έκανε ζώνες και πορτοφόλια και ήτανε σε πολύ καλή οικονομική κατάσταση και είπε “μα τι γίνεται, ακόμη είναι μέσα στην συναγωγή; Δεν βγήκανε ακόμη από εκεί; Μα τι κάνουνε; Είναι και ηλικιωμένοι άνθρωποι, πως μπορεί να είναι τόσες ώρες; Θα πάω να δω τι γίνεται.(...)”. Τελικά μπήκε μέσα στη Συναγωγή να δει τι γινόταν και εκεί κλείσανε τις πόρτες, πιάσανε και αυτόν...».

Το χρηματοκιβώτιο

Από εδώ ξεκινά ο γολγοθάς του Μεναχέμ, όπως και των χιλιάδων άλλων ομοθηρήσκων. Ωστόσο ο άνθρωπος αυτός παρά την αναταραχή της στιγμής, ξέροντας ότι απέναντι παρακολουθούσε τα όσα διαδραματίζονταν η σύζυγός του, πέταξε από το φορτηγό που τους είχαν φορτώσει τα κλειδιά ενός μικρού χρηματοκιβωτίου που είχε η οικογένεια στο σπίτι.

Ας παρακολουθήσουμε τη συνέχεια της διήγησης της Βικτωρίας Μπενουζίλιο:

«Ο θεός Μεναχέμ, ξέροντας ότι τον βλέπει η γυναίκα του, βγάζει τα κλειδιά του χρηματοκιβωτίου από την τσέπη του και με τρόπο τα πέταξε στο πεζοδρόμιο(...). Η θεία, με το που φύγανε όλοι και άρχισε να σκοτεινιάζει βγήκε έξω και πήρε τα κλειδιά του χρηματοκιβωτίου».

Με τις λιγοστές αλλά πολύτιμες στην κατοχή χρυσές λίρες που το χρηματοκιβώτιο αυτό περιείχε, η Ματίλντα έφυγε μαζί με τα παιδιά της και κρύφτηκε σε κάποια καλύβια στα περίχωρα της Αθήνας -στη Δάφνη σύμφωνα με την καταγεγραμμένη μαρτυρία της Μπενουζίλιο.

Ο Βιτάλ Λίτση αναφέρει πως η μητέρα του μαζί με τα παιδιά της και το χρηματοκιβωτιάκι διέφυγε από την αυλή που υπήρχε στο πίσω μέρος του σπιτιού και κατέφυγε στα περίχωρα της Αθήνας -«χωριά» όπως λέει- στα οποία κυριαρχούσαν οι αντάρτες.

2 Μάριος Σούσης, «Καλή αντάμωση. Φιλία εις τα παιδιά», Αυτοέκδοση 2013

Η Ματίλντα μοίρασε τα παιδιά σε διαφορετικές οικογένειες δίνοντας μαζί κάποιες λίρες, προκειμένου, στην περίπτωση που κάποιο συλληφθεί από τους ναζί, τα άλλα να έχουν περισσότερες πιθανότητες να γλυτώσουν.

Μία από τις γυναίκες σωτήρες, ήταν η Εμινέ-γυναίκα τουρκικής καταγωγής, μουσουλμάνα, ερωμένη όπως φαίνεται του Μεναχέμ- η οποία προθυμοποιήθηκε να κρύψει τον Βιτάλ χωρίς μάλιστα αμοιβή.

Η Εμινέ έμενε στο *Πυριτιδοποιείο* -στο σημερινό Μπαρουτάδικο στο Αιγάλεω, όπου είχαν κρυφτεί και αρκετοί άλλοι ομόθηρσκοι.

Τη θεία Εμινέ -έτσι τη φωνάζαμε στο σπίτι- την πρόλαβα και εγώ ως παιδί να μας επισκέπτεται συχνά και τους συγγενείς μας από το Ισραήλ να της στέλνουν συχνά χρήματα και να τρέχουν να την επισκεφτούν στα πρώτα τους ταξίδια στην Ελλάδα.

Τα υπόλοιπα παιδιά κρύφτηκαν σε άλλες οικογένειες και δεν είχαν επαφή μεταξύ τους, προκειμένου σε περίπτωση που συλληφθούν να μην προδώσουν το ένα το άλλο.

Η μητέρα τους η Ματίλντα, φρόντιζε να επικοινωνεί και να τα επισκέπτεται μέσα στις σκληρές συνθήκες της κατοχής και των μπλόκων στις ανταρτοκρατούμενες περιοχές της Αθήνας.

Στο Άουσβιτς

Ο συγκρατούμενος του Μεναχέμ Γιακόβ Γκαμπάι³, ένας από τους «Ζοντερκομάντο» που είχαν επιφορτιστεί με το απεχθές καθήκον να καίνε τα πτώματα των ομοθηρήσκων τους που είχαν λίγες ώρες πριν εξοντωθεί στους θαλάμους αερίων, καταθέτει: «Ήταν μαζί μας φίλος, ο οποίος ήρθε μαζί μου με την ίδια αποστολή, ο Μεναχέμ Λίτση. Στην Ελλάδα ήταν σελοποιός. Είχε αφήσει πίσω του σύζυγο και δύο κόρες (σ.σ. το σωστό είναι τέσσερις κόρες και ένα γιο). Μία ημέρα μου είπε: “Γιακόβ, η εργασία αυτή δεν υποφέρεται, δεν θέλω άλλο να ζήσω. “Του είπα να περιμένει με υπομονή μερικές ημέρες: “Κάθε αρχή και δύσκολη, όλα περνούν, κρίμα”.

«Περίμενε δύο ημέρες και την τρίτη ημέρα -αφό-

του είδε πως κανένας δεν τον παρακολουθεί-την ώρα που κουβαλούσαμε τις σορούς στα μπούνκερ, πήδηξε ο Μεναχέμ μαζί με την σορό την οποία έσερνε στην πυρά και αυτοπυρπολήθηκε. Γερμανός λοχίας με το όνομα Γκρίνμπεργκ τον πυροβόλησε προκειμένου να τον γλυτώσει από τους πόνους. Αυτό συνέβη στις 18 Μαΐου 1944».

Οι οικογενειακές μνήμες

Στη δική μου μνήμη από τις συζητήσεις των γονιών υπάρχει μία λίγο διαφορετική εκδοχή. Ο Μεναχέμ βρέθηκε μπροστά στη σορό συγγενικού του προσώπου με αποτέλεσμα να...σπάσει και να πηδήξει στις φλόγες. Λέγεται μάλιστα πως πριν πέσει στη φωτιά χτύπησε τον επιτηρητή Ες-Ες με κάποιο αντικείμενο. Την εκδοχή αυτή επιβεβαίωσε σε συνομιλία μου η σύζυγος του Βιτάλ Λίτση, Μάλκα, η οποία συνεχίζει να ζει στην Πέταχ Τίκβα στο Ισραήλ.

Όποια και αν είναι η ακριβής εκδοχή, η πράξη του Μεναχέμ θεωρήθηκε από τους ίδιους τους Ες Ες πράξη αντίστασης. Για αυτούς δεν μπορούσε ένας Εβραίος να επιλέξει να πεθάνει αξιοπρεπώς, πέφτοντας από μόνος του στην πυρά, αλλά έπρεπε να οδηγηθεί στα κρεματόρια με βάση το πρόγραμμα εξόντωσης...

Ο λόγος ξανά στον Γκαμπιά: «Μετά από ένα με δύο μήνες παρουσιάστηκε ένας Γερμανός στρατιώτης στην τάφρο II και ρώτησε: “Μήπως κάποιος από εσάς γνωρίζει οτιδήποτε για το περιστατικό του Μεναχέμ;” Σήκωσα το χέρι. Με ρώτησε αν μπορώ να του διηγηθώ το περιστατικό. Είπα “Ναι, όχι όμως στα γερμανικά, μόνο στα γαλλικά”. Με οδήγησε στο γραφείο. Με βάλαν να καθίσω, μου φέραν κάτι να φάω και ύστερα ήρθε κάποιος και μου ζήτησε να διηγηθώ το περιστατικό με τον Μεναχέμ...

Αναρωτήθηκα οι Γερμανοί που δολοφονούν καθημερινά χιλιάδες ανθρώπους, γιατί ενδιαφέρονται ξαφνικά για την τύχη ενός ανθρώπου; Γνώριζα πως δεν έπρεπε να τους πω ότι αυτοκτόνησε. Με το που με ρώτησαν πώς γίνεται να συμβεί κάτι τέτοιο, είπα πως πλησίασε με τη σορό πολύ κοντά στη φωτιά, γλίστρησε και έπεσε μέσα. Αλλοίμονο αν έλεγα πως ήταν αυτοκτονία».

«Γιατί;», αναρωτιέται ο συγγραφέας. «-Θα με σκότωναν επιτόπου».

3 1999, גדעון גרייף «בבחנו בלי דמעות», Gideon Greif “We Wept Without Tears “

Όπως μάλιστα αναφέρει ο Γκαμπάι, το περιστατικό της αυτοκτονίας του Μεναχέμ ήταν μοναδικό.

«-Υπήρξαν και άλλα παρόμοια περιστατικά σαν αυτό του Μεναχέμ;

-Όχι. Είναι το μόνο που εγώ θυμάμαι».

Στο Ισραήλ

Η Ματίλντα επανενώθηκε με τα πέντε της παιδιά λίγο πριν το τέλος του πολέμου. Με την αποχώρηση των Γερμανών επέστρεψε στην κατοικία της στην οδό Μελιδώνη, την οποία για καλή της τύχη, δεν είχαν πειράξει.

Όταν άρχισαν να δημοσιοποιούνται τα πρώτα ονόματα αυτών που επέστρεψαν από την κόλαση των στρατοπέδων εξόντωσης, το όνομα του Μεναχέμ έλειπε.

Τα παιδιά μετανάστευσαν στην Παλαιστίνη λίγο πριν δημιουργηθεί το Κράτος του Ισραήλ, πλην της Βικτώριας που παντρεύτηκε στη Θεσσαλονίκη και μετανάστευσε στις ΗΠΑ.

Οι απώλειες

Η απώλεια του Μεναχέμ, όπως άλλωστε και άλλων συγγενών στοίχειωνε τους γονείς μου -η μητέρα μου αν και από χωριό, την Αργαλαστή Πηλίου, είχε και αυτή χάσει αδελφή που ζούσε με την οικογένειά της στην Κέρκυρα.

Ο Μεναχέμ δεν ήταν δυστυχώς η μόνη τραγική απώλεια της οικογένειας Λίτση. Έξι ακόμη άνθρωποι της οικογένειας χάθηκαν, ο παππούς μου Μποχώρ -γεννημένος σύμφωνα με τα στοιχεία που είχε ο πατέρας μου καταθέσει στο Γιαντ Βασέμ το 1880 στο Διδυμότειχο- η Κλάρα σύζυγος του Μορδεχάι (Μάρκου) Λίτση (γεννήθηκε το 1914 στην Ξάνθη) με τα παιδιά της Ααρών (γεννήθηκε το 1941) και δύο δίδυμα «αβάπτιστα» δέκα ημερών αγόρια. Υπάρχει καταγεγραμμένη πληροφορία στο Γιάντ Βασέμ.

Ο θείο Μάρκος -ο ντοντό Μάρκος, όπως τον φωνάζαμε- άγνωστο το πώς έτυχε και δεν παρουσιάστηκε την αποφράδα εκείνη ημέρα και γλύτωσε βέβαια την εξόντωση. Τον πρόλαβα να ζει πα-

ντρεμένος ξανά με τη θεία Τούνη -τη Φορτουνή, το γένος Γιεούδα Λεβή- στην Αφούλα, πόλη στο βόρειο Ισραήλ, με τα αδέρφια να βρίσκονται ξανά μετά τον πόλεμο πρώτη φορά γύρω στο 1970, όταν οικογενειακώς επισκεφτήκαμε τους συγγενείς μας. Στα θύματα της οικογένειας συγκαταλέγεται και η Βερτζινή Μεσουλάμ, το όνομα της οποίας περιλαμβάνεται στον κατάλογο των θυμάτων της Σοά στην Αθήνα. Ήταν σύζυγος του Ιωσήφ Μεσουλάμ, το γένος Λίτση και είχαν δύο παιδιά, τον Αλμπέρτο και την Μαρί, όλοι τους δολοφονήθηκαν στο Άουσβιτς.

Στην κατοχή μου βρίσκεται επίσης φωτοτυπία του Δελτίου Ισραηλίου Θύματος του Ναζισμού της Ισραηλιτικής Κοινότητας της Αθήνας από το 1961, στο οποίο ο πατέρας μου αναφέρει στα ονόματα των συγγενών του που εξοντώθηκαν στα ναζιστικά στρατόπεδα: τον πατέρα του Μποχώρ, ηλικίας 69 ετών και την αδελφή του Ρασέλ Μπαλτή, 27 ετών, χωρίς άλλα στοιχεία.

Στα στοιχεία που κατέθεσε ο ίδιος στο Γιαντ Βασέμ, η Ρασέλ Μπαλτή, σύζυγος Αλμπέρτου, εμφανίζεται να έχει γεννηθεί το 1918 στην Αδριανούπολη. Στα στοιχεία της Ι.Κ. Αθηνών η Ρασέλ εμφανίζεται να έχει επίθετο Παλτή και να έχει γεννηθεί στην Ξάνθη.

Στο βιβλίο μνήμης του ΚΙΣ του 1979 υπάρχουν επίσης δεκάδες επίθετα Λίτση, από το Διδυμότειχο και δύο από την Ορεστιάδα-πιθανότατα κάποιοι μακρινοί συγγενείς, για τους οποίους είτε κάποτε η ιστορική έρευνα να «αναστήσει», ξεθάβοντάς τους από την αφάνεια των αριθμών.

** Υ.Γ. Ευχαριστώ για τη βοήθεια*

στη συγγραφή του παρόντος άρθρου, τον ερευνητή-ιστορικό Φίλιππο Κάραμποτ, την συμφοιτήτριά από τα χρόνια των σπουδών μου στο Τελ Αβίβ, Σόφη Κωστή και την οικογένεια του Βιτάλ Λίτση (την Μάλκα και τα τρία παιδιά τους, Ιρίτ, Εράν και Αμίρ) για το βίντεο με την προσωπική του μαρτυρία που είχε δώσει στο πλαίσιο πανεπιστημιακής έρευνας στο Ισραήλ.

** Ο Μωυσής Λίτσης είναι δημοσιογράφος.*

Ο Μποχώρ Λίτσης (καθιστός) με τον Μεναχέμ (αριστερά), τον Μάρκο (δεξιά) και τον Ζοζέφ, Ξάνθη 1925

ΓΙΑΝΝΕΝΑ

ΠΡΙΝ ΚΑΙ ΜΕΤΑ ΤΟ ΟΛΟΚΑΥΤΩΜΑ:

Πως συνδέθηκε μία Χριστιανική με δύο Εβραϊκές οικογένειες...

Του Δρα ΣΩΤΗΡΗ ΚΑΜΕΝΟΠΟΥΛΟΥ

Το παρόν κείμενο αποτελεί μία εξιστόρηση γεγονότων που αφορούν την Εβραϊκή Κοινότητα των Ιωαννίνων. Αφορμή για τη συγγραφή του κειμένου αποτέλεσε ο θάνατος της τελευταίας επιζήσασας του Άουσβιτς από την εβραϊκή κοινότητα των Ιωαννίνων, της Ζανέτ Ναχμία (εδώ: <https://www.kathimerini.gr/society/563356735/zanet-nachmia-1925-2024-sta-paidia-moy-ta-existorisa-polles-fores-stenochoriontan/>). Το κείμενο αποτελείται από γεγονότα τα οποία εξιστορήθηκαν στον γράφοντα από την μητέρα του Μαρία (Μαρίκα) Καμενοπούλου, η οποία ήταν αδελφική φίλη με την Ζ. Ναχμία. Λεπτομέρεια: οι δύο φίλες απεβίωσαν με διαφορά μίας βδομάδας η μία από την άλλη...

Το κείμενο περιγράφει τον τρόπο με τον οποίο μία Χριστιανική οικογένεια (η οικογένειά μου) συνδέθηκε σε δύσκολους καιρούς, πριν και μετά το Ολοκαύτωμα, με δύο Εβραϊκές οικογένειες στη μικρή Εβραϊκή Κοινότητα των Ιωαννίνων. Για ορισμένες αναγνώστριες και αναγνώστες ίσως η περιγραφή κάποιων οικογενειακών ιστοριών να είναι βαρετή ως αχρείαστη. Ωστόσο, ας θυμόμαστε πως το σύνολο των μικρών, εκατοντάδων χιλιάδων ασήμαντων μικρο-ιστοριών αποτελούν τη βάση της κοινωνίας και αντανakλούν τη μεγαλύτερη εικόνα όσων έζησε η πατρίδα μας. Αποτελούν μικρά κομματάκια ενός παζλ το οποίο όταν το κοιτά κανείς από απόσταση είναι κομμάτι της Ιστορίας μας. Τι είναι άλλωστε η Πατρίδα μας; Δεν είναι, μαζί με πολλά άλλα, και οι μικρές ανθρώπινες ιστορίες;

Ο λόγος για τον οποίο γράφτηκε το παρόν κείμενο είναι ένας και μοναδικός: να διατηρηθεί σε γραπτό λόγο η Μνήμη ώστε να μην χαθεί. Να περάσει στις επόμενες γενιές ώστε, πρώτον, να μην υπάρξει επανάληψη των τραγικών γεγονότων που έζησαν οι παλαιότερες γενιές, και δεύτερον, να γνωρίζουν οι νεότερες γενιές πως οι οικογένειές τους κατάφεραν και επιβίωσαν μέσα από απίστευτα σκληρές κατα-

στάσεις ώστε οι νεότεροι να απολαμβάνουν σήμερα μία ήσυχη ζωή με ανθρώπινο βιοτικό επίπεδο. Πως τίποτε δεν χαρίζεται...πως αυτά που σήμερα οι νεότεροι απολαμβάνουν εύκολα μπορούν να χαθούν...

Η ιστορία ξεκινά μεταξύ των ετών 1925-1930. Εκείνη την περίοδο δύο νέοι της εποχής, η Χρυσούλα Γιαχνή με καταγωγή από τη Μονεμβασιά και το Μοναστήρι (σημερινά Bitola της Βόρειας Μακεδονίας) ήρθε εις γάμου κοινωνίαν με τον Νικόλαο Λάμαρη, με καταγωγή από το Συρράκο Ιωαννίνων. Ο Νικόλαος Λάμαρης ήταν τσέλιγκας στο Συρράκο. Η Χρυσούλα Λάμαρη ήταν η γιαγιά μου. Οι δύο αυτοί νέοι έφεραν στον κόσμο τρία παιδιά: τον Δημήτρη (Τάκη), την Ελισάβετ (Βούλα) και τη Μαρία (Μαρίκα, μητέρα μου). Ο Νικόλαος Λάμαρης ήταν αυτοκινητιστής στα Ιωάννινα. Είχε συνεταιρικά με κάποιον Γιαννιώτη το πρώτο ταξί της πόλης των Ιωαννίνων. Μία Buick... Δυστυχώς, η ζωή τα έφερε άσχημα στη γιαγιά μου Χρυσούλα καθώς ο σύζυγός έχασε τη ζωή του. Η Χρυσούλα έμεινε χήρα σε ηλικία 26 ετών με τρία ορφανά κουτσούβελα. Ο συνétairos του Λάμαρη έφαγε το μερίδιο του συνεταιρίου του παππού μου αφήνοντας κυριολεκτικά

άπορη τη χήρα γιαγιά μου με τα τρία ορφανά. Μη έχοντας που να στραφεί η χήρα, εντελώς αβοήθητη βρήκε καταφύγιο στην πιο φτωχή τότε συνοικία των Ιωαννίνων: στα Οβρέϊκα. Στέγασε τα τρία ορφανά κουτσούβελα σε ένα χαμόσπιτο που ίσα-ίσα χωρούσαν. Ο Εβραίοι της γειτονιάς, πάμφτωχοι και αυτοί, έμαθαν για την ιστορία της Χριστιανής χήρας και δεν έμειναν άπραγοι. Δραστηριοποιήθηκαν αμέσως και της ασβέστωσαν δωρεάν το σπίτι – βασικό μέτρο προστασίας για τη μούχλα και τη φυματίωση που θέριζε εκείνη την περίοδο. Αλλά δεν ήταν μόνο αυτό: τα πρωινά οι Εβραίοι κρατούσαν τα ορφανά κουτσούβελα, πάλι δωρεάν, ώστε η χήρα να μπορεί να εργάζεται ως μοδίστρα. Ειδάλλως, δεν θα μπορούσε να θρέψει τα παιδιά της. Κάθε πρωί πήγαινε μία Εβραία φίλη της χήρας, της χτυπούσε το παραθύρι και της έλεγε: «Χρυσούλα, ετοιμάζεις το πικροζούμι να το πιούμε;», όπου «πικροζούμι» ήταν ο ελληνικός καφές...Και κάπως έτσι κυλούσε η ζωή... μέχρι που ήρθε το Σκότος...

«Σάββατο, 25 Μαρτίου 1944. Τη μέρα της εθνικής μας εορτής, τη μέρα που θυμίζει ξεσηκωμό για λευτεριά. Την πιο παγωμένη μέρα του χειμώνα, πιάσανε τους δικούς μας στα Γιάννενα. Χτύπησαν χαράματα τις πόρτες, τους έβγαλαν από τη θαλπωρή του κρεβατιού και της ήρεμης ζωής τους. Αλαφιάστηκαν, απόρησαν, μα ακολούθησαν τη μοίρα τους. Τους φόρτωσαν σε φορτηγά, τρένα, για ένα μακάβριο ταξίδι που οδηγούσε στην πύλη της κόλασης –θα λέγεται πάντα Άουσβιτς – Μπίρκεναου – Τρεμπλίνκα – Μαϊντάνεκ – Νταχάου... Γιατί; Αυτό το γιατί ένας άσβεστος καημός». (Ευτυχία Νάχμαν, Γιάννενα Ταξίδι στο Παρελθόν, Εκδόσεις Τάλως, 1996, εδώ: <https://www.agon.gr/istories/12738/i-epeteios-kai-i-mnimi/>).

Η μητέρα μου, μου είχε εξιστορή-

Από αριστερά, οι Ζανέτ Ναχμία, Ευτυχία Γιοσσέκο και Εσθήρ Ισαάκ. Τρεις νεαρές Γιαννιώτισσες Εβραίες, που επιβίωσαν από το Άουσβιτς, μπροστά στη λίμνη Παμβώτιδα, το 1945 μετά την απελευθέρωσή τους. (Αρχείο ΕΜΕ)

σει ότι εκείνη την αποφράδα ημέρα έχασε μία καλή της φίλη (άγνωστη σε εμένα) από το νηπιαγωγείο ή την 1^η Δημοτικού. Η μητέρα μου, μικρό κοριτσάκι τότε, κοιτούσε από το παραθύρι τη φίλη της, εξάχρονο παιδάκι(!) να την παίρνουν οι Γερμανοί. Δεν την ξαναείδε ποτέ! Μία 14χρονη τότε Εβραιοπούλα (επίσης άγνωστη σε εμένα) ήταν κρυφά ερωτευμένη με τον θείο μου Τάκη (17 ετών τότε;). Η κακομοίρα η Εβραιοπούλα ως ντροπαλή έφη-

βη δεν τολμούσε να του εκμυστηρευθεί τον έρωτά της...Βρήκε το θάρρος και του έδειξε τον κρυφό της έρωτα τη στιγμή που τους έπαιρναν στο καμιόνι για τα στρατόπεδα συγκέντρωσης... Η μικρή Εβραιοπούλα έφυγε από την σειρά που τους είχαν οι Γερμανοί, με κίνδυνο να τη χτυπήσουν ή ακόμη και να τη σκοτώσουν, έτρεξε στον θείο μου, του δίνει τη μοναδική της κουβέρτα και του λέει «*Τάκη, αυτή είναι η κουβέρτα μου. Σου τη δίνω. Αν επιστρέψω μου τη δίνεις πίσω*»....το κακόμοιρο το κορίτσι δεν επέστρεψε ποτέ!

Όταν επέστρεψαν οι εναπομείναντες Εβραίοι στα Γιάννενα ήρθε η ώρα της χήρας γιαγιάς μου να ανταποδώσει το καλό στους Εβραίους. Το έκανε σε μία εβραϊκή οικογένεια...Εκείνη την περίοδο τα πε-

Ισαάκ και Σαρίκα Βραχωρίτη (Αρχείο Σωτ. Καμενόπουλου)

ρισσότερα σπίτια των Εβραίων στα Γιάννενα είχαν υποστεί τρομερές ζημιές. Κάποια σπίτια μάλιστα είχαν καταπατηθεί παρανόμως από Χριστιανικές οικογένειες. Τα κατεστραμμένα Εβραϊκά σπίτια είχαν σοβαρά προβλήματα και έπρεπε να επιδιορθωθούν. Η Χρυσούλα, μαζί με τα τρία δικά της ορφανά, κρατούσε στο φτωχικό της χαμόσπιτο το μωράκι μίας Εβραϊκής οικογένειας και τη μητέρα του μωρού επειδή το σπίτι της Εβραϊκής οικογένειας ήταν φρεσκοβαμμένο και δεν είχε στεγνώσει. Υπήρχε φόβος για την υγεία του μωρού. Στο μικροσκοπικό φτωχόσπιτο της χήρας έζησαν οι δύο οικογένειες, η Εβραϊκή και η Χριστιανική, μέχρι που πέρασε ο χειμώνας, στέγνωνσε το σπίτι και επέστρεψε ο άντρας της Ζανέτ Ναχμία, ο Τέλης, από το μέτωπο του Εμφυλίου. Ο Τέλης (Ισραήλ Τσίτος), σύζυγος της αείμνηστης Ζανέτ Ναχμία, υποστήριζε ταυτόχρονα τη Χριστιανή χήρα με τα ορφανά: όπως αγόραζε ένα καλάθι τρόφιμα για την οικογένειά του, έβαζε κι άλλο ένα καλάθι πίσω από την πόρτα της χήρας-γιαγιάς μου Χρυσούλας. Το χαμόσπιτο της χήρας μπορεί να ήταν μικροσκοπικό και φτωχικό, αλλά παρείχε αγάπη και στοργή δυσανάλογα μεγάλη με το μέγεθος και τη φτώχεια. Κάπως έτσι κύλησε η ζωή μέχρι να στεγνώσει το σπίτι της Ζανέτ και του Τέλη, και να «αναντράνησει» το μωράκι τους, ώστε να μην κινδυνεύει πια. Αυτή η οικογένεια σήμερα είναι οι απόγονοι της αείμνηστης Ζανέτ Ναχμία της οποίας η κόρη, το μικρό μωράκι της ιστορίας μας, η Νινέττα, έγινε μία από τις καλύτερες φίλες της μητέρας μου Μαρίκας Καμενοπούλου, κόρης της χήρας γιαγιάς μου. Η Ζανέτ Ναχμία ευδόκησε να δει και disέγγονα...

Αυτή είναι η ιστορία μίας Γιαννιώτικης Εβραϊκής οικογένειας της οποίας η φιλία 100 σχεδόν ετών(!) με μία Γιαννιώτικη Χριστιανική οικογένεια (η οικογένειά μου) έχει σφυρηλατηθεί σαν μπετόν-αρμέ, που κανένα αντισημιτικό δηλητήριο δεν μπορεί να διατρήσει.

Ωστόσο, μετά την επιστροφή των Εβραιογιαν-

*Η Μαρίκα Καμενοπούλου
(Αρχειό Σωτ. Καμενόπουλου)*

νιωτών, η οικογένειά μου είχε την τιμή να συνδεθεί με μία ακόμη άτυχη Εβραϊκή οικογένεια: την οικογένεια του Ισαάκ και της Σαρίκας Βραχωρίτη. Τον θείο Ισαάκ και τη θεία Σαρίκα...τους αποκαλώ θείους, και όχι «θείους», επειδή μαζί τους έζησα όμορφα, γλυκά, παιδικά χρόνια. Ο Ισαάκ και η Σαρίκα ήταν δύο Εβραιογιαννιώτες οι οποίοι και αυτοί πέρασαν τραγικές καταστάσεις στις ζωές τους. Ο Ισα-

άκ και η Σαρίκα παντρεύθηκαν λίγο πριν το ξέσπασμα του Β' Παγκόσμιου Πολέμου. Μόλις ξέσπασε ο πόλεμος, πριν καλά-καλά προλάβει το ζευγάρι να γευθεί την ευτυχισμένη νιόπαντρη ζωή του, ο Ισαάκ κατετάγη στον Ελληνικό Στρατό και πολέμησε στο μέτωπο της Αλβανίας. Εκεί τον έπιασαν αιχμάλωτο οι Ιταλοί και τον έστειλαν σε ιταλικό στρατόπεδο συγκέντρωσης στην Ιταλία. Η Σαρίκα πιάστηκε από τους Γερμανούς και στάλθηκε σε στρατόπεδο συγκέντρωσης. Ακόμη θυμάμαι με φρίκη στο χέρι της θείας Σαρίκας το νούμερο...Κάντε το εικόνα: να είστε νιόπαντροι, ο ένας να βρίσκεται αιχμάλωτος και η άλλη σε στρατόπεδο συγκέντρωσης χωρίς να γνωρίζει ο ένας που βρίσκεται ο άλλος...και αν ζει...Μετά τον πόλεμο επιβίωσαν και οι δύο τους και επέστρεψαν στα Γιάννενα. Ο θείος Ισαάκ άνοιξε ένα μικρό παλαιοπωλείο στα Γιάννενα στη διασταύρωση των οδών Ανεξαρτησίας και Λόρδου Βύρωνος. Ο Θεός ας αναπαύει τις ψυχές όλων τους.

Ένας κύκλος ζωής έκλεισε. Πρωτεύον καθήκον όλων μας είναι να συμβάλλουμε - όπως μπορεί ο καθένας - στη διατήρηση της Μνήμης ώστε να μην ξαναζήσουμε τέτοια γεγονότα...ποτέ.

Ποτέ ξανά!

** Ο Δρ. Σωτήρης Ν. Καμενόπουλος είναι κάτοχος Διδακτορικού Διπλώματος από τη Σχολή Μηχανικών Ορυκτών Πόρων του Πολυτεχνείου Κρήτης. Το πεδίο έρευνάς του σχετίζεται με τη βιώσιμη ανάπτυξη, την αξιοποίηση των ορυκτών πόρων, τη γεωπολιτική, την Κοινωνική Επιχειρησιακή Άδεια (Social License to Operate), τη διαχείριση/εκτίμηση κινδύνων, και την επιχειρησιακή έρευνα. Ο Δρ. Καμενόπουλος κατάγεται από τα Ιωάννινα και ζει στα Χανιά.*

4 ΜΑΡΤΙΟΥ 1943

ΗΜΕΡΑ ΜΝΗΜΗΣ ΤΩΝ ΣΕΡΡΑΙΩΝ ΕΒΡΑΪΚΗΣ ΚΑΤΑΓΩΓΗΣ

Του ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥ ΒΟΥΡΟΥΤΖΙΔΗ

*Σιγή, μόλις ενός λεπτού, για τα τρομαγμένα μάτια των παιδιών
για την απελπισία των μεγάλων
για τα παγωμένα δάκρυα στα μάγουλα των κοριτσιών
για τα ξυλιασμένα απ' το κρύο κορμιά των γερόντων
Σιγή ενός λεπτού, για την απόγνωση των Εβραίων μανάδων στα Σέρρας*

Πολλά προμηνούσαν την επερχόμενη συμφορά. Κανείς, όμως, δεν πίστευε στην πρωτόφαντη βαρβαρότητα. Πρώτο μήνυμα, το κάλεσμα του Εβραϊκού Συμβουλίου της πόλης των Σερρών από τους Βούλγαρους εισβολείς να παραδώσουν το μητρώο της κοινότητάς τους και, υποχρεωτικά, όλα τα μέλη της να απογραφούν.

Δεύτερο, δυσοίωνα άγγελμα, η αλλαγή ταυτοτήτων των εβραϊκής καταγωγής Σερραίων.

Τρίτη ένδειξη πως, κάτι κακό κυοφορείται στις μαύρες καρδιές των εισβολέων, το ζωγράφισμα στις εξώπορτες των εβραϊκών σπιτιών της πεντάλφα και, το «στόλισμα» του στήθους των Σερραίων εβραϊκής καταγωγής με κίτρινο αστέρι.

Κανείς δεν ήθελε να πιστέψει τις ειδήσεις, για την τύχη των ομοθρήσκων τους στην βόρεια Ευρώπη.

Η βαρβαρότητα των φημολογούμενων πράξεων τις έκανε απίστευτες.

Οι πιο σοφοί της Σερραϊκής εβραϊκής κοινότητας νόμιζαν ότι γνώριζαν τα όρια της ανθρώπινης βαρβαρότητας, από διηγήσεις για τα όσα έζησαν οι πρόγονοί τους στην Ισπανία, την Πολωνία και τη Σικελία.

Όμως, τελικά, οι εβραϊκής καταγωγής Σερραίοι, αν και θυμόνταν τα γεγονότα βίας και τρομοκρατίας στην πόλη των Σερρών στις Βουλγαρικές κατοχές του 1913 και 1917 ήταν αδύνατο να προβλέψουν το μέγεθος της βουλγαρικής και φασιστικής θηριωδίας, όπως αυτή εκδηλώθηκε τη φοβερή νύ-

χτα της 3^{ης} προς την 4^η Μαρτίου του 1943.

Η απαγόρευση από τους Βουλγάρους με την ποινή του δια ξυλοδαρμού θανάτου τόσο της κυκλοφορίας στην πόλη των Σερρών, όσο και του ανάμματος λάμπας φωτισμού σε σερραϊκή κατοικία μετά τη δύση του ήλιου, μάζεψε από νωρίς όλους τους Σερραίους στα σπίτια ερημώνοντας την πόλη.

Με μυστικότητα για την ημέρα και ώρα, με ταχύτητα στην εκτέλεση του σχεδίου εξόντωσης των εβραϊκής καταγωγής Σερραίων, ο βουλγαρικός στρατός κατοχής τα μεσάνυχτα της 3^{ης} Μαρτίου του 1943 περικύκλωσε την εβραϊκή γειτονιά.

Το χάραμα της 4^{ης} Μαρτίου, το συντονισμένο χτύπημα του βουλγαρικού υποκόπανου στις εξώπορτες των εβραϊκών σπιτιών ήταν τρομακτικό και, τελείως αποπροσανατολιστικό για όλα τα μέλη της κοινότητας.

«Πεντάνσι μινούτ»! ούρλιαζαν οι Βούλγαροι στρατιώτες. Τι να προλάβεις σε δεκαπέντε λεπτά;

Τρομαγμένοι, οι εβραϊκής καταγωγής Σερραίοι, βγήκαν από τα σπίτια τους σχεδόν γυμνοί και ανίκανοι να αντιληφθούν το τι ακριβώς συμβαίνει. Δεν είχαν καμία δυνατότητα να ρωτήσουν, γιατί τόσα πολυβόλα γύρω τους, γιατί το μίσος στα μάτια των στρατιωτών στραφτάλιζε στις λόγχες των όπλων τους.

Την κρύα, σαν αγκαλιά θανάτου νύχτα, αρπάχθηκαν με απάνθρωπη βία τα κορμιά τους απ' τα χέρια του δίκαιου ύπνου.

Με βουλγαρικό ξύλο και φωνές, συγκεντρώ-

θηκαν σε μόλις δεκαπέντε λεπτά όλα τα μέλη της Εβραϊκής Κοινότητας στην πλατεία της γειτονίας τους με γιγάντια πλατάνια, σιωπηλοί έως και σήμερα μάρτυρες της βουλγαρικής θηριωδίας.

Η δραπέτευση, ακόμα και των ποιο τολμηρών ήταν πρακτικά αδύνατη, καθώς, ήταν περικυκλωμένοι από εκατοντάδες Βούλγαρους στρατιώτες.

Ο τρόμος γύμνωσε τις ψυχές τους. Η παγωνιά του πρωινού ξύλιασε τα κορμιά τους.

Περικυκλωμένοι από λόγχες που διψούσαν για αίμα, γυμνοί οι περισσότεροι, με νυχτερινά υποδήματα ξεκίνησαν την πορεία προς τον αφανισμό τους.

Κρατήθηκαν με αυστηρότατη φρούρηση σε επιταγμένο καπνομάγαζο έξω από την πόλη των Σερρών.

Το τρένο του θανάτου είχε ξεκινήσει από την Ορεστιάδα μαζεύοντας όλους τους Εβραίους της Θράκης και Ανατολικής Μακεδονίας.

Η είδηση πως οι Βούλγαροι «μάζεψαν» τους Εβραίους, μεταδόθηκε με ταχύτητα αστραπής στους Σερραίους.

Η προσέγγιση στον χώρο κράτησής τους, πρακτικά, ήταν εξαιρετικά δύσκολη για τους Σερραίους.

Η πρωινή καταχνιά στον κάμπο των Σερρών έκρυψε τη θλιβερή πορεία τους προς το σιδηροδρομικό σταθμό.

Οι φίλοι, αψηφώντας τον βουλγαρικό βούρδουλα, έριχναν ζεμπιλια με ρούχα και λίγα τρόφιμα.

Το τρένο του θανάτου, ήρθε στην ώρα του.

Ακόμη και αυτή την ώρα, την ώρα της μεγάλης αγκαλιάς του θανάτου, έπαιρναν κουράγιο απ' την ελπίδα επιστροφής στην γη που τόσα χρόνια τους έθρεψε, στην γη που όταν ήταν παιδιά έπαιζαν μαζί της φτιάχνοντας πήλινα ομοιώματα, στην γη που κοίμιζε στα έγκατά της τα κορμιά των δικών τους ανθρώπων, στην αγαπημένη γη των Σερρών.

Την 26^η του μήνα Αδάρ, 5703 έτη από την εποχή της Μεγάλης Εξόδου από την Αίγυπτο και τη διάσχιση της Ερυθράς Θάλασσας, λίγο μετά τη γιορτή Πουρίμ σε ανάμνηση της δια κλήρου εξοντώσεως των προπατόρων τους από τους Πέρσες, τώρα, χωρίς κλήρο, ως πρόβατα επί σφαγή οι Σερραίοι Εβραϊκής καταγωγής ξεκίνησαν πανοικί για μια ακόμα διά-

Σέρρες 1939. Γιορτή στο εβραϊκό σχολείο (Αρχείο ΕΜΕ)

σχιση υδάτινης οδού, αυτή του Δούναβη ποταμού.

Στην αντίπερα όχθη δεν έφτασε κανείς Σερραίος εβραϊκής καταγωγής. Το υπερφορτωμένο πλοίο «Tsar Dushan» που τους μετέφερε βυθίστηκε αμέσως.

Καμιά ψυχή δεν γύρισε πίσω. Χάθηκαν όλες. Τετρακόσιες εβδομήντα έξι ψυχές στον πηγαϊμό τους προς τα στρατόπεδα των Ναζί στο Κάτοβιτς της Πολωνίας έμειναν για πάντα εκεί, στα παγωμένα νερά του Δούναβη.

Θύμα του ναζιστικού παραλογισμού που ήθελε την οριστική λύση του Εβραϊκού ζητήματος στην Ευρώπη, η Σερραϊκή εβραϊκή κοινότητα, είναι η μόνη κοινότητα που δεν έχει ούτε έναν επιζώντα από τη θηριωδία των Βουλγάρων και Γερμανών ναζί.

Ενός λεπτού σιγή, όχι ως πράξη συνήθειας. Ενός λεπτού σιγή ως κατάθεση πόνου, ως βίωση οδύνης για την παράλογη απώλεια όλων όσων πλούτιζαν με την παρουσία τους την καθημερινότητα της πόλης των Σερρών, ενός λεπτού σιγή για όσους έως και τα μεσάνυχτα της 3^{ης} - 4^{ης} ημέρας του μήνα Μάρτη του 1943 αποτελούσαν κομμάτι της ζώσας ιστορίας της πόλης, όσους υπήρξαν φίλοι, γείτονες, συνάδελφοι, Σερραίοι συνδημότες.

* Ο **Χαράλαμπος Βουρουτζίδης** είναι ιστοριοδίφης και συγγραφέας μελετών και βιβλίων της τοπικής ιστορίας και της εβραϊκής κοινότητας των Σερρών.

ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΛΟΓΟΥ ΚΑΤΑ ΕΘΝΙΚΗΣ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ

Του ΣΑΜ ΝΑΜΙΑ

Στην επαύριο των τρομοκρατικών επιθέσεων της 7^{ης} Οκτωβρίου 2023, επίκεντρο των αντισιωνιστικών διαδηλώσεων και διαμαρτυριών κατέστη γρήγορα ο ακαδημαϊκός χώρος. Πανεπιστήμια μακρών παραδόσεων στα μεγαλύτερα αστικά κέντρα του Δυτικού κόσμου φάνηκαν να βρίσκονται σε ετοιμότητα να φιλοξενήσουν ηχηρά και -μερικές φορές- βίαια κινήματα που ευαγγελίζονταν την υπεράσπιση των θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων και την επικράτηση της ειρήνης. Κοιτώντας πίσω στις ανά περιόδους μαζικές διαμαρτυρίες, διαφαίνονται ορισμένα βασικά συμπεράσματα: οι κινητοποιήσεις είναι αποτέλεσμα μακροχρόνιας ριζοσπαστικοποίησης και επιβολής συγκεκριμένων πολιτικών θέσεων στον ακαδημαϊκό χώρο με την παράλληλη σίγαση μειοψηφούντων απόψεων, οι κινητοποιήσεις σπάνια υπήρξαν αυθόρμητες αλλά ήταν καθοδηγούμενες και με κεντρική οργάνωση, και εν τέλει αποδεικνύεται ότι ο σκοπός τους απείχε από το προβλεπόμενο αίτημα της ειρήνης.

Σχετικά με το καθεστώς στα πανεπιστήμια της Αμερικής, παρατηρείται τώρα μια προσπάθεια απόδοσης ευθυνών στα ίδια τα ιδρύματα για την ασθενή τους αντίδραση σε αναφορές προπηλακισμών και βίας εις βάρος του εβραϊκού πληθυσμού τους. Επιπλέον, η νέα κυβέρνηση πραγματοποίησε την προεκλογική της υπόσχεση διώκοντας εκείνους που πρωτοστάτησαν στις κινητοποιήσεις. Πρώτη τέτοια υπόθεση ήταν η σύλληψη ενός εκ των ηγετικών στελεχών του πανεπιστημιακού κινήματος με αίτημα την «αποεπένδυση από το απαρτχάιντ». Πρόκειται για τον μεταπτυχιακό φοιτητή Μαχμούντ Χαλίλ, του πανεπιστημίου Κολούμπια στη Νέα Υόρκη, ο οποίος διοργάνωσε μεγάλο μέρος των διαδηλώσεων και συμμετείχε σε βίαια επεισόδια που οδήγησαν στην κατάληψη πανεπιστημιακών κτιρίων, τον τραυματισμό πανεπιστημιακών υπαλλήλων και την πρόκληση εκτενών υλικών ζημιών. **Η σύλληψη του συγκεκριμένου φοιτητή και άλλες που έχουν ακολουθήσει έκτοτε, πυροδοτεί μια καίρια συζήτηση σχετικά με τα όρια της ελευθερίας λόγου στις Δυτικές**

κοινωνίες, σε συνδυασμό με το διακύβευμα της τήρησης κοινωνικής ευταξίας αλλά και εθνικής ασφάλειας.

Συνηγορία υπέρ της ελευθερίας λόγου

Ενας εκ των πλέον καταξιωμένων καθηγητών συνταγματικού δικαίου, ο Άλαν Ντέρσοβιτς, ειδικεύεται σε ζητήματα ελευθερίας λόγου και στη διάρκεια της μακράς σταδιοδρομίας του έχει κληθεί να υπερασπιστεί πλήθος υψηλά προβλεπόμενων υποθέσεων (έχει υπάρξει δικηγόρος του Ο. Τζ. Σίμπσον, του πυγμάχου Μάικ Τάισον και τελευταία του Προέδρου Τραμπ). Αξίζει να σημειωθεί επίσης ότι ο Ντέρσοβιτς είναι γνωστός υπέρμαχος του Ισραήλ και έχει γράψει και μιλήσει εκτενώς προς υπεράσπιση του Σιωνισμού. Σε μια πρόσφατη δημοσίευσή του για το ζήτημα της ελευθερίας λόγου, ο Ντέρσοβιτς προσφέρει μια παραβολή για την προσέγγιση της συνταγματικής σύγκρουσης. Ας φανταστούμε, λέει, έναν νεοναζί θιασώτη του Ολοκαυτώματος ο οποίος έχει κάνει τις απόψεις του γνωστές στο ευρύ κοινό και μάλιστα έχει ορ-

γανώσει δημόσιες συγκεντρώσεις προκειμένου να διαδηλώσει ένα μήνυμα μίσους κατά των Εβραίων και άλλων μειονοτήτων. Το σενάριο αυτό, συνεχίζει ο Ντέρσοβιτς, δεν είναι υποθετικό· το έτος 1978, μια εμβληματική υπόθεση εκδικάστηκε ενώπιον του Ανώτατου Δικαστηρίου των ΗΠΑ στην οποία μέλη του Εθνοσοσιαλιστικού Κόμματος της Αμερικής θέλησαν να πραγματοποιήσουν πορεία για την υποστήριξη των στόχων του Ναζισμού, η οποία μάλιστα θα πραγματοποιούνταν σε περιοχή της πολιτείας του Ιλινόι που είναι γνωστό ότι διαμένουν πολλοί επιζώντες του Ολοκαυτώματος. Καθώς άδεια για την πορεία αυτή δεν δόθηκε ποτέ, το Δικαστήριο εξέτασε εάν υπήρξε παραβίαση του δικαιώματος των διαμαρτυρούμενων στην ελευθερία του λόγου.

Στην υπεράσπιση του Εθνοσοσιαλιστικού Κόμματος βρέθηκε η Αμερικανική Ένωση Πολιτικών Ελευθεριών (American Civil Liberties Union-ACLU) με πρωτοστάτη τον Εβραίο δικηγόρο Ντέιβιντ Γκόλντμπεργκερ. **Η Ένωση δικαιολόγησε την απόφασή της να υπερασπιστεί το Εθνοσοσιαλιστικό Κόμμα υποστηρίζοντας ότι όσο αποτρόπαια και απεχθή προς την δημοκρατία είναι τα μηνύματα που επιχειρεί αυτό να διαδώσει, το δικαίωμα στην ελευθερία λόγου πρέπει να τηρηθεί ακέραιο. Η πραγματική και ανεμπόδιστη έκφραση του θεμελιώδους συνταγματικού δικαιώματος συνεπάγεται την προστασία ακόμη και εκείνων των περιπτώσεων όπου τα λόγια που χρησιμοποιούνται είναι προσβλητικά, πηγάζουν από το μίσος, θεμελιώνονται σε προπαγάνδα και είναι ανακριβή.** Το κράτος και η δικαστική εξουσία δεν μπορούν να αναλάβουν την ευθύνη να κρίνουν πότε τα λόγια που χρησιμοποιούνται έχουν πραγματική αξία στον δημόσιο λόγο, ούτε μπορούν να αποφασίσουν ποιες ιδέες αξίζει να ακουστούν και ποιες να φιμωθούν ως «μη αρεστές στην κοινωνία», ενώ για το ζήτημα του προσβλητικού χαρακτήρα της διαδήλωσης συγκεκριμένα προς τους επιζώντες του Ολοκαυτώματος, αυτό πρέπει να γίνεται ανεκτό στο πλαίσιο μιας δημοκρατικής κοινωνίας. **Η προσέγγιση που ακολούθησε εδώ το Δικαστήριο αναδεικνύει μια πολύ σημαντική δημοκρατική αρχή· δεν μπορούμε να επέμβουμε στον δημόσιο διάλογο και να περιορίσουμε την έκφραση**

μόνο και μόνο επειδή δεν συμφωνούμε με το περιεχόμενο του συγκεκριμένου μηνύματος. Προτίθεται μάλιστα το παράδειγμα των διαδηλώσεων στις οποίες ηγήθηκε ο Μάρτιν Λούθερ Κίνγκ την δεκαετία του '60 για την εξασφάλιση ίσων κοινωνικών δικαιωμάτων και στις οποίες αντίστοιχα επιχειρήματα περιστολής της ελευθερίας έκφρασης είχαν διατυπωθεί ως πρόσχημα για την κατάπνιξη περιεχομένου που δεν ήταν αρεστό.

Η υπεράσπιση των φοιτητών-διαδηλωτών στα πανεπιστήμια σήμερα και των νεοναζί που θέλουν να διατρανώσουν τις ιδέες τους, απηχούν στη διαχρονική ρήση του Βολταίρου: «Διαφωνώ με αυτά που λες, αλλά θα υπερασπιστώ μέχρι θανάτου το δικαίωμά σου να τα λες». Η ελευθερία του λόγου στις ανά τόπους έννομες τάξεις δεν μπορεί να θεμελιώνεται σε μια κρίση που υπεισέρχεται του περιεχομένου του λόγου καθ' εαυτού, αλλά μπορεί μόνο να σταθμίζει το συγκεκριμένο έννομο αγαθό με άλλα αιτήματα—όπως για παράδειγμα η σωματική ακεραιότητα κοινωνιών όταν τα λόγια καλούν σε άμεση βία—όταν αυτά έρχονται σε σύγκρουση. Ο Ντέρσοβιτς επιμένει ότι όσοι ενδιαφέρονται για την προστασία των δημοκρατικών θεσμών, πρέπει να κάνουν τη συγκεκριμένη διάκριση και να προσεγγίζουν αντικειμενικά και ψύχραιμα το δικαίωμα έκφρασης ως θεμελιώδη αρχή των θεσμών αυτών. **Αυτοαποκαλούμενοι «φιλο-Παλαιστίνιοι» φοιτητές και θιασώτες του Ολοκαυτώματος μπορούν να ενστερνίζονται αποτρόπαιες ιδέες και να τις διαδηλώνουν, διότι σε μια ελεύθερη κοινωνία δεν μπορεί να είναι η Δικαιοσύνη αυτή που θα κρίνει ποια λόγια μπορούν να ακουστούν και ποια όχι.** Αυτό είναι άλλωστε που ξεχωρίζει μια ουσιαστική δημοκρατία από τα απολυταρχικά καθεστώτα. Ο αντισημιτικός και αντιδημοκρατικός χαρακτήρας των εκάστοτε διαδηλώσεων πρέπει να καταδικάζεται κοινωνικά και ηθικά ως κοινή συνείδηση λογικά σκεπτόμενων ανθρώπων.

Συνηγορία υπέρ της εθνικής ασφάλειας

Σε ανάρτησή του σχετικά με τη σύλληψη του φοιτητή-διαδηλωτή στη Νέα Υόρκη, ο Πρόεδρος Τραμπ εξήγγειλε ότι αυτή ήταν η πρώτη σύλληψη από πολλές που θα ακολουθήσουν.

Από τις φοιτητικές κινητοποιήσεις στο Πανεπιστήμιο Columbia (12.10.2023). Δεύτερος από αριστερά ο Μαχμούντ Χαλίλ.

Πράγματι, έκτοτε έχουν ακολουθήσει περισσότερες συλλήψεις φοιτητών που συμμετείχαν σε πανεπιστημιακές «φιλο-παλαιστινιακές» διαδηλώσεις. Ο Λευκός Οίκος συμπλήρωσε ότι η κατηγορία εν προκειμένω εις βάρος των φοιτητών δεν είναι ότι έχουν απαραίτητα παραβιάσει τον νόμο, αλλά ότι η παρουσία τους στην χώρα απειλεί «τα συμφέροντα εξωτερικής πολιτικής και εθνικής ασφάλειας των Ηνωμένων Πολιτειών». **Το έννομο συμφέρον που σταθμίζεται εδώ έναντι της ελευθερίας λόγου είναι η δραστηριοποίηση των συγκεκριμένων υπόπτων για την «υποκίνηση υποστήριξης της Χαμάς και τη διάδοση αντισημιτισμού με τρόπο που αντίκειται στην εξωτερική πολιτική των Ηνωμένων Πολιτειών».**

Υποστηρίζεται η άποψη ότι δεν τίθεται εν προκειμένω ζήτημα παραβίασης του θεμελιώδους δικαιώματος στην ελευθερία του λόγου. **Εβραϊκοί οργανισμοί και άλλοι υπενθυμίζουν ότι αναφορικά με την υπόθεση του συγκεκριμένου φοιτητή και άλλων που πρωτοστάτησαν στις πανεπιστημιακές κινητοποιήσεις, οι εμπλεκόμενοι έφτασαν πολύ πιο μακριά από το να εκφράσουν απλά τις απόψεις τους σχετικά με ένα πολιτικό ζήτημα. Έκαναν κατάχρηση της ελευθερίας λόγου και οι πράξεις τους στόχευ-**

σαν στην περιθωριοποίηση και τον εκφοβισμό Εβραίων φοιτητών με βίαια και επιβλητικά μέσα (καταλήψεις χώρων και κτιρίων, διακοπή μαθημάτων, κλήση σε βία επαναλαμβάνοντας προπαγάνδα της Χαμάς, φυσική βία προς φοιτητές). Ο Υπουργός Εξωτερικών Μάρκο Ρούμπιο έχει επανειλημμένως χρησιμοποιήσει ως θεμέλιο για την δίωξη -ανάκληση φοιτητικής βίζας ή

απέλαση των συγκεκριμένων ατόμων- το νομικό καθεστώς που ισχύει για την εξ ύπαρξης έκδοση μιας τέτοιας βίζας. Τονίζει ότι αλλοδαποί υπήκοοι που επιθυμούν να γίνουν δεκτοί στη χώρα, οφείλουν να απαντήσουν σε ερωτήσεις σχετικά με τη συμμετοχή και εμπλοκή τους με αναγνωρισμένες τρομοκρατικές οργανώσεις. Πρόκειται για μια συνήθη και απολύτως νόμιμη διαδικασία για τον έλεγχο των αιτούντων βίζα και την προστασία της εθνικής ασφάλειας της χώρας. Όπως φυσιολογικά θα απορριπτόταν αίτηση που απαντά καταφατικά στην παραπάνω ερώτηση, αντίστοιχα λογικό είναι να ανακληθεί μια τέτοια βίζα στην περίπτωση που ο φοιτητής είτε απέκρυψε τις διασυνδέσεις του με τρομοκρατικές οργανώσεις είτε στο μεσοδιάστημα ενήργησε με τρόπο που παραβιάζει τον όρο αυτόν.

Υποστηρίζεται ότι μια τέτοια νομική δικαιολόγηση της περιστολής του δικαιώματος έκφρασης στη βάση απειλής προς την εθνική ασφάλεια θα μπορούσε να επιβιώσει ενός αυστηρού συνταγματικού ελέγχου. Ο νόμος απαιτεί την προστασία ενός «επιτακτικού κυβερνητικού συμφέροντος», όπως η απειλή της εθνικής ασφάλειας, που να δικαιολογεί μια τέτοια παρέμβαση. Αντίστοιχα συμβαίνει στις περισσότερες έννομες τάξεις, με την προϋπόθεση ωστόσο ότι ένα γενικά

διατυπωμένο «εθνικό συμφέρον» δεν χρησιμοποιείται καταχρηστικά και ως πρόσχημα για την καταστράτηγηση ατομικών ελευθεριών.

Φοιτητές που βρίσκονται σε καθεστώς ακαδημαϊκής βίζας ενστερνίζονται και μοιράζονται ιδέες που -όπως προφασίζονται οι ίδιοι- σκοπό έχουν την περιθωριοποίηση μελών της ακαδημαϊκής κοινότητας που είναι «συνένοχοι στην Γενοκτονία στην Γάζα». Επακόλουθο είναι ότι οι φοιτητές αυτοί παραβιάζουν πολλαπλώς τους όρους της ακαδημαϊκής κοινότητας, περιθωριοποιώντας τους συμφοιτητές τους, και διακινδυνεύουν την παραμονή τους στη χώρα. **Όπως αναφέρει η Ντέμπορα Λίπσταντ, τέως Ειδική Απεσταλμένη του Προέδρου των ΗΠΑ για την Καταπολέμηση του Αντισημιτισμού, φοιτητές έχουν αναλάβει με δικαιωματίστικο και αυταρχικό τρόπο την διακυβέρνηση πανεπιστημίων, άτρωτοι από οποιεσδήποτε νομικές συνέπειες, και έχουν εγκαταστήσει ένα καθεστώς ανελευθερίας έκφρασης που υπονομεύει το εκπαιδευτικό περιβάλλον.** Αρνούμενη να αναλάβει διδακτική θέση υπό αυτές τις συνθήκες, η Λίπσταντ επιμένει ότι πολλοί τέτοιοι μασκοφόροι φοιτητές, υποκινούμενοι μαζικά και αποπροσωποποιημένα, καταπιέζοντας βίαια κάθε αντιφρονούσα άποψη στο όνομα της δικής τους ακλόνητης φιλοσοφίας, υπονομεύουν τον ίδιο τον θεσμό της ανώτατης εκπαίδευσης. Την ίδια στιγμή, η πανεπιστημιακή διοίκηση απαντά ασθενικά.

Υπό αυτές τις συνθήκες, η επίκληση του νομικού καθεστώτος σχετικά με την έκδοση ακαδημαϊκής βίζας και ο περιορισμός όσων παραβιάζουν τους όρους, προβάλλεται ως μια πραγματική εναλλακτική που έρχεται να υποκαταστήσει την πανεπιστημιακή διοίκηση εκεί που αδρανεί. Φοιτητές χάνουν το δικαίωμά τους να βρίσκονται στη χώρα και απομακρύνονται κατ' ανάγκη από τα πανεπιστήμια. **Η δράση τους μπορεί να γίνεται στο όνομα της ελευθερίας έκφρασης, ωστόσο έχει την πραγματική συνέπεια της περιστολής αντίρροπων συνταγματικών αξιών, συγκεκριμένα την ασφάλεια της ακαδημαϊκής κοινότητας και την ελευθερία έκφρασης διαφορετικών απόψεων που υπό την απειλή βίας έχουν φιωθεί.**

Συμπεράσματα

Ο Ντέρσοβιτς ισχυρίζεται ότι οι φοιτητές-διαδηλωτές σήμερα στη Δύση πρέπει να λάβουν μεταχείριση αντίστοιχη με αυτή των νεοναζί που ήθελαν να διαδηλώσουν για την Άρια φυλή: οφείλουμε να υπερασπιστούμε το συνταγματικό τους δικαίωμά τους και να μην τους τιμωρήσουμε (στην προκειμένη περίπτωση οι φοιτητές να μην απελαθούν), εφόσον όσα είπαν και έκαναν προστατεύονται από την ελευθερία λόγου και εφόσον δεν απέκτησαν τη βίζα τους με δόλο. Οφείλουμε ταυτόχρονα να τραβήξουμε μια πολύ καθαρή γραμμή και να μην τους υπερασπιστούμε ως προς το περιεχόμενο και την ηθική αξία των όσων είπαν και έκαναν. **Δύο πράγματα μπορούν να ισχύουν ταυτόχρονα, ειδικά όταν πρόκειται για την ελευθερία του λόγου: αυτά που είπε και έκανε κάποιος μπορεί να είναι συνταγματικά υπερασπίσιμα, αλλά ταυτόχρονα ηθικά κατακριτέα.** Αυτό ενδέχεται να ισχύει στην περίπτωση του φοιτητών-διαδηλωτών.

Στην σύγκρουση αντίρροπων συνταγματικών αξιών υπό καθεστώς δημοκρατίας και ανεξαρτησίας της δικαιοσύνης, δεν μπορεί να υπεισέρχονται πολιτικές εκτιμήσεις και κίνητρα ως πρόφαση. **Έκφραση που κρίνουμε ότι δεν συνάδει με τις δημοκρατικές μας αξίες δεν μπορεί να είναι αυτομάτως απαγορευμένη έκφραση, αφού η ίδια η κρίση περί του τι συνάδει και τι αντιβαίνει τις δημοκρατικές αξίες είναι δυναμική και δεν μπορεί να ανατεθεί σε κάποια επιτροπή ή κάποιο κυβερνητικό όργανο.**

Ωστόσο, κρίσιμο είναι να εξετάζεται η εκάστοτε περίπτωση μεμονωμένα και η δημόσια συζήτηση να διενεργείται επί τη βάση της συγκεκριμένης υπόθεσης. Η συμμετοχή ορισμένων εκ των φοιτητών σε πράξεις βανδαλισμού, βίας προς άλλους φοιτητές, ευρύτερα παραβίασης των πανεπιστημιακών κανόνων ή συνεννόηση και εμπλοκή με τρομοκρατικές οργανώσεις, επόμενο είναι να επιφέρει συνέπειες στον εμπλεκόμενο. Επιχειρήματα ελευθερίας έκφρασης θα ήταν λάθος να εργαλειοποιηθούν σε μια τέτοια περίπτωση.

** Ο Σαμ Ναμίας είναι απόφοιτος της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου Κολούμπια, της Νέας Υόρκης.*

Αποκαλυπτήρια του Τοίχου των Ονομάτων στη Συναγωγή Αθηνών

Ενα μνημείο-ντοκουμέντο, ο «Τοίχος των Ονομάτων», τοποθετήθηκε στη Συναγωγή Μπεθ Σαλώμ της Αθήνας και εγκαινιάστηκε την Πέμπτη 24 Απριλίου 2025, στο πλαίσιο της εκδήλωσης για τα θύματα του Ολοκαυτώματος (Γιομ Ασοά), που διοργάνωσε η Ισραηλιτική Κοινότητα Αθηνών.

Στον «Τοίχο των Ονομάτων» αναγράφονται για πρώτη φορά τα ονόματα των 1.029 ταυτοποιημένων θυμάτων του Ολοκαυτώματος στην Αθήνα. Πρόκειται για τα ονόματα των Εβραίων που συνελήφθησαν στην Αθήνα την περίοδο του Διωγμού (Σεπτέμβριος 1943-Σεπτέμβριος 1944), εκτοπίστηκαν και δολοφονήθηκαν στα ναζιστικά στρατόπεδα θανάτου, καθώς εκείνων που δολοφονήθηκαν εντός της ελληνικής επικράτειας στην προσπάθειά τους να διαφύγουν της σύλληψης και του εκτοπισμού.

Το μνημείο υλοποιήθηκε κατόπιν χρηματοδότησης από το γερμανικό Υπουργείο Εξωτερικών από πόρους του Ελληνογερμανικού Ταμείου για το Μέλλον, τον κ. Νισσήμ Μιγιονή και άλλους δωρητές.

Η εκδήλωση, παρουσία του Γ. Γραμματέα Θρησκευμάτων κ. Γιώργου Καλαντζή, ξεκίνησε με επιμνημόσυνη δέηση από τον Ραββίνο Αθηνών Γκαμπριέλ Νεγρίν. Στη συνέχεια χαιρετισμό απηύθυνε ο Πρόεδρος της Ισραηλιτικής Κοινότητας Αθηνών, κ. Αλβέρτος Ταραμπούλους, ο οποίος τιμώ-

ντας τη μνήμη των θυμάτων, αναφέρθηκε στο νέο μνημείο, στην αναπαλαιωμένη φορτάμαξα που πρόκειται να τοποθετηθεί στο κέντρο της Αθήνας, καθώς και στην εβραϊκή κληρονομιά στην Ελλάδα. Ακολούθησαν: ο χαιρετισμός του Γεν. Γραμματέα του Κεντρικού Ισραηλιτικού Συμβουλίου Ελλάδος, κ. Βίκτωρα Ελιέζερ, οι ομιλίες του καθηγητή Ιστορίας και Εντεταλμένου Ερευνητή της Ισραηλιτικής Κοινότητας Αθηνών κ. Φίλιππου Κάραμποτ

(δημοσιεύεται παρακάτω), ο οποίος πραγματοποιήσει την έρευνα και τη συλλογή στοιχείων για τα ταυτοποιημένα θύματα, της Προέδρου του Συλλόγου Απογόνων Ολοκαυτώματος, κας Μπέλλας Ααρών και του τέως Προέδρου του

Συλλόγου Απογόνων Ολοκαυτώματος, κ. Μάριο Σούση.

Κατά τη διάρκεια της τελετής, απονεμήθηκε τιμητική πλακέτα στον κ. Μάριο Σούση για τη συμβολή του στην καταγραφή και ανάδειξη των ονομάτων των θυμάτων. Συγκινητική ήταν επίσης η τελετή αφής του κεριού μνήμης από τον Πρέσβη του Ισραήλ στην Ελλάδα, κ. Νόαμ Κατς.

Μετά από ενός λεπτού σιγή, οι παρευρισκόμενοι μεταφέρθηκαν στον «Τοίχο Ονομάτων», στο πλάι της Συναγωγής Μπεθ Σαλώμ, όπου πραγματοποιήθηκε η αποκάλυψη των πλακών με τα ονόματα των θυμάτων του Ολοκαυτώματος στην Αθήνα – μια συγκλονιστική στιγμή μνήμης και τιμής.

Ο Γ.Γ. Θρησκευμάτων Γ. Καλαντζής με την ηγεσία του Ελληνικού Εβραϊσμού στην εκδήλωση αποκαλυπτηρίων του Μνημείου.

Θύματα χωρίς μνήματα*

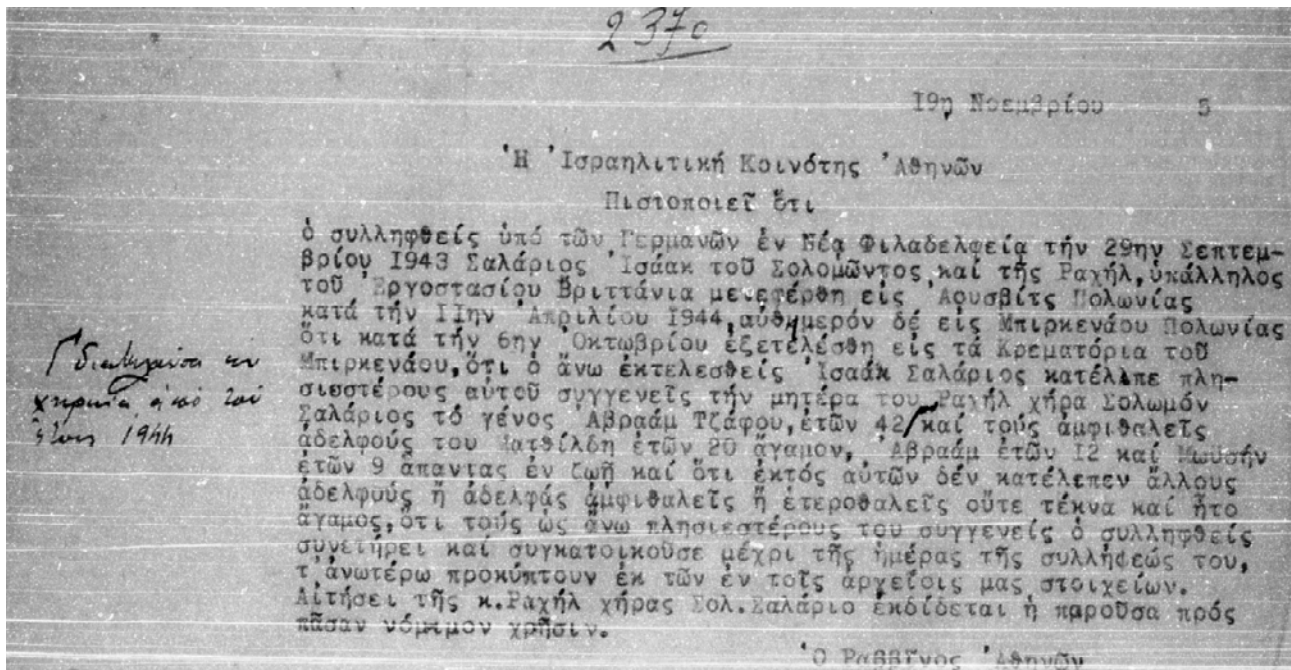
ΤΟΥ ΦΙΛΙΠΠΟΥ ΚΑΡΑΜΠΟΤ

Στη μνήμη του Μέλη Ι. Δέντες

(Χανιά 1929 – Τελ Αβίβ 2024)

Όπως καταδεικνύει η αναμνηστική πλάκα που βρίσκεται στον προαύλιο χώρο των γραφείων της Ισραηλιτικής Κοινότητας Αθηνών (ΙΚΑ), στη διάρκεια του Διωγμού οφείλουμε να αναφερόμαστε σε Εβραίους στην Αθήνα –και όχι σε Εβραίους της Αθήνας. Έως την ιταλική συνθηκολόγηση, τον Σεπτέμβριο του 1943, στους περίπου 3.500 Εβραίους της πρωτεύουσας

σμένους, εξουθενωμένους, φοβισμένους». Είναι δε ενδεικτικό ότι σε λίστα επιζώντων στην Αθήνα (τέλη Νοεμβρίου 1944), όπου καταγράφεται και ο τόπος κατοικίας τους πριν τον Διωγμό, το ποσοστό των μη αθηναίων Εβραίων ανέρχεται σε 43%. Μ' άλλα λόγια, την επαύριον της Καταστροφής, η ίδια η ΙΚΑ δεν ήταν σε θέση να γνωρίζει πόσα εν δυνάμει θύματα βρίσκονταν στην Αθήνα το φθινόπωρο του 1943, πόσο μάλ-

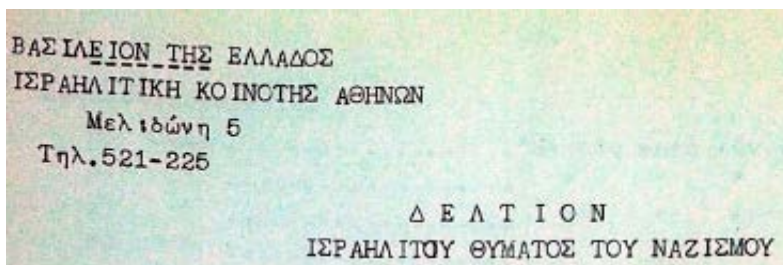

Βεβαίωση της ΙΚΑ, με ημερομηνία 19.11.1945, που πιστοποιεί τον εκτοπισμό μέλους της, του Ισαάκ Σαλάριο, στο Άουσβιτς. ©ΙΚΑ

την παραμονή του Β' Παγκοσμίου Πολέμου είχε προστεθεί τουλάχιστον διπλάσιος αριθμός Εβραίων στην Αθήνα. Νεοφερμένοι, πρόσφυγες και, από την έναρξη του Διωγμού στη γερμανοκρατούμενη Θεσσαλονίκη, διωκόμενοι προσπάθησαν να χαθούν «μέσα στη μεγάλη πόλη, τη βαθιά τραυματισμένη, με τους κατοίκους της πεινα-

λον απ' τη στιγμή που το αναθεωρημένο μητρώο, αν φυσικά υπήρχε, φέρεται να κατέστρεψε λίγο πριν τη διαφυγή του στο βουνό ο ραβίνος Ηλίας Μπαρζιλιά.

* Το κείμενο που δημοσιεύεται εδώ βασίζεται στην ομιλία που εκφώνησε ο γράφων στην Τελετή Μνήμης για τα Θύματα του Ολοκαυτώματος στην Αθήνα (Συναγωγή Μπεθ Σαλώμ, 24 Απριλίου 2025) και στα αποκαλυπτήρια του «Τοίχου των Ονομάτων».

Δελτίον Ισραηλίτου Θύματος του Ναζισμού

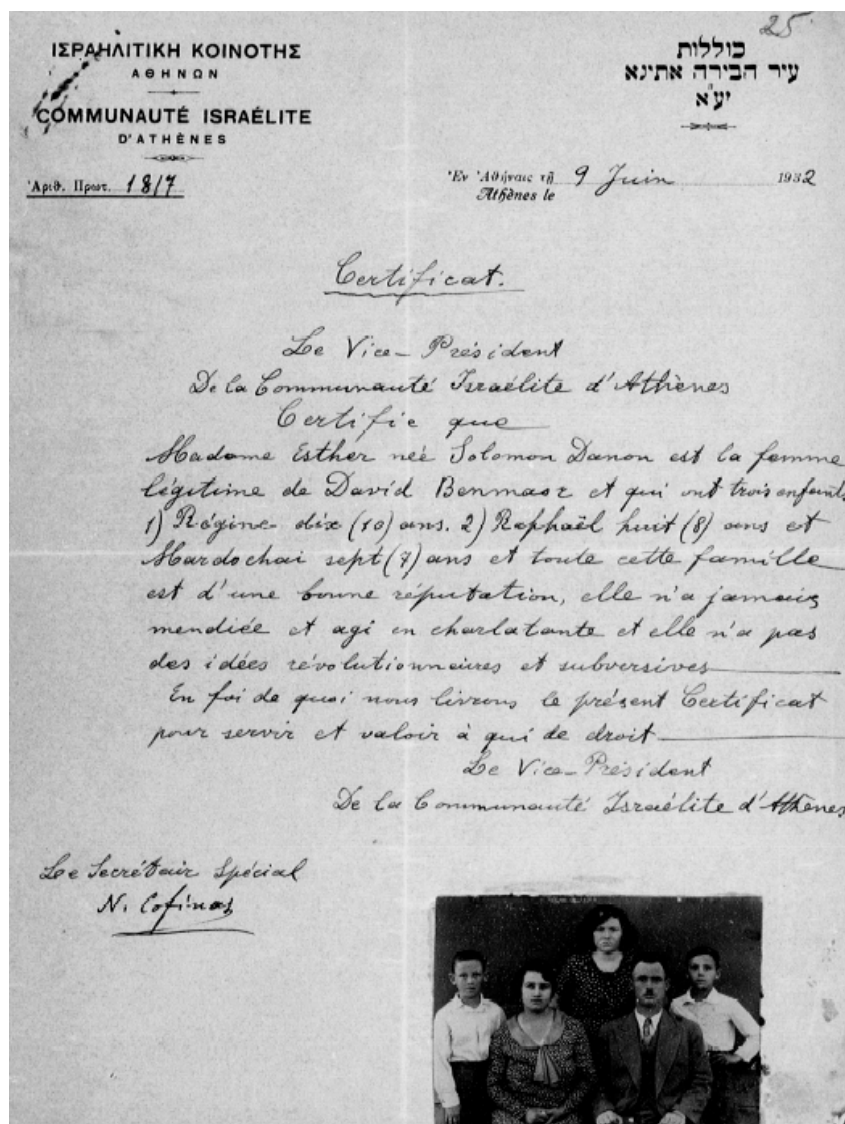
©ΙΚΑ

Η ταυτοποίηση των συλληφθέντων Εβραίων στην Αθήνα, οι οποίοι στη συνέχεια εκτοπίστηκαν και δολοφονήθηκαν στο Άουσβιτς-Μπιρκενάου, όπως και εκείνων που ευρισκόμενοι στην πρωτεύουσα δολοφονήθηκαν εντός της ελληνικής επικράτειας στην προσπάθειά τους να διαφύγουν της σύλληψης και του εκτοπισμού,

επιτεύχθηκε μέσα από την ενδελεχή έρευνα, την αξιολόγηση και την αξιοποίηση πραγματολογικού υλικού που απόκειται σε πλήθος αρχειακών φορέων και κοινοτήτων μνήμης στην Ελλάδα και το εξωτερικό.

Με την άδεια της ΙΚΑ, το 2016 ξεκίνησα να καταγράψω αρχειακό υλικό που βρισκόταν διάσπαρτο και αταξινόμητο σε διάφορους κοινοτικούς χώρους. Τα μεταπολεμικά μητρώα, οι πάνω από δέκα χιλιάδες βεβαιώσεις που εξέδωσε η κοινότητα έπειτα από αίτηση των μελών της (νυν και πρώην), και περίπου 900 δελτία «Ισραηλίτου Θύματος του Ναζισμού», που συμπληρώθηκαν από επιζήσαντες στο πλαίσιο του

Ν.Δ. 4178/1961, αποδείχτηκαν πολύτιμα για την καταγραφή και ταυτοποίηση των «μαρτυρικάς θανατωθέντων».

Πιστοποιητικό της ΙΚΑ, με ημερομηνία 9.6.1932.

©United States Holocaust Memorial Museum

Συναφή ποσοτικά και ποιοτικά δεδομένα αντλήθηκαν, επίσης, από το διασωθέν προπολεμικό αρχείο της κοινότητας που απόκειται στο Μουσείο Ολοκαυτώματος στην Ουάσινγκτον, από το ψηφιοποιημένο αρχείο του Κεντρικού Ισραηλितικού Συμβουλίου Ελλάδος, από τις αιτήσεις αποζημίωσης που υποβλήθηκαν στο Πρωτοδικείο Αθηνών (επίσης στο πλαίσιο του Ν.Δ. 4178), από το ιστορικό αρχείο της Ισραηλितικής Κοινότητας Θεσσαλονίκης, από πλήθος προφορικών και γραπτών μαρτυριών στα ελληνικά, αγγλικά, γαλλικά και εβραϊκά, από προφορικές συνεντεύξεις που διεξήγαγα στην Ελλάδα και στο Ισραήλ, από τα ψηφιακά αρχεία της American Jewish Joint Distribution Committee και της International Tracing Service,

καθώς και από τη βάση δεδομένων του Γιαντ Βασσέμ.

Ιδιαίτερα σημαντική στην ταυτοποίηση των θυμάτων υπήρξε η συμβολή της υπεύθυνης του Ιστορικού Αρχείου της Ισραηλιτικής Κοινότητας Θεσσαλονίκης Αλίκης Αρούχ και της ερευνήτριας Σόφης Κωστή. Τις ευχαριστώ θερμά για την ανεξάντλητη υπομονή που επέδειξαν στις συνεχείς και επίμονες οχλήσεις μου –και εξακολουθούν να επιδεικνύουν, καθώς η έρευνα συνεχίζεται. Για παράδειγμα, από την ημέρα κοπής των πλακών, ήδη έχουν ταυτοποιηθεί οκτώ επιπλέον θύματα.

Δ Η Λ Ω Σ Ι Σ

491

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΟΥ ΑΠΟΒΙΩΣΑΝΤΟΣ ΟΜΗΡΟΥ

ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟΝ ..ΜΠΕΤΣΙΚΑΣ ΡΑΦΑΗΛ & ΝΕΟΝ.....

ΤΟΠΟΣ ΓΕΝΝΗΣΕΩΣ.....ΧΑΛΔΙΑ.....ΚΡΙΤΗΣ.....

ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ ΣΥΛΛΗΨΕΩΣ.....24 ΜΑΡΤΙΟΥ 1944.....

ΗΛΙΚΙΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΣΥΛΛΗΨΗΝ.....55.....ΕΤΕΡ.....

ΤΟΠΟΣ ΣΥΛΛΗΨΕΩΣ.....ΑΘΗΝΑΙ.....λ.....

ΤΟΠΟΣ ΚΑΙ ΧΡΟΝΟΣ ΘΑΝΑΤΟΥ.....ΓΕΡΜΑΝΙΑ.....

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΟΥ ΚΛΗΡΟΝΟΜΟΥ

ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟΝ ..ΤΡΕΒΙΖΑ ΧΡΗΣΟΥ ΝΑΔ ΣΑΜΟΥΗΛ.....

ΔΙΕΥΘΥΝΣΙΣ.....ΑΙΘΡΩΣ 9.....ΑΘΗΝΑΙ.....

ΣΥΓΓΕΝΕΙΑ.....ΠΑΤΕΡΑΣ μου.....

'Εν 'Αθήναις τῇ 24 6 1958

Ο ΔΗΛΩΝ

ὁ πογρ. Τρέβιζα Χρῦ

Στοιχεία αποβιώσαντος ομήρου σε δήλωση κληρονόμου του (24.6.1958).

©ΚΙΣΕ

Ευχής έργον θα είναι το μνημείο για τα θύματα του Ολοκαυτώματος στην Αθήνα να ευαισθητοποιήσει τους αρμοδίους φορέων και να επιτρέψουν την πρόσβαση στα αρχεία τους. Στο Ληξιαρχείο Αθηνών, στο Ειδικό Ληξιαρχείο Αθηνών και στην Υπηρεσία Αναζήτησης του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού απόκειται ογκώδες πραγματολογικό υλικό, η μελέτη του οποίου αναμφίβολα θα οδηγήσει στην ταυτοποίηση νέων θυμάτων, ειδικότερα μεταξύ των εβραϊόπουλων που γεννήθηκαν στην Αθήνα στη διάρκεια της Κατοχής και δολοφονήθηκαν μαζί με τους γονείς τους. Χωρίς επιζήσαντες συγγενείς πρώτου βαθμού, κανείς δεν αναζητήσε αυτά τα αθώα πλάσματα, θύματα της επαίσχυντης βιομηχανίας θανάτου των Γερμανών κατακτητών και των συνεργατών τους.

Είναι προφανές ότι η ερευνητική ενασχόληση με τα θύματα του Ολοκαυτώματος στην Αθήνα, η δημιουργία συναφών βάσεων δεδομένων, καθώς και η ταυτοποίηση των δολοφονηθέντων και των επιζήσαντων στα στρατόπεδα θανάτου εκκινούν από μία αδήριτη υποχρέωση απέναντι στα θύμα-

τα και τους επιζήσαντες του Διωγμού και της Καταστροφής. Θεωρώ ότι όσο κατανοητή και να είναι η επιμονή φορέων στην Ελλάδα και το εξωτερικό, εβραϊκών και μη, στην παράθεση ποσοτικών δεδομένων για τα θύματα, η αποδόμηση των σαθρών επιχειρημάτων των διαρκώς αυξανόμενων αρνητών της Καταστροφής δεν θα πρέπει να νοηματοδοτείται μόνο με αναφορά σε μεγέθη απωλειών.

Σε ό,τι με αφορά, θα συνεχίσω να πορεύομαι με βαθιά ενσυναίσθηση και σεβασμό προς τα θύματα και τους επιζήσαντες, στέκοντας απέναντι σε κάθε είδους ευτελισμό της Καταστροφής στη δημόσια σφαίρα. Είναι απολύτως αναγκαίο, ατυχείς εκφράσεις, ειδικά όταν διατυπώνονται από δημόσια χείλη, να αποδομούνται άμεσα από τους επαΐοντες. Επιπλέον, στο μέτρο του δυνατού, θα προσπαθήσω να «αποκαταστήσω» έτι περαιτέρω τις διαδρομές των χιλίων και πλέον θυμάτων του Ολοκαυτώματος στην Αθήνα· να φανταστούμε πώς ήταν η καθημερινότητά τους μέσα από τις φωτογραφίες που έχουν διασωθεί· να αφουγκραστούμε

Griech. Jude Au: 182.532

Konzentrationslager Art der Haft: Gef.-Nr.: 120.031

Name und Vorname: Dentes, Samuel ✓

geb.: 15. 8. 1929 zu: Kreta - Hania

Wohnort: Hania (Insel Kreta)

Beruf: Fabrik-Arbeiter - ~~Musiker~~ Rel.: mos

Staatsangehörigkeit: Griechenland Stand: led.

Name der Eltern: Vater: Musiker, Isaac D. Rasse:

Wohnort: Mutter: Mato D, geb. Dentes

Name der Ehefrau: Die beiden Eltern wohnen Rasse:

Wohnort: Athen, Elija-Pouloupulu 24

Kinder: Alleiniger Ernährer der Familie oder der Eltern: 23. 1. 1945 in K.L. Bu

Vorbildung:

Militärdienstzeit: Dentes Samouhl von 23. 1. 45 KL Auschwitz

Kriegsdienstzeit: von bis

Grösse: Nase: Haare: Gestalt:

Mund: Bart: Gesicht: Ohren: 77360

Sprache: Augen: Zähne:

©International Tracing Service

Καρτέλα εισαγωγής στο Άουσβιτς του Σαμουήλ (Μέλη) Δέντες, από την Κρήτη και απόσπασμα από την μαρτυρία του στο Αρχείο του Γιαντ Βασέμ.

τις φωνές τους, όπως μας μεταφέρονται από τις προσωπικές μαρτυρίες και ενθυμήσεις των επιζήσαντων συγγενών τους· να σκύψουμε μπροστά στο άλγος και την οδύνη των επιζήσαντων· να δημιουργήσουμε, επιτέλους, μια «κοινότητα μνήμης». Ποιος αλήθεια γνωρίζει ότι πέρσι έφυγε απ' τη ζωή ο τελευταίος επιζήσας των στρατοπέδων θανάτου που συνελήφθηκε στην Αθήνα και εκτοπίστηκε στο Άουσβιτς-Μπίρκεναου τον Απρίλιο του 1944, ο Μέλη (Σαμουήλ) Δέντες, του Ισαάκ και της Ματώ;

Σε κάθε περίπτωση, τα ελλιπή ποσοτικά δεδομένα δεν θα πρέπει να αποτελούν πρόσκομμα, ούτε να χρησιμοποιούνται

ως δικαιολογία, για την μη ταυτοποίηση και «αποκατάσταση» των δολοφονηθέντων. Αν και με μεγάλη καθυστέρηση, σήμερα εκπληρώνεται μέρος της υποχρέωσής μας να αποτίσουμε φόρο τιμής σε αυτά τα θύματα χωρίς μνήματα. Εν ευθέτω χρόνω δε, η δημιουργία ιστοσελίδας με αντικείμενο το Ολοκαύτωμα στην Αθήνα θα καταδείξει ότι τα θύματα και οι επιζήσαντες των στρατοπέδων θανάτου ήταν άνθρωποι με παρελθόν.

* Ο **Φίλιππος Κάραμποτ** είναι καθηγητής Ιστορίας, διευθυντής του Εργαστηρίου Μελέτης Εβραίων Ελλάδας, εντεταλμένος ερευνητής της Ισραηλιτικής Κοινότητας Αθηνών και συγγραφέας μελετών με αντικείμενο την εβραϊκή παρουσία στην Ελλάδα στη νεότερη εποχή.

Στα βαγόνια του τρένου μας στρίμωξαν, δεν υπήρχε καθόλου ελεύθερος χώρος. Ήμασταν υποχρεωμένοι να κάνουμε τις σωματικές ανάγκες σε κοινή θέα. Κάποιος μου έκλεψε τα παπούτσια. Δεν κατάλαβα ποιος και πως το έκανε. Αναγκάστηκα να πάρω τα παπούτσια ενός ανθρώπου που πέθανε κατά τη διάρκεια του ταξιδιού. Ήταν πολύ μεγάλα... αλλά δεν είχα άλλη επιλογή. Ήμουν μαζί με τον πατέρα, τη μητέρα και την αδελφή μου. Δεν είχαμε τρόφιμα ούτε καθαρό νερό. Δεν προσευχόταν κανείς. Άλλωστε ποιος θα μπορούσε να προσευχηθεί κάτω από αυτές τις συνθήκες βρωμιάς;

©Yad Vashem, μτφ από τα εβραϊκά Σόφη Κωστή

Η ανακαινισμένη συναγωγή «Ετς Χαγίμ» της Λάρισας άνοιξε ξανά τις πύλες της

«Πριν από πεντέμισι χρόνια η αποκατάσταση της Συναγωγής «Ετς Χαγίμ» έμοιαζε σαν όνειρο... Σήμερα είναι μια πραγματικότητα, με την οποία τιμούμε το παρελθόν μας, γιορτάζουμε την ενότητα, τη συνεργασία και την πίστη που έφεραν αυτό το αποτέλεσμα και δίνουμε υπόσχεση για το μέλλον – ένα μέλλον όπου οι αξίες μας θα συνεχίσουν να μεταλαμπαδεύονται στις επόμενες γενιές. Η Συναγωγή «Ετς Χαγίμ» δεν είναι μόνο ένα κτίριο. Είναι η καρδιά της Κοινότητάς μας. Και σήμερα στέκει πάλι όρθια, σαν δέντρο της ζωής – ριζωμένο στο παρελθόν, στραμμένο στο φως».

Με αυτά τα λόγια ο πρόεδρος της **Ισραηλιτικής Κοινότητας Λάρισας Μωυσής Μανουάχ** ξεκίνησε την ομιλία του, χαιρετίζοντας τα εγκαίνια της ανακατασκευασμένης συναγωγής.

Η τελετή, στην οποία κυριάρχησε η συγκίνηση, καθώς «ένα ιστορικό κτίριο, ένας χώρος πίστης, μνήμης και παράδοσης άνοιξε και πάλι τις πύλες του», έγινε στις 15.6.2025, παρουσία εκπροσώπων της ελληνικής Κυβέρνησης, του γερμανικού κράτους, εκπροσώπων του ΚΙΣΣΕ και των Ισραηλιτικών Κοινοτήτων απ' όλη την Ελλάδα και το εξωτερικό, τοπικών Αρχών και πλήθους μελών της Ισραηλιτικής Κοινότητας Λάρισας.

«Η σημερινή ημέρα», τόνισε ο κ. Μανουάχ, «αποτελεί μια ιδιαίτερη στιγμή στη σύγχρονη ιστορία της Ισραηλιτικής Κοινότητας Λάρισας, καθώς με συγκίνηση επαναφιερώνουμε τη Συναγωγή «Ετς Χαγίμ» στη λατρεία του Θεού, στον πολιτισμό του τόπου και στην ιστορία του Ελληνικού Εβραϊσμού», υπογραμμίζοντας ότι «η Συναγωγή μας στάθηκε αγέρωχη για πάνω επί 150 χρόνια, σύμβολο της μακραίωνης παρουσίας της Εβραϊκής Κοινότητας στη Λάρισα».

Η εκδήλωση, που συντόνιζε η διευθύντρια της Κοινότητας κ. Αλίνα Μωυσή, ξεκίνησε με την κοπή της κορδέλας, για να ακολουθήσει το θρησκευτικό μέρος, όπως και η ομιλία του ραβίνου της Λάρισας, Ηλία Σαμπετάι, για να ακουστεί στη συνέχεια ένα εβραϊκό τραγούδι για τη Λάρισα.

Ο κ. Μανουάχ ευχαρίστησε όλους όσοι συνέβαλαν στην υλοποίηση του έργου της ανακατασκευής που διήρκεσε πεντέμισι χρόνια, για να τονίσει ότι «ο μέγας ευεργέτης του έργου υπήρξε αναμφίβολα η Περιφέρεια Θεσσαλίας. Χωρίς τη δική της στήριξη, θα

Οι επίσημοι κόβουν την κορδέλα των εγκαίνιων της Συναγωγής Λάρισας.

ήμασταν ακόμη ανάμεσα σε χαλάσματα. Ένα ευχαριστώ ανήκει στον πρώην περιφερειάρχη, Κώστα Αγοραστό, που, μετά από πολλές προσπάθειές του, κατάφερε την υπογραφή προγραμματικής σύμβασης, μέσω του Υπουργείου Πολιτισμού, για την αναστήλωση της συναγωγής μας.

Ένα μεγάλο ευχαριστώ απευθύνεται στον παρόντα περιφερειάρχη, Δημήτρη Κουρέτα, ο οποίος, με την ιδιαίτερη ευαισθησία του σε θέματα Πολιτισμού, έθεσε ως μια από τις προτεραιότητες της θητείας του την ολοκλήρωση αυτού του έργου, το οποίο εγκαινίασε. Θα ήθελα, επίσης, να ευχαριστήσω τους ανθρώπους των υπηρεσιών της Περιφέρειας, που στάθηκαν δίπλα μας σε κάθε βήμα, με προσωπικό ενδιαφέρον.

Ο δεύτερος σημαντικός ευεργέτης του έργου είναι το κράτος της Γερμανίας. Μέσω του Προγράμματος «Γερμανο-Ελληνικό Ταμείο για το Μέλλον» ήταν αυτοί που πρόσφεραν την πρώτη χρηματοδότηση, με την οποία το έργο ξεκίνησε, αλλά και την τελευταία, με την οποία ολοκληρώθηκε! Η συνεργασία μας σε όλη αυτήν την πορεία με το Γενικό Προξενείο της Γερμανίας στη Θεσσαλονίκη, τόσο με τους διπλωμάτες όσο και με το προσωπικό του, υπήρξε άψογη και δημιούργησε σχέσεις αμοιβαίας φιλίας και εκτίμησης.

Από την ομιλία της Υπουργού Παιδείας Σοφίας Ζαχαράκη.

Το Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο και όλες οι Ελληνικές Εβραϊκές Κοινότητες στάθηκαν αρωγοί από την πρώτη στιγμή, εξαντλώντας τις οικονομικές δυνατότητές τους, με την πεποίθηση ότι ένα τέτοιο εγχείρημα ανήκει σε ολόκληρο τον Εβραϊσμό. Τους ευχαριστούμε πολύ για την αδελφική τους αλληλεγγύη. Την ίδια αλληλεγγύη έδειξαν και αρκετοί Εβραϊκοί Οργανισμοί του εξωτερικού».

Η **υπουργός Παιδείας Σοφία Ζαχαράκη** κάνοντας λόγο για ιδιαίτερη συγκινητική στιγμή σημείωσε τη μακρά θρησκευτική παράδοση των Λαρισαίων Εβραίων, τόνισε πως η ιστορική Συναγωγή της Λάρισας δεν υπέκυψε, αλλά αναστηλώθηκε, σημειώνοντας, επίσης, τη θρησκευτική ελευθερία και πως η Λάρισα ενσαρκώνει το πνεύμα συνεργασίας.

Ακολούθησε η **απονομή πλακετών** στους δέκα μεγάλους ευεργέτες. Ο **περιφερειάρχης Θεσσαλίας Δημ. Κουρέτας**, παραλαμβάνοντας την πλακέτα απηύθυνε χαιρετισμό, σημειώνοντας, μεταξύ άλλων, ότι «η διατήρηση της ιστορίας και της κληρονομιάς της Ισραηλιτικής Κοινότητας Λάρισας αποτελεί σημαντικό κεφάλαιο για την κατανόηση του πολυδιάστου χαρακτήρα της τοπικής κοινωνίας. Αξίζουν συγχαρητήρια στην Ισραηλιτική Κοινότητα για την έντονη κοινωνική και φιλανθρωπική δράση, την πολιτιστική της συνεισφορά, καθώς οι παραδόσεις, τα έθιμα και οι θρησκευτικές εκδηλώσεις της κοινότητας εμπλούτισαν το πολιτιστικό μωσαϊκό της Λάρισας και καλλιέργησαν πνεύμα αλληλοκατανόησης και συνύπαρξης.

Το έργο δε θα μπορούσε να ολοκληρωθεί χωρίς τη χρηματοδότηση της Περιφέρειας που όφειλε να εξοφλήσει ένα ακόμα γραμμάτιο στην ιστορία, όμως το χρέος μας στη μνήμη θα είναι πάντα ανεξόφλητο».

Ακόμη, υπογράμμισε ότι «η Θεσσαλία έχει μια μεγάλη διαδρομή που είναι πολυπολιτισμική, χριστιανική, μουσουλμανική, εβραϊκή, μια διαδρομή με σεβασμό στην ανεξιθρησκία. Η Θεσσαλία είναι ιστορικά

τόπος συνύπαρξης και αλληλοσεβασμού, τόπος περήφανος που δεν ξεχνά το παρελθόν του, τόπος για γηγενείς και πρόσφυγες, τόπος για ανθρώπους κάθε θρησκείας. Ο βαθύς σεβασμός σε αυτές τις αρχές είναι ο άξονας που μας οδηγεί στο μέλλον. Είναι θεμελιώδεις αρχές πάνω στις οποίες οικοδομείται η Δημοκρατία μας και οι οποίες αποτελούν την αποτελεσματικότερη ασπίδα απέναντι στους εφιάλτες της μισαλλοδοξίας και του ρατσισμού».

Ο **πρόεδρος του ΚΙΣΕ και της Ισραηλιτικής Κοινότητας Θεσσαλονίκης Δαυίδ Σαλτιέλ** τόνισε πως η αναστήλωση δεν είναι ένα τεχνικό έργο, αλλά το θεμέλιο για το μέλλον για να συνεχίσει να υπάρχει εβραϊκή κοινότητα στη Λάρισα.

Ο Δ. Σαλτιέλ συνεχάρη τη διοίκηση και τους Εβραίους της Λάρισας, λέγοντας χαρακτηριστικά «Είμαι βέβαιος ότι η Συναγωγή Ετς Χαγίμ, το «Δέντρο της Ζωής» των Εβραίων της Λάρισας θα παραμείνει ένας ζωντανός φάρος του εβραϊσμού στην Ελλάδα – ένας τόπος ανοιχτός, ζεστός, γεμάτος κατάνυξη, μελωδίες προσευχής και βαθιές συγκινήσεις».

Η προσφορά των εβραϊκών οργανισμών του εξωτερικού επισημάνθηκε με αφορμή και τη βράβευση του Ααρών Βενουζίου, που σήμερα ζει στο Σικάγο, έχοντας ζήσει για πολλά χρόνια στη Λάρισα. Τέλος, τιμήθηκαν ακόμα το γερμανικό κράτος, η Ι.Κ. Ρόδου, ο Σύλλογος Κυριών της Ι.Κ. Λάρισας και η Ι.Κ. Βόλου, για να ακολουθήσουν, επίσης, χαιρετισμοί που απηύθυναν, ο **Γ.Γ. Θρησκευμάτων του Υπ. Παιδείας Γ. Καλαντζής, ο δήμαρχος Λαρισαίων Θαν. Μαμάμος και ο Μητροπολίτης Λάρισας Σεβ. Ιερώνυμος**, με την εκδήλωση να κλείνει μελωδικά από τη χορωδία της Ι.Κ. Θεσσαλονίκης.

Στην εκδήλωση παρευρέθηκαν, επίσης, ο υφυπουργός Αγροτικής Ανάπτυξης Χρ. Κέλλας, οι βουλευτές Λάρισας της ΝΔ Χρ. Καπετάνος και Μαξ. Χαρακόπουλος, ο γραμματέας της Αποκεντρωμένης Διοίκησης Θεσσαλίας Κων. Τζανακούλης, η περιφερειακή διευθύντρια Εκπαίδευσης Βασιλική Ζιάκα, η αντιπεριφερειάρχης Μαρία Γαλλιού, η πρόεδρος του Δημοτικού Συμβουλίου Λάρισας Γαρυφαλιά Καρυστιανού, ο αντιδήμαρχος Πολιτισμού Θωμ. Ρετσιάνης, ο πρόεδρος του Δικηγορικού Συλλόγου Λάρισας Τρ. Τσάτσαρος, ο πρώην περιφερειάρχης Κων. Αγοραστός, και πλήθος κόσμου.

(«ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ» Λάρισας, 16.6.2025)

ΟΔΟΣ
Μωυσή Ελισάφ
Δήμαρχος 2019-2023

Οδός Μωυσή Ελισάφ στα Γιάννενα

Ένας μικρός δρόμος για έναν άνθρωπο με σπουδαία προσφορά

Ενας μικρός δρόμος στο Κάστρο των Ιωαννίνων φέρει το όνομα ενός σπουδαίου Γιαννιώτη... Φέρει το όνομα του ανθρώπου, του γιατρού, του επιστήμονα, του Δημάρχου... Του Μωυσή Ελισάφ! Πρόκειται για την οδό Ιουστινιανού, όπου βρίσκεται η Συναγωγή, η οποία -δύο χρόνια μετά το θάνατό του- μετονομάστηκε σε οδό Μωϋσή Ελισάφ, με απόφαση του Δήμου.

Σε μία λιτή και συγκινητική εκδήλωση, την Κυριακή 23 Μαρτίου 2025, ο Δήμος Ιωαννιτών, σε συνεργασία με το Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο Ελλάδος και την Ισραηλιτική Κοινότητα Ιωαννίνων, διοργάνωσαν την τελετή ονοματοδοσίας τιμώντας έτσι έναν Γιαννιώτη που αγάπησε πολύ τον τόπο του και τον υπηρέτησε από πολλές και διαφορετικές θέσεις, ως δήμαρχος από το 2019 έως και το 2023 αλλά και ως ιατρός παθολόγος και πανεπιστημιακός καθηγητής.

Παρόντες στην τελετή ονοματοδοσίας, μεταξύ άλλων, ο Πρόεδρος του ΠΑΣΟΚ Νίκος Ανδρουλάκης, οι βουλευτές Ιωαννίνων Γ. Αμυράς, Ιω. Τσίμαρης και Μερ. Τζούφη, ο Περιφερειάρχης Αλ. Καχριμάνης, ο Δήμαρχος Θ. Μπέγκας, ο Γεν. Γραμματέας της Αποκεντρωμένης Διοίκησης Ηπείρου – Δυτ. Μακεδονίας Σερ. Λιάπης, η ηγεσία του Κεντρικού Ισραηλιτικού Συμβουλίου, εκπρόσωποι των Ι.Κ. Ελλάδος, εκπρόσωπος του Μητροπολίτη Ιωαννίνων, φίλοι και συνεργάτες του Μ. Ελισάφ, η αγαπημένη του σύζυγος Πάτρα, περιφερειακοί και δημοτικοί σύμβουλοι, ακαδημαϊκοί, και πλήθος κόσμου.

Ο Δήμαρχος Ιωαννίνων Θωμάς Μπέγκας στον χαιρετισμό του τόνισε ότι ο Μωυσής Ελισάφ συνέβαλε καθοριστικά στην πρόοδο της ιατρικής επιστήμης ενώ η ενασχόλησή του με την τοπική αυτοδιοίκηση και την ιστορική εβραϊκή κοινότητα των Ιωαννίνων υπήρξε ουσιαστική και καθοριστική.

«Υπηρέτησε την κοινότητα και το Δήμο με συνέπεια τόσο ως πρόεδρος της κοινότητας, αλλά και ως δημοτικός σύμβουλος και δήμαρχος Ιωαννίνων. Από τη θέση του δημάρχου, στον χρόνο που διοίκησε, επεδίωξε την ανάπτυξη και την ενίσχυση της εξωστρέφειας του Δήμου μας» ανέφερε στην ομιλία του και κατέληξε σημειώνοντας ότι η ονοματοδοσία αποτελεί πράξη αναγνώρισης της προσφοράς του και της παρακαταθήκης που άφησε.

Ιδιαίτερα συγκινημένος ο Πρόεδρος του Κεντρικού Ισραηλιτικού Συμβουλίου Ελλάδος Δαβίδ Σαλιέλ αναφέρθηκε στο πολυεπίπεδο έργο και την προ-

σφορά του Μωυσή Ελισάφ υπογραμμίζοντας ότι «αυτός ο δρόμος, αν και μικρός, από σήμερα θα φέρει τη βαριά κληρονομιά ενός μεγάλου ονόματος και μιας σπουδαίας προσωπικότητας, του Μωυσή Ελισάφ». Σημειώνεται ότι ο Μωυσής Ελισάφ διετέλεσε επί σειρά ετών πρόεδρος της Ισραηλιτικής Κοινότητας Ιωαννίνων και αντιπρόεδρος του Δ.Σ. του ΚΙΣΕ. Ο Πρόεδρος του ΚΙΣΕ έκλεισε με τα λόγια του ίδιου του Μωυσή Ελισάφ -από μια συνέντευξη που είχε δώσει στον Γ.Γ. του ΚΙΣΕ Βίκτωρα Ελιέζερ- που έλεγε: «Το χειροκρότημα έχει αξία όταν φεύγουμε από τη σκηνή».

Ο Πρόεδρος της Ισραηλιτικής Κοινότητας Ιωαννίνων Μάρκος Μπατίνος, μίλησε για το τεράστιο κενό στην ίδια την κοινότητα της πόλης που συνεχώς συρρικνώνεται και για το έργο του για τη διατήρηση και προβολή της ρωμανιώτικης πολιτισμικής παράδοσης. «Όταν χάθηκε ο Μωυσής, χάθηκε ο Πρόεδρος και ο Δήμαρχος. Αλλά για μας, χάθηκε ο πατέρας μας και ο αδερφός μας», ήταν η χαρακτηριστική φράση του κ. Μπατίνου για να συμπληρώσει ότι η κληρονομιά που άφησε αποτελεί μία ουσιαστική και δοκιμασμένη επένδυση για το μέλλον.

Τα αποκαλυπτήρια μαρμάρινης πινακίδας της οδού Μωϋσή Ελισάφ, δίπλα στην είσοδο της Συναγωγής, έκαναν ο Δήμαρχος Ιωαννίνων, ο Πρόεδρος του ΚΙΣΕ και ο Πρόεδρος της Ι.Κ. Ιωαννίνων.

Ακολούθησε επιμνημόσυνη δέηση στη Συναγωγή που ανέπεμψε ο θρησκευτικός λειτουργός Χαϊμ Ισχακός στη μνήμη του Μωϋσή Ελισάφ και των Εβραίων των Ιωαννίνων, που στις 25.3.1944 εκτοπίστηκαν και εξοντώθηκαν στο Άουσβιτς.

MADRE SALONICO

Μια παράσταση για τη γλώσσα και τον πολιτισμό των Σεφαραδιτών της Θεσσαλονίκης

Ποιος μιλάει ακόμη τα «λαντίνο» (ισπανοεβραϊκά), τη μητρική γλώσσα των Εβραίων της Θεσσαλονίκης; Ποιος τραγουδάει τα σεφαραδίτικα τραγούδια; Η μουσικοθεατρική παράσταση “Madre Salonico”, που φιλοξενήθηκε για σειρά παραστάσεων στην Εναλλακτική Σκηνή της Εθνικής Λυρικής Σκηνής, στο Ίδρυμα Σταύρος Νιάρχος, τον περασμένο Απρίλιο, αποτίει φόρο τιμής στη γλώσσα, τη μουσική και την ιστορία των Σεφαραδιτών Εβραίων της Θεσσαλονίκης.

Σε κείμενο του διακεκριμένου συγγραφέα Λέοντα Α. Ναρ, την παράσταση απογείωσαν η χαρισματική ηθοποιός Ελένη Ουζουνίδου και ο έμπειρος ηθοποιός, ιδρυτής και κλαρινετίστας της μπάντας Klezmer Yunan, Λεονάρδος Μπατής.

Το έργο, μέσα από τη σκηνοθετική ματιά του πολύπειρου Βίκτωρα Αρδίτη, παρουσιάστηκε σε ένα μείγμα λαντίνο και ελληνικών. Τη διασκευή των σεφαραδίτικων τραγουδιών και την πρωτότυπη μουσική επιμελήθηκε η Μάρθα Μαυροειδή και ερμήνευσε το μουσικό σύνολο “Σμάρι” -που διακρίνεται για τον μοναδικό συγκερασμό από μουσικές παραδόσεις της Ανατολής με τη σύγχρονη αρμονία- με τη σύμπραξη του Φώτη Σιώτα.

Κεντρικοί ήρωες του έργου είναι ο Ιντό, μετανάστης τρίτης γενιάς που ζει στη Νέα Υόρκη, και η Ζάνα, η γιαγιά του, διάσημη κάποτε τραγουδίστρια.

Οι δυο τους μοιράζονται τα βιώματα, τις αναμνήσεις και τους προβληματισμούς τους, με έμφαση στην ιστορική διαδρομή των Εβραίων της Θεσσαλονίκης, που είναι ταυτισμένη με τη συλλογική μνήμη της πόλης. Γιαγιά και εγγονός ανακαλούν μνήμες, η Ζάνα αναπολεί τις επιτυχίες της ως τραγουδίστρια ερμηνεύοντας σεφαραδίτικα τραγούδια στη σκηνή, ενώ αναζητά παράλληλα τον παιδικό της έρωτα που επιβίωσε από τον θάνατο στα ναζιστικά στρατόπεδα.

Η παράσταση *Madre Salonico*, έφερε στη σκηνή μια θεματική που απασχόλησε εκτεταμένα την πεζογραφία και τον κινηματογράφο, όχι όμως το εγχώριο θέατρο. Το έργο, μέσο συλλογικής αυτογνωσίας και αναστοχασμού των τραυματικών γεγονότων της Σοά, ξεπερνώντας τους περιορισμούς της ιστοριογραφίας, αποτελεί μια καλλιτεχνική μαρτυρία που προσεγγίζει

το τραύμα, διαμορφώνοντας ένα γόνιμο έδαφος για την κατανόηση και την αφομοίωση του ιστορικού παρελθόντος.

«Ποια είναι η πατρίδα ενός Σεφαραδίτη;» αναρωτιέται ο Ιντό Μορντώχ. Το έργο αναμετράται με το στοίχημα της διατήρησης μιας γλώσσας που χάνεται, μιας γλώσσας που δεν αποτέλεσε απλώς έναν επικοινωνιακό κώδικα αλλά την ίδια την έκφραση της ταυτότητας των Σεφαραδιτών, τη συλλογική τους ψυχή, την ίδια την ιστορία τους. Κάποια από τα σεφαραδίτικα τραγούδια που η Ζάνα ερμηνεύει στη διάρκεια της παράστασης («Μισιρλού», «Πού να βρω γυναίκα να σου μοιάζει») είναι γνωστά στο ευρύ κοινό από τις ελληνικές εκδοχές τους.

Οι πρωταγωνιστές του *Madre Salonico* ψάχνουν τις χαμένες τους ρίζες και πασχίζουν, με όχημα, στην προκειμένη περίπτωση, τη γλώσσα και το τραγούδι, να ανιχνεύσουν το νήμα που συνδέει το παρόν με το παρελθόν. Η κατανόηση και η ερμηνεία του τραυματικού παρελθόντος της Θεσσαλονίκης, με την επανεγγραφή των ιστορικών πηγών και μαρτυριών σε ένα καλλιτεχνικό πλαίσιο, συμβάλλουν στη σύνδεση με το παρόν.

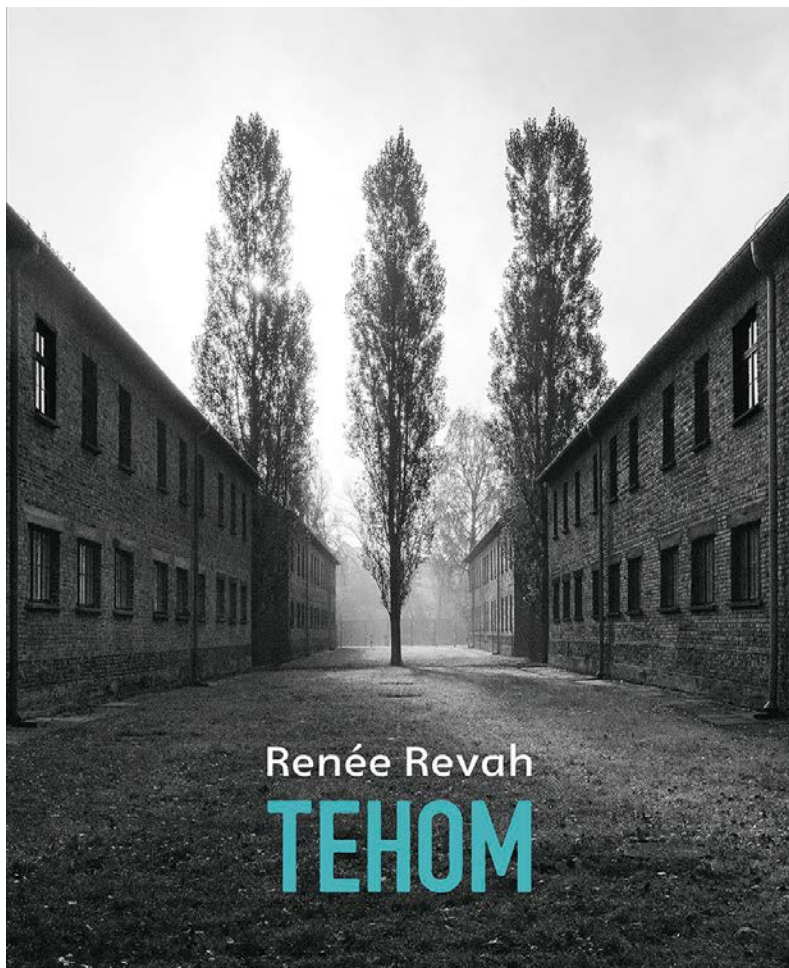
Ο συγγραφέας του κειμένου της παράστασης **Λέων Α. Ναρ**, σημειώνει: «Το έργο δίνει τη δυνατότητα στους θεατές να ακολουθήσουν τα βήματα της Ζάνας και –γιατί όχι;– να ταυτιστούν μαζί της. Κι αυτό γιατί στο πρόσωπό της συγκεφαλαιώνει τόσο την ταυτότητα της μετανάστριας και του θύματος του σύγχρονου ρατσισμού όσο και της επιτυχίας, της δόξας αλλά και του ανεκπλήρωτου. Στο θέατρο ασφαλώς και υπάρχει η επινόηση, η μυθοπλασία που είναι τελικά η δημιουργία. Είναι αδύνατον, άραγε, ένα μυθοπλαστικό έργο να μελετηθεί στη βάση της ορθολογικής σκέψης και της εμπειρικής επιστήμης; Η απάντηση δεν είναι δεδομένη, πρέπει όμως σίγουρα να συμφωνήσουμε ότι κανένα θεατρικό, αλλά και λογοτεχνικό, έργο, όσο “επινοημένο” και να είναι, δεν αναπτύσσεται σε ιστορικό κενό. Η ίδια η επινόηση κινείται μέσα σε ένα ιστορικό πλαίσιο».

Ο **Βίκτωρ Αρδίττης**, στην τρίτη του συνεργασία με την Εναλλακτική Σκηνή της ΕΛΣ μετά τις επιτυχημένες παραγωγές *Το λαστιχένιο φέρετρο*

(2017) και *Η πριγκίπισσα της Σάσσωνας* (2019), σκηνοθέτησε το *Madre Salonico* ως «μια χειρονομία μνήμης», όπως υπογραμμίζει ο ίδιος. «*Η σκηνή μπορεί να γίνει το τελευταίο καταφύγιο ενός χαμένου πολιτισμού, του σεφαραδίτικου πολιτισμού της Θεσσαλονίκης, αλλά και όλης της λεκάνης της Μεσογείου, των τραγουδιών, της γλώσσας, και των εθίμων – η ανάμνηση μιας δύσκολης αλλά χαμένης και ευτυχισμένης συμβίωσης των θρησκειών και των πολιτισμών πριν από την Καταστροφή. Η εξακολουθητική συνθήκη της προσφυγιάς, η άρνηση εφησυχασμού στη λήθη και ο έρωτας. Στο έργο το παρόν και το παρελθόν συνυπάρχουν με την ανησυχία της συναισθηματικής αποστασιοποίησης που ίσως στιγματίσει τις επόμενες γενιές. Αλλά και με την υπέρτατη ανάγκη διαχείρισης της μνήμης των πολλών “απόντων”*», σημειώνει.

Η μουσικός **Μάρθα Μαυροειδή** που υπογράφει τις διασκευές των τραγουδιών επισημαίνει: «Τα τραγούδια της παράστασης αποκαλύπτουν έναν κόσμο πολυπολιτισμικό με επιρροές από πολύ διαφορετικές μουσικές παραδόσεις: τανγκό, άριες, ρεμπέτικο τραγούδι και έργα οθωμανικής μουσικής συνυπάρχουν με συνδυαστικό κρίκο τη γλώσσα των Σεφαραδιτών, τα λαντίνο. Οι ενορχηστρώσεις και τα μέρη με πρωτότυπη μουσική επιδιώκουν να αποδώσουν τον πολυπολιτισμικό χαρακτήρα αυτής της μουσικής παράδοσης, αλλά και ταυτόχρονα να συνθέσουν το φαντασιακό τοπίο της εβραϊκής κοινότητας της Θεσσαλονίκης και να αναδείξουν το πεδίο δράσης του έργου, που είναι η μνήμη. Η μουσική του έργου παλινδρομεί ανάμεσα στο όνειρο και στην κυριολεξία», υπογραμμίζει.

TEHOM. Κατάδυση στην «άβυσσο» της μνήμης

Μια εξαιρετική έκδοση / λεύκωμα (εκδ. Καπόν, 2024) και μία καθηλωτική έκθεση φωτογραφιών με τον τίτλο «Tehom» είναι τα πρόσφατα έργα της φωτογράφου Ρενέ Ρεβάχ, στα οποία συνοψίζεται η αφήγηση της επώδυνης διαδρομής της απώλειας των μελών της οικογένειάς της από τη Θεσσαλονίκη στο στρατόπεδο θανάτου Άουσβιτς.

Από τον Μάρτιο και μέχρι τον Αύγουστο του 1943, 46.061 Εβραίοι της Θεσσαλονίκης εκτοπίστηκαν στο Άουσβιτς, όπου, στην πλειοψηφία τους, βρήκαν μαρτυρικό θάνατο. Μεταξύ των θυμάτων ήταν η προγιαγιά της Ρενέ Ρεβάχ, Σολ Βενέτσια, και τα παιδιά της Όλγα, Λίνα και Ισαάκ, καθώς και άλλοι συγγενείς. Μοναδικός επιζών του Ολοκαυτώματος ήταν ο παππούς της, Αλβέρτος Ρεβάχ, ο οποίος είχε διαφύγει στην Αθήνα και μέχρι το τέ-

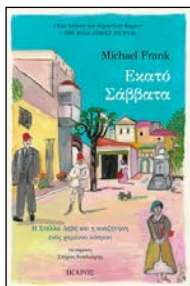
λος του πολέμου περίμενε την επιστροφή των δικών του.

Η Ρενέ Ρεβάχ τον συναντά νοερά τη στιγμή της συντριβής του, όταν μαθαίνει πως η οικογένειά του είχε αφανιστεί και υπόσχεται με το έργο της Tehom (μια βιβλική εβραϊκή λέξη που σημαίνει την άβυσσο, το αρχέγονο βάθος από όπου ξεκινά η αναγέννηση), να τον οδηγήσει στον τόπο του εγκλήματος, που ο ίδιος μέχρι το θάνατό του δεν βρήκε το κουράγιο να επισκεφτεί.

Θα ακολουθήσουν δύο διαδοχικά ταξίδια της Ρεβάχ στα στρατόπεδα Μπίρκεναου και στο Άουσβιτς. Σε κάθε βήμα της διαδρομής της, απευθύνεται νοερά στον παππού της, του στέλνει φωτογραφίες και μοιράζεται μαζί του τις σκέψεις και τα συναισθήματά της. Η αφήγησή της, εκπορεύεται από μια ενδιάμεση μνήμη, ένα απόσταγμα εικόνων, που διαμορφώθηκε από τις αφηγήσεις της οικογένειάς της και τις μαρτυρίες αυτών που επέστρεψαν ζωντανοί.

Ως μετα-μάρτυρας η ίδια, επεξεργάζεται το παρελθόν και μετουσιώνει το κληρονομημένο τραύμα σε μια εξαγνιστική πορεία που οδηγεί στη συγχώρεση, στην άβυσσο της λίμνης που ήταν το κενοτάφιο των ανθρώπων που δολοφονήθηκαν στα ναζιστικά στρατόπεδα συγκέντρωσης.

Το βιβλίο – δίγλωσσος κατάλογος της έκθεσης, ελληνικά και αγγλικά- κυκλοφόρησε από τις εκδόσεις ΚΑΠΟΝ, ενώ η έκθεση, που περιλαμβάνει 80 φωτογραφίες, με την επιμέλεια του Ομότιμου Καθηγητή Φωτογραφίας του Πανεπιστημίου Δυτικής Αττικής, Κωστή Αντωνιάδη, παρουσιάστηκε για πρώτη φορά στο Μουσείο Μπενάκη, στην Αθήνα, από τον Φεβρουάριο έως τον Μάιο του 2024. Στη Θεσσαλονίκη η έκθεση παρουσιάστηκε τον Ιανουάριο 2025, από το Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, στη Βίλα Καπαντζή.

MICHAEL FRANK

*Εκατό Σάββατα.
Η Στέλλα Λεβή και
η αναζήτηση ενός
χαμένου κόσμου*

Εκδόσεις ΙΚΑΡΟΣ,
Αθήνα 2025

Το βιβλίο «Εκατό Σάββατα» αντικατοπτρίζει την ιστορία της εβραϊκής κοινότητας Ρόδου πριν το Ολοκαύτωμα, μέσα από μια ιστορία φιλίας, επιβίωσης, επανεκκίνησης και θάρρους. Ένα συγκινητικό ταξίδι ζωής μέσα από τις αναμνήσεις της εκατοντάχρονης σχεδόν Στέλλας Λεβή. Μιας σύγχρονης Σεχραζάτ του Greenwich Village που επέζησε της μεγαλύτερης κτηνωδίας του εικοστού αιώνα. Αναμνήσεις που μας μεταφέρουν στη ροδίτικη Τζουντερία, ένα ηλιόλουστο κομμάτι του Αιγαίου όπου για μισή χιλιετία άκμασε η εβραϊκή κοινότητα, μέχρι που οι Ναζί κατακτητές έστειλαν τους 1.650 κατοίκους της στο Άου-

σβιτς – ένα θαλασσινό και σιδηροδρομικό ταξίδι θανάτου με ελάχιστους επιζώντες· ο μεγαλύτερος σε διάρκεια και απόσταση εκτοπισμός Εβραίων στην ιστορία του Ολοκαυτώματος. Το βιβλίο “Εκατό Σάββατα” είναι μια συναρπαστική ιστορία ανθρώπινης επιβίωσης που υμνεί τη ζωή και την ελπίδα. Μια μοναδική αφήγηση, λίγο πριν το τέλος, που παράλληλα καταγράφει τη δημιουργία μιας τρυφερής και μεταμορφωτικής φιλίας μεταξύ αφηγήτριας και ακροατή.

ΣΥΛΛΟΓΗ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

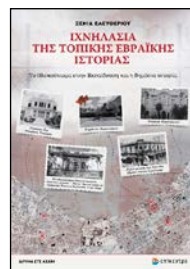
*Η πάλι ενάντια στο
μίσος και τα πογκρόμ
κατά των Εβραίων
την ιμπεριαλιστική
εποχή. Το διακύβευμα
για την παγκόσμια
εργατική τάξη*

Εκδόσεις Διεθνές Βήμα,
Αθήνα 2024

Το αντιεβραϊκό μίσος και οι σφαγές -τα πογκρόμ- όπως

αυτό που πραγματοποιήσε η Χαμάς στις 7 Οκτώβρη 2023, δεν είναι καινούργια. Πηγαίνουν αιώνες πίσω. Αυτό που είναι καινούργιο είναι ότι τα πογκρόμ αποτελούν πλέον μέρος των μόνιμων κοινωνικών αναταράξεων και πολέμων της ιμπεριαλιστικής εποχής. Δύο παγκόσμιοι πόλεμοι και ο τεμαχισμός του πλανήτη που ακολούθησε, η εξόντωση έξι εκατομμυρίων Εβραίων, όλα καθιστούν σαφές ότι η καταπολέμηση του αντιεβραϊκού μίσους είναι αποφασιστικής σημασίας όχι μόνο για την εργατική τάξη και τα καταπιεσμένα έθνη αλλά για ολόκληρο τον κόσμο.

Με μία μεστή νοημάτων επιλογή κειμένων των Β.Ι. Λένιν, Λέον Τρότσκι, Φάρελ Ντόμπς, Τζέιμς Π. Κάνον, Τζακ Μπαρνς και Ντέιβ Πρινς, το βιβλίο προσεγγίζει το νόημα της σφυρηλάτησης προλεταριακών κομμάτων ικανών να οδηγήσουν στην πραγμάτωση των ιδεωδών ενός σοσιαλιστικού κόσμου.

ΞΕΝΙΑ ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ

*Ιχνηλασία
της Τοπικής
Εβραϊκής Ιστορίας*

Εκδ. Ίδρυμα Ετς Αχαΐμ –
Επίκεντρο, Αθήνα 2025

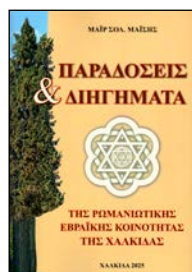
Το παρόν βιβλίο συνιστά επεξεργασμένη μορφή του πρώτου μέρους της διδακτορικής έρευνας της Επιστημονικής Υπεύθυνης του Εβραϊκού Μουσείου Θεσσαλονίκης Ξένιας Ελευθερίου, η οποία εντάσσεται στον κλάδο της Διδακτικής της Ιστορίας και μελετά τη Δημόσια Ιστορία του Ολοκαυτώματος των Θεσσαλονικέων Εβραίων, με κεντρικό άξονα μελέτης τη σχολική Ιστορία. Οι εκδηλώσεις κατά τις Ημέρες Μνήμης του Ολοκαυτώματος, η ανέγερση νέων μνημείων, η πραγματοποίηση μόνιμων και περιοδικών εκθέσεων στα μουσεία της Θεσσαλονίκης και σε πολιτιστικούς χώρους, η ονοματοθεσία και μετονομασία οδών της Θεσσα-

λονίκης, η τοποθέτηση «Δεικτών Μνήμης» για τη σήμανση ιστορικών τόπων, η διεξαγωγή διεθνών και πανελλαδικών επιστημονικών συνεδρίων, ημερίδων και εκπαιδευτικών σεμιναρίων για το εν λόγω ιστορικό «συγκρουσιακό» τραυματικό θέμα, όπως και η αύξηση της εκδοτικής παραγωγής, εξετάζονται στην παρούσα έρευνα, καθώς οι εξελίξεις στο επιστημονικό πεδίο της Ιστορίας αφορούν την παραγωγή και τη διάχυση της ιστορικής γνώσης, τη συγκρότηση ετερογενών μορφών ιστορικής κουλτούρας και τη διαμόρφωση συλλογικών ταυτοτήτων σε αναφορά με το παρελθόν και τη βιωμένη εμπειρία των κοινωνικών υποκειμένων.

Το σύγχρονο πλαίσιο της Διδακτικής της Ιστορίας επιβάλλει την αφύπνιση όλων ως προς τη διαδικασία κριτικού ελέγχου της γενικότερης δημόσιας χρήσης της Ιστορίας, όπως και κάθε μορφή πληροφόρησης. Σήμερα, ένα από τα νεότερα και ενδιαφέροντα αντικείμενα της σύγχρονης επιστημονικής έρευνας αποτελεί η εξέταση των σχέσεων μεταξύ ακαδημαϊκής και Δημόσιας Ιστορίας. Η διδασκαλία της Τοπικής Ιστορίας, αποτελώντας μία εναλλακτική μορφή ιστορικής εκπαίδευσης, ενθαρρύνει τη βιωματική κατανόηση και την έρευνα

του τραυματικού ιστορικού παρελθόντος. Η έκρηξη του ενδιαφέροντος για την επίμαχη μνήμη του Ολοκαυτώματος από τις κοινωνικές και ανθρωπιστικές επιστήμες, από τη Δημόσια Ιστορία και από την κοινωνία των πολιτών επαναφέρει το αίτημα της πολλαπλής επεξεργασίας του ιστορικού τραύματος.

Το βασικό ερώτημα που προσπαθεί να απαντηθεί μέσω της παρούσας μελέτης, είναι εάν και σε ποιον βαθμό η ιστορική λήθη και η άγνοια για τη γενοκτονία των Ελλήνων Εβραίων συνεχίζει να υφίσταται στη σχολική εκπαίδευση, παρά τις διεισθείς εξελίξεις για την Εκπαίδευση του Ολοκαυτώματος (Holocaust Education) από παγκόσμιους εκπαιδευτικούς οργανισμούς.

ΜΑΪΡ ΣΟΛ. ΜΑΪΣΗΣ

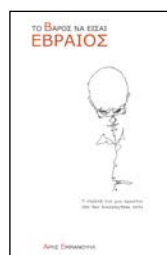
«Παραδόσεις και διηγήματα της Ρωμανιώτικης Εβραϊκής Κοινότητας της Χαλκίδας»

Χαλκίδα 2025

Κυκλοφόρησε το νέο βιβλίο του ιστορικού ερευνητή και συγγραφέα Μαΐρ

– Μάριου Μάιση, που συγκεντρώνει στοιχεία της λαογραφίας, της ιστορίας, και της θρησκευτικής παράδοσης των Ρωμανιωτών Εβραίων της Χαλκίδας. Πρόκειται για υλικό που συνέλεξε, διασταύρωσε, ταξινόμησε και διαμόρφωσε ο συγγραφέας αποτυπώνοντας παιδικές αναμνήσεις, και διηγήσεις των πρεσβύτερων της κοινότητας. Καρπός μεγαλόπνοου στόχου και πολυετούς έργου, το βιβλίο διασώζει έναν θησαυρό στοιχείων της εβραϊκής ταυτότητας και ζωής των Χαλκιδαίων Εβραίων που θα χάνονταν χωρίς τον ζήλο του Μ. Μάιση να τα διαφυλάξει.

Το βιβλίο προλογίζουν ο επίκουρος καθηγητής του ΑΠΘ Τιμολέων Γαλάνης και ο δικηγόρος και ιστορικός Θρασύβουλος Παπαστρατής.

ΑΡΗΣ ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ

Το βάρος να είσαι Εβραίος

Αυτοέκδοση,
Αθήνα 2024

Ένα πόνημα που περιέχει μια προσωπική βουτιά-μαρτυρία στην εβραϊκή ταυτότητα, βασισμένη κυρίως σε παράθεση απο-

σπασμάτων από λογοτεχνία και δοκίμια. Από τον πρόλογο ήδη πληροφορούμαστε ότι ο συγγραφέας – ανθολόγος επέλεξε να περιγράψει το βαρύ φορτίο της εβραϊκής ταυτότητας κυρίως μέσα από λόγια επιφανών Εβραίων λογοτεχνών και δοκιμιογράφων – αλλά όχι μόνο. Λόγια τα οποία συγκέντρωσε από τα διαβάσματά του μέσα στα χρόνια και τα οποία ανθολόγησε και οργάνωσε παρεμβάλλοντας ανάμεσα δικές του συνδυαστικές φράσεις, σχόλια, ενίοτε και απόψεις. Σημειώνει στον πρόλογο: «Όπως “ποιητής είναι αυτός που αναζωογονεί χρησιμοποιημένες λέξεις”, έτσι κι ο ανθολόγος αναζωογονεί υπάρχοντα κείμενα». Επέλεξε λοιπόν αποσπάσματα που εκφράζουν τη δική του πραγματικότητα και προσωπική άποψη. Στόχος του ήταν να επικεντρωθεί στη διάκριση που υφίσταται κάποιος επειδή είναι Εβραίος και στο πώς αισθάνθηκε ο ίδιος στη διάρκεια της ζωής του από την ιδιότητά του αυτή. Δεν πρόκειται για μια σφαιρική ανάλυση της έννοιας «Εβραίος» αφού υπάρχουν και άλλες πτυχές στο θέμα. Ελπίζουμε να τις δούμε σε άλλες παρόμοιες εργασίες. Το βιβλιαράκι είναι αφιερωμένο στη μνήμη του εθελοντή-πρότυπο Ντάνη Εμμανουήλ.

“CHRONIKA”

Edition of the Central Board of Jewish Communities in Greece

Summary of Contents of Issue 263, vol. 48 • January - June 2025

- ✓ In this issue, we open with a powerful article by journalist Ilias Kanellis, republished here in full from “Ta Nea” 26.4.25, addressing the **resurgence of antisemitism** in contemporary Greek society. Drawing attention to recent posters and graffiti found across several Greek cities — bearing the message “You are not welcome here” in both Hebrew and English — Kanellis warns that these are not merely hostile gestures toward Israeli tourists. Rather, they represent something deeper and more insidious: a signal of the emergence of a new form of antisemitism, one that finds fertile ground to take root and flourish. On the same subject, we publish the announcement of KIS (19.6.25).
- ✓ We include the **speech of Mr. David Saltiel**, President of the Central Board of Jewish Communities in Greece and of the Jewish Community of Thessaloniki, delivered on the occasion of his being awarded an honorary doctorate by the School of Science and Technology at the International Hellenic University (IHU).
- ✓ The study **“Young Jews in the Post-Junta Era: Ruptures and Continuities (1974–1982)”** by historian Eleni Beze examines how young Greek Jews—children of Holocaust survivors—experienced the political and social transitions of the post-junta era. It explores how their identities were shaped during a time marked by political radicalization, the strengthening of the Left, and the repercussions of Arab-Israeli conflicts that reverberated through European societies.
- ✓ We publish part III of historian Thrasyvoulos Papastratis’ study entitled **“The Image of the Jews of Didymoteicho in the Newspapers of Evros (1924–1940)”**, an insightful account of the regional Jewish community as portrayed in the local press.
- ✓ A compelling article by physical education professor Oraizili Georgiadou, based on her postgraduate research, explores the journey of **“Jewish athletes in Thessaly, Macedonia, and Thrace before and after World War II”**.
- ✓ In her contribution, soprano Mariangela Chatzistamatiou presents material drawn from her doctoral research and her recently published book, **“The Holocaust Songs of the Greek Jews”** (ed. Alexandria, 2024). She demonstrates how these songs—studied both through their lyrics and through survivors’ oral testimonies—played a crucial role in sustaining life inside the Nazi camps, offering a rich trove of historical and emotional insight.
- ✓ Journalist Moisis Litsis pays tribute to his uncle, **Menachem Litsis**, recounting his tragic fate as a Sonderkommando in Auschwitz, where he ultimately took his own life under the unbearable burden of being forced to cremate victims of the gas chambers.
- ✓ Marking the recent passing of **Zanet Nahmia**—the last Auschwitz survivor from Ioannina—Dr. Sotiris Kamenopoulos revisits the enduring friendship between the Nahmia family and his own, a bond that testifies to stories of survival, solidarity and remembrance.
- ✓ Serres local historian Charalampos Vouroutzidis, contributes an article marking the anniversary of the March 4, 1943 **deportation of the Jewish community of Serres**.
- ✓ In a legal essay titled **“Freedom of Speech Versus National Security”** Sam Namias, Columbia Law School graduate, examines the delicate balance between civil liberties and state authority in Western democracies. He outlines the opposing arguments surrounding this enduring tension between free expression, social order, and national security.
- ✓ In the special section **“Memory in Art and Public Life,”** we highlight significant recent initiatives:
 - The unveiling of the **“Wall of Names”** at the Athens Synagogue, a monument inscribed with the names of 1,029 Holocaust victims identified in Athens. Historian Philip Carabott, the academic supervisor of this project, contributes an article titled **“Victims Without Graves”**.
 - The reopening of the restored **Synagogue of Larissa**.
 - The symbolic **renaming of Ioustinianou Street**—where the Synagogue of Ioannina is located—to **Moses Elisaf Street**, in memory of the late mayor, physician, and academic, whose untimely death left a profound void in the city he served with distinction.
 - The original **musical production “Madre Salonico”**, a tribute to the Jews of Thessaloniki, written in Ladino with texts by author Leon Nar, directed by Victor Arditis, and performed by Eleni Ouzounidou and Leonardos Batis, which offers an artistic interpretation of collective memory.
 - The photography exhibition **“Tehom”** (Hebrew for *Abyss*) and the accompanying photo album by photographer Renée Revah, presenting a visual narrative of her family’s loss—tracing their journey from Thessaloniki to the Auschwitz death camp.
- ✓ This issue closes with **book reviews**.

Cover: View of the “Wall of Names” of the 1,029 identified Holocaust victims in Athens, placed in the Athens Synagogue. The Monument was unveiled on April 24, 2025.

ΧΡΟΝΙΚΑ זכרונות

ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ: ΚΕΝΤΡΙΚΟ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΕΚΔΟΤΗΣ: Ο Πρόεδρος του Κ.Ι.Σ.Ε. Δαυίδ Σαατιέλ • ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΚΔΟΣΗΣ-ΥΛΗΣ: Έφη Εζρατί

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ: Βουλής 36 • 105 57 Αθήνα Τηλ. 210 - 3244315-8

E-mail: info@kis.gr • Web site: http://www.kis.gr • Κωδικός εντύπου: 3502

ΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: Μιχάλης Κύρκος, Υψηλάντου 25 Αθήνα, τηλ.: 210 - 72 18 421

Τα ενυπόγραφα άρθρα εκφράζουν τις απόψεις των συγγραφέων τους. – Διανέμεται δωρεάν

Τα τεύχη των Χρονικών είναι αναρτημένα στον ιστότοπο του Κ.Ι.Σ.Ε.

